

BRUK AV RETTSPSYKIATRISK SAKKYNDIGHET I STRAFFESAKER

Universitetet i Oslo
Det juridiske fakultet

Kandidatnummer:202

Leveringsfrist: 10.11.11

(* regelverk for masteroppgave på:

www.uio.no/studier/emner/jus/jus/JUR5030/reglement/vedlegg_emnebeskrivelse_masteroppgaver_JUR5030_5060.html)

Til sammen 33 871 ord

03.11.2011

Forord

Inspirert av medias fokus på rettspsykiatriske sakkyndige og rettens anvendelse av disse begynte jeg arbeidet med denne avhandlingen. For en jusstudent uten kompetanse på dette området tok det noen måneder før arbeidet med avhandlingen kom i gang. Utgangspunktet var å se på den rettspsykiatriske sakkyndiges arbeid fra en juridisk synsvinkel. Det ble sendt inn en søknad til Den rettsmedisinske kommisjon om innsyn i de rettspsykiatriske sakkyndiges erklæringer fra 2010. Men tiden viste seg å være begrenset og løsningen ble dermed å undersøke hvordan de rettspsykiatriske sakkyndige og dommere opplever hverandre under rettssaken.

Jeg vil benytte anledningen til å takke de som har hjulpet meg med å fullføre denne avhandlingen. Først og fremst rettes det en takk til min veileder Ulf Stridbeck, som tross manglende progresjon de første 6 månedene ikke gav opp håpet. Jeg vil også takke psykologspesialist Pål Grøndahl som førte oppgaven på rett vei og kom med mange gode innspill. En takk bør også rettes til Linda Holth og Karen Colban Hoel for korrekturlesing og konstruktiv tilbakemelding.

Det er også på sin plass å utrykke en stor takk til mine informanter som lot seg intervjuet til denne avhandlingen. Uten deres samarbeidsvilje og informasjonen som fremkom under intervjuene ville denne oppgaven vært vanskelig å skrive. Jeg håper å ha behandlet de opplysninger og synspunkter som fremkom under intervjuene på en rimelig og rettfærdig måte.

Sist men ikke minst vil jeg rette en takk til min bedre halvdel Morten for at du holdt humøret mitt oppe under arbeidet med avhandlingen.

Innholdsfortegnelse

<u>DEL I</u>	<u>TEORI</u>
<u>1</u>	<u>1</u>
1.1 Oppgavens tema	1
1.2 Avgrensning av tema	2
1.3 Problemstilling	3
1.4 Oppgavens mål	3
1.5 Disposisjon	4
<u>2</u>	<u>5</u>
2.1 Innledning	5
2.2 Juridisk metode	5
2.3 Rettssosiologisk utgangspunkt	5
2.4 Forfatterens utgangspunkt	6
2.5 Innhenting av informasjon/datagrunnlag	6
2.6 Intervju	6
2.6.1 Valg av intervjuobjekt	7
2.6.1.1 Sakkyndig	7
2.6.1.2 Dommere	7
2.7 Anonymitet	7
2.8 Gjennomføring av intervjuene	7
2.8.1 Telefonintervju	8
2.8.2 Bruk av diktafon	8
2.9 Representativitet og feilkilder	8
<u>3</u>	<u>10</u>
3.1 Innledning	10
3.2 Den sakkyndiges rolle	10
3.2.1 Vitne	10
3.2.2 Sakkyndig vitne	10
3.2.3 Rettsoppnevnt sakkyndig	10

3.3 Lovgivning	11	
3.3.1 Innledning	11	
3.3.2 Straffeloven av 2005 og tilregnelighet	12	
3.3.3 Straffeloven av 1902 § 44	14	
3.3.3.1 Innledning	14	
3.3.3.2 Psykotisk	14	
3.3.3.2.1 Psykotisk i medisinsk forstand	14	
3.3.3.3 Bevisstløs	15	
3.3.3.3.1 Bevisstløs i medisinsk forstand	15	
3.3.3.3.2 Endring av begrepet	16	
3.3.3.4 Psykisk utviklingshemmet i høy grad	16	
3.3.4 Straffeprosessloven av 1981	16	
<u>4</u>	<u>ET HISTORISK BLIKK PÅ RETTSPSYKIATRIEN</u>	<u>18</u>
4.1 Innledning	18	
4.2 Utviklingen i Europa	18	
4.3 Utviklingen i Norge	19	
4.4 Kriminalloven av 1842	19	
4.5 Straffeloven av 1902	20	
4.6 Straffeloven av 1902 etter lovendringen i 2002	21	
4.7 Sammendrag	21	
<u>5</u>	<u>ORGANISERING OG KVALITETSSIKRING I NORGE, DANMARK OG SVERIGE</u>	<u>23</u>
5.1 Innledning	23	
5.2 Norge	23	
5.2.1 Kvalitetssikring	23	
5.3 To sakkyndige i Norge og egen kvalitetssikring	24	
5.4 Sverige	25	
5.4.1 Kvalitetssikring	26	
5.5 Danmark	26	
5.5.1 Kvalitetssikring	27	
5.6 Komparativ drøftelse	27	
5.6.1 Svakheter og sterke sider ved organiseringen	27	

5.6.2 En norsk løsning	28
<u>6</u>	<u>BRUK AV RETTSPSYKIATRISKE SAKKYNDIGE VED BRUK AV</u>
<u>SÆRREAKSJON</u>	<u>30</u>
6.1 Innledning	30
6.1.1 Et historisk tilbakeblikk	30
6.1.2 Gjeldende rett	32
6.2 Straffeloven § 39 c nr.1	32
6.3 Straffeloven § 39 c nr. 2	33
6.4 Straffeprosessloven kapittel 13	33
6.5 De rettspsykiatriske sakkyndiges rolle ved bruk av forvaring	33
6.5.1 Vurdering av gjentakelsesfaren	36
6.6 De rettspsykiatriske sakkyndiges rolle ved bruk av tvungen psykisk helsevern	38
<u>DEL II</u>	<u>EMPIRI</u>
<u>Innledning</u>	<u>40</u>
<u>7</u>	<u>INTERVJUUNDERSØKELSEN</u>
<u>41</u>	<u>41</u>
7.1 Dommerundersøkelsen	41
7.3 Sakkyndigundersøkelsen	44
<u>8</u>	<u>DOMMERENS OPPLEVELSE AV DEN RETTSPSYKIATRISKE</u>
<u>SAKKYNDIGE</u>	<u>49</u>
8.1 Innledning	49
8.2 Mandatet	49
8.3 Konsensus blant de sakkyndige	50
8.3.1 Sakkyndiges grunnlag for å vurdere tiltalte	52
8.4 Den sakkyndiges opptreden i retten	53
8.4.1 Den sakkyndiges juridiske kompetanse	53
8.4.2 Opplesning av erklæringen versus at den sakkyndige møter i retten	54
8.4.3 Kommunikasjon mellom profesjonene	56
8.4.4 "Syensing"	57
8.5 Vektleggingen av erklæringen	58
	IV

8.6	Kursing	61
8.7	Sammenfatning	62
9	<u>RETTSPSYKIATRIEN - SETT MED DEN SAKKYNDIGES ØYNE</u>	63
9.1	Innledning	63
9.2	Rekrutteringen til rettspsykiatrien	63
9.3	Arbeidsmetode	64
9.3.1	Mandatet	64
9.3.1.1	De sakkyndiges syn på mandatet	64
9.3.2	Den judisielle observasjonen	66
9.3.3	To sakkyndige	68
9.4	Oppmøte i retten	69
9.5	Forholdet mellom den sakkyndige og dommeren	70
9.5.1	Legges alltid den sakkyndiges erklæring til grunn	72
9.6	Den sakkyndiges juridiske kompetanse	73
9.7	Dommerens rettspsykiatriske kompetanse	74
10	<u>RETTSPSYKIATRIEN - SETT MED OBSERVANDENS ØYNE</u>	76
10.1	Innledning	76
10.2	Møtet med de sakkyndige	76
10.2.1	Observandens forutsetning for møtet med den sakkyndige	76
10.3	Observandens opplevelse av den sakkyndige	77
10.4	Rammen rundt samtalen	80
10.4.1	Tiden på samtalen	83
10.5	Rettsaken	85
10.5.1	Dommeren	85
10.5.2	Den sakkyndige	86
11	<u>KAN VI STOLE PÅ RETTSPSYKIATRIEN?</u>	89
11.1	Innledning	89
11.2	Kritikk fra egne rekker	89
11.2.1	Etiske problemstillinger	90
11.2.1.1	Rolleblanding	90

11.3	Arbeidsmetoder innen rettspsykiatrien og kvalitetssikring	92
11.4	Sammenlikninger av rettspsykiatriske sakkyndiges uttalelser med psykologers og legmanns uttalelser	94
11.5	Reiser møtet mellom to ulike profesjoner noen problemer?	95
11.6	Avslutning	96

12 AVSLUTNING **98**

12.1	Innledning	98
12.2	Lovgivningen og den sakkyndiges rolle	98
12.3	Organiseringen av rettspsykiatrien i Norge, Sverige og Danmark	99
	12.3.1 Sertifisering og utdanning	99
	12.3.2 Ekstern kontroll	101
12.4	Kontakt mellom profesjonene	102
12.5	Dommeren og den sakkyndige	102
12.6	Den sakkyndige og observanden	103
12.7	Kan jusen stole på rettspsykiatrien	103

13 LITTERATURLISTE **105**

Vedlegg

A - Standardmandatet til DRK

B - Intervjuguide

1. Innledning

1.1 Oppgavens tema

I dagens samfunn leser vi stadig i media om rettspsykiatriske sakkyndige som vurderer en tiltalts tilregnelighet for så å avgi forklaring i retten. Den største rettssaken etter andre verdenskrig er naturlig nok saken mot Anders Behring Breivik, hvor to domstolsoppnevnte rettspsykiatriske sakkyndige arbeider med å vurdere hvorvidt Breivik er tilregnelig og kan dømmes etter straffelovens bestemmelser. Dersom de sakkyndige konkluderer med at han er å anse som utilregnelig, etter straffeloven § 44, kan han kun idømmes tvungen psykisk helsevern. Dette eksemplifiserer hvordan de sakkyndiges vurdering blir avgjørende for hvorvidt tiltalte kan dømmes, eller om han er å regne som straffri etter straffeloven. De rettspsykiatriske sakkyndiges erklæringer vil også være av stor betydning for rettens vurderingsgrunnlag i de saker der det er nedlagt påstand om forvaring. Norge har også tidligere hatt stor mediedekning av straffesaker.

Rettssalen har tradisjonelt vært ansett som juristenes verden. Det vil derfor være av interesse å undersøke hvorvidt andre profesjoners vurderinger, representert ved de sakkyndiges erklæringer, har fått økt innflytelse i rettssalen. Momenter som vil være av interesse å undersøke er om bruken av rettspsykiatriske sakkyndige i straffesaker har betydning for rettsikkerheten. Videre vil det være av interesse å undersøke hvorvidt dommeren har tilstrekkelig kompetanse til å kunne vurdere den sakkyndiges erklæring.

I årsmeldingen til Rettsmedisinsk kommisjon (DRK) er det registrert 335 rettspsykiatriske erklæringer for 2010.¹ Dette er en liten økning fra 2009 da det ble registrert inn 310 erklæringer. Tallet på rettspsykiatriske erklæringer har ligget stabilt de siste fem årene, på litt over 300 erklæringer i året.

Formålet med bruken av rettsmedisinsk sakkyndighet, og sakkyndighet generelt, må være å bidra med fagkompetanse på spesifikke områder som domstolene savner. Selve bruken av rettspsykiatriske sakkyndige reiser en del spennende spørsmål som vil være viktige å besvare,

¹ Den Rettsmedisinske kommisjon, årsrapport 2010, s. 17.

både med tanke på rettsikkerheten generelt og rettsikkerheten til den som utredes. Et vesentlig moment i denne vurderingen vil være om vi kan stole på at rettspsykiatrien er faglig godt nok forankret til å få en avgjørende rolle under rettssaken?

1.2 Avgrensning av tema

Rettsmedisin er ”*medisinsk kunnskap anvendt i rettens tjeneste*”.² Begrepet rettsmedisin i vid forstand omfatter mange ulike faggrener som alle har sitt utspring innenfor faget medisin. Flere av disse faggrenene brukes daglig i rettssalen. For eksempel vil det for retten i en sak om bruk av motorvogn i beruset tilstand være uunnværlig med en toksikologisk rapport. Tilsvarende vil en patologisk rapport være unnværlig for retten i en drapssak.

Med et høyt antall ulike faggrener som omfattes av begrepet rettsmedisin burde det være nok informasjon til å foreta en grundig undersøkelse av bruken av sakkyndige i straffesaker. Imidlertid vil naturlig nok tidsbegrensning, ressurs hensyn og plassbegrensning bidra til at oppgavens tema må avgrenses. Her skal det redegjøres nærmere for hva som faller inn under begrepet rettsmedisin før det redegjøres for avgrensningen av tema.

Historisk sett har begrepet ”*rettsmedisiner*” vært anvendt på rettspatologer, som har hatt oppgaven med å undersøke avdøde, men også undersøkelse av levende.³ I samtidens Europa har dette begrepet blitt noe utvidet, og omfatter i dag rettspatologi og klinisk rettsmedisin. Rettspsykiatri er ikke omfattet under begrepet klinisk rettsmedisin til tross for at psykiatrien er faglig forankret innenfor faget medisin.

Det er på det rene at straffesaker alltid vil reise ulike problemstillinger hvor det kreves spesiell fagkompetanse for å kunne vurdere spørsmålene som er av en ikke juridisk art. Et veldig godt eksempel på dette er tannbittbeviset i Torgersen- saken, hvor det vil være svært vanskelig for en jurist å vurdere medisinske faktum i saken. Følgelig er det ikke til å komme utenom at det er nødvendig med spesialister i rettssalen.

Rettspsykiatri er ”*læren om de psykiske lidelser og avvikende tilstander som ifølge straffeloven og sivilretten har krav på en særegen strafferettslig eller sivilrettslig behandling*”.⁴

² Store norske leksikon, <http://snl.no/rettsmedisin>, forfatter Torleiv Ole Rognum. Lest 09.09.2011

³ NOU 2001:12, s.58, punkt 8.1.1.1 avsnitt 1.

⁴ Store norske leksikon, http://snl.no/sml_artikkel/rettspsykiatri, forfatter Ulrik Malt. Lest 06.05.2011

Rettspsykiatrisk virksomhet i straffesaker i Norge består av rettspsykiatriske undersøkelser av personer som er siktet for straffbare handlinger i Norge.⁵

Avhandlingen omtaler bruken av rettspsykiatere som sakkyndige i straffesaker. Bruken av rettspsykiatere i straffesaker har de senere år vært kritisert fra en rekke hold, blant annet i Alvdal - saken hvor den rettsoppnevnte sakkyndige mottok kritikk både fra retten og Den rettsmedisinske kommisjon.⁶ Dette åpner for en interessant undersøkelse av bruken av sakkyndige innenfor dette felt.

1.3 Problemstilling

Hovedproblemstillingen for oppgaven er bruken av rettspsykiatriske sakkyndiges erklæringer i straffesaker i Norge.

Underproblemstillingene er som følger:

- Hvordan tolker de sakkyndige og dommere hverandre under rettssaken?
- Er det juridiske mandatet godt nok for den rettspsykiatriske oppgaven?
- Er den faglige kompetansen på hverandres fagfelt høy nok hos begge grupper?
- Er kvalitetssikringen med de sakkyndiges erklæringer tilstrekkelig?

1.4 Oppgavens mål

I 2001 kom det en utredning som omhandlet bruk av rettsmedisinsk sakkyndighet, NOU 2001:12. Utvalget vurderte bruken av rettsmedisinske sakkyndige i Norge og kvalitetssikringen av deres erklæringer. Videre undersøkte utvalget behovet for en sertifiseringsordning og hvordan organiseringen av rettsmedisinske tjenester kunne systematiseres her i Norge. Utredningen har naturlig nok hatt mye å si for min oppgave. Mye av informasjonen som er anvendt i min oppgave er også hentet fra denne kilden.

Det jeg savner ved utredningen er at den ikke undersøker hvordan rettsmedisinsk sakkyndighet mottas i retten. Målet med denne oppgaven er derfor blant annet å belyse samspillet mellom den sakkyndige og dommeren.

⁵ NOU 2001:12 s.74, punkt 8.8.1 avsnitt 1

⁶ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article3981489.ece>. Lest 20.09.2011

1.5 Disposisjon

Avhandlingen er delt i to fremstillinger. Del I som består av kapittel 1 til og med kapittel 6 er hovedsakelig en teoretisk fremstilling av reglene som regulerer bruk av sakkyndige, rettspsykiatriens plass i strafferetten og bruk av sakkyndige ved idømmelse av særreaksjon. Del II, som består av kapittel 7 til og med kapittel 12, har et empirisk utgangspunkt, og bygger på min egen og andres undersøkelser.

Avhandlingens del I starter med innledning, oppgavens mål og avgrensning. Etter dette kommer det et kapittel om metode. Der redegjøres det for metodebruken i oppgaven og hvordan jeg har gått frem for å hente inn informasjon.

Da oppgaven søker å fokusere på møtet mellom rettspsykiatriske sakkyndige og dommere i rettssalen er det nødvendig å ta utgangspunkt i de lover og regler som regulerer dette feltet. Dette redegjøres det nærmere for i kapittel 3. Oppgavens kapittel 4 omhandler den historiske utviklingen innenfor rettspsykiatrien i Norge. Dette er nødvendig for å kunne forstå og drøfte oppgavens tema. Videre undersøker avhandlingen i kapittel 5 kvalitetssikringsmodellene i Sverige og Danmark. En fremstilling av dette er igjen nødvendig for å kunne vurdere og drøfte fordelene og ulempene ved det norske system. Kapittel 6 tar for seg bruken av rettspsykiatriske sakkyndige i forvaringssaker, og problemer vedrørende dette.

Opgavens del II vil i kapittel 7 til 10 presenteres resultatene av min egen undersøkelse, samt andre relevante undersøkelser.

I kapittel 11 søker avhandlingen å drøfte spørsmålet om hvorvidt vi kan ha tillit til rettspsykiatrien. I kapittel 12 foretas det en avsluttende sammenfatning av informasjonen som presenteres underveis i oppgaven. Her vil jeg problematisere og drøfte hvorvidt det er behov for endringer i det system vi har i Norge.

2. Metode

2.1 Innledning

Avhandlingen har som formål å se på de rettspsykiatriske sakkyndiges samarbeid med juristene i rettspleien, og problemer som eventuelt kan oppstå. Det er derfor ikke behov for å analysere de sakkyndiges erklæringer. Avhandlingen vil holde seg innenfor strafferettens begrep der det er nødvendig, men vil også forsøke å belyse de medisinske begrepene der de anvendes.

Avhandlingen baserer seg på kvalitativ metodebruk. Deler av oppgaven vil basere seg på min undersøkelse som består av intervjuer av dommere i tingretter, og intervjuer av rettspsykiatere og rettspsykologer. Intervjuene og analysen av disse vil ha en sentral plass i oppgaven. Jeg har tatt utgangspunkt i NOU 2001:12 for problemstillingen og denne har en vesentlig plass i oppgaven. I tillegg har andre sentrale kilder, som for eksempel Marianne Faber, Halvor Kongshavn, Dag Ellingsen m.fl. også fått en plass i avhandlingen.

2.2 Juridisk metode

Avhandlingen tar utgangspunkt i reglene om tilregnelighet og bruk av sakkyndighet i straffe- og straffeprosessloven. Disse reglene får en nærmere redegjørelse i kapittel 3. Som jusstudent er det dermed naturlig å anvende juridisk metode i store deler av oppgaven. Juridisk metode eller rettskildelære er *”læren om hvilke rettskilderfaktorer som finnes, og om hvordan man går frem når man bruker rettskildedefaktorene for å løse retts spørsmål.”*⁷

2.3 Rettssosiologisk utgangspunkt

Opgaven er ikke en rent juridisk oppgave. Til tider vil den grense mot rettsosiologien. Rettssosiologi er *” den del av sosiologien som behandler forholdet mellom retten og samfunnet. Rettssosiologien søker å klarlegge de sosiale årsaker til f.eks. dommernes og lovgivernes atferd, og disses virkninger tilbake på samfunnet.”*⁸ Innsamlingen av data og analysen av resultatene gjøres i fra et rettssosiologisk utgangspunkt.

2.4 Forfatterens utgangspunkt

Jusstudenter skolerer i juridisk tenkning og metode. Bruk av sakkyndige i rettspleien har dog ikke vært en del av pensum gjennom utdanningen. Årsaken til valget av tema for oppgaven har

⁷ Kunnskapsforlagets jusleksikon, 1999, hovedforfatter Jon Gisle, s. 254

⁸ Store norske leksikon, <http://snl.no/rettssosiologi>, forfatter Sigurd Skirbekk, lest 06.09.2011

vært mediefokuseringen på bruken av sakkyndige i både straffe – og sivile saker de senere årene. Som snart ferdigutdannet jurist er det i tillegg interessant å undersøke hvor stor innflytelse andre profesjoner har fått, i det som tradisjonelt har vært ansett som juristenes verden.

Min faglige bakgrunn er jus. For å kunne sette meg inn i de sakkyndiges opplevelse av rettssalen var det nødvendig å sette meg kort inn i rettspsykiatri og rettspsykologi.

Oppgavens formål er å se på bruken av rettspsykiatriske sakkyndige med et kritisk blikk, men ikke å overprøve de rettspsykiatriske sakkyndiges kompetanse og faglige bakgrunn. Som legmann innenfor dette felt kan jeg, om ikke annet, trekke konklusjoner ut ifra både eksisterende teori og opparbeidet materiell.

2.5 Innhenting av informasjon/datagrunnlag

Når juristene⁹ og de sakkyndige er i rettssalen er det to ulike profesjoner som møtes. Den ene skal gi råd og veiledning og den andre skal vurdere og konkludere. Inn under betegnelsen ”*rettspsykiatriske sakkyndige*” faller både psykiatere og psykologspesialister. I oppgaven skilles det ikke mellom de to faggruppene.

I forbindelse med oppgaven har jeg gjennomført intervjuer med 7 tingrettsdommere og 7 rettspsykiatrisk sakkyndige. På bakgrunn av disse intervjuene har jeg gjort en analyse som presenteres i oppgaven. Jeg har hatt e-postkontakt med Rettsmedisinsk kommisjon og Domstolsadministrasjonen. Jeg har også hatt samtaler med rettspsykiater Randi Rosenqvist og psykologspesialist Pål Grøndahl ved Kompetansesenteret for sikkerhet -, fengsels- og rettspsykiatri for Helseregion Sør - Øst. Disse samtalen har hjulpet meg til å føre oppgaven på riktig vei.

2.6 Intervju

Intervjuobjektene ble tilsendt en forespørsel via e-post. Før intervjuene hadde jeg utarbeidet en kort intervjuguide i samarbeid med veileder. Alle som har stilt seg villig til å bli intervjuet har kort tid før selve intervjuet mottatt intervjuguiden per e-post. Intervjuguiden nevner ulike tema som tas opp under møtet (intervjuguide følger vedlagt). Da oppgaven begrenses både av tid og ressurser er det viktig å påpeke at formålet med intervjuene har vært å innhente informasjon til å

⁹ Avhandlingen tar kun for seg dommeren. Årsaken til at forsvarsadvokatens og aktors rolle ikke er inkludert er tid og ressurshensyn.

kunne gi et innblikk i hvordan aktørene opplever hverandre. Avhandlingen er et kvalitativt studium med den hensikt å utforske, ikke kartlegge faktum.

2.6.1 Valg av intervjuobjekt

2.6.1.1 Sakkyndige

Jeg mottok kontaktinformasjonen til 10 rettspsykiatriske sakkyndige via psykologspesialist Pål Grøndahl. Totalt er det 7 rettspsykiatriske sakkyndige som har sagt seg villig til å bli intervjuet til oppgaven. Alle sakkyndige er erfarne og anvendes jevnlig som rettspsykiatriske sakkyndige i retten.

2.6.1.2 Dommere

Av tids og ressurshensyn var det nødvendig å avgrense valget av dommere som intervjuobjekter. Det ble sendt ut forespørsel om intervju til 15 tingretter i Østlandsområdet. I tillegg ble det sendt ut forespørsel til 3 utvalgte lagmannsretter. Disse svarte imidlertid ikke på forespørselen. Valget av tingrett ble foretatt på bakgrunn av både størrelse på domstolen og reiseavstand fra Oslo. Da få tingretter hadde mulighet til å stille opp på et intervju sendte jeg ut flere forespørsler til de større tingrettene, uavhengig av lokalisering. Totalt er det 7 dommere fra 4 ulike tingretter som har stilt opp til intervju.

2.7 Anonymitet

I intervjuguiden ble det opplyst om at både arbeidssted og intervjuobjekt ville anonymiseres. Avhandlingen søker å danne et inntrykk av hvordan de to profesjonene oppfatter hverandre. For å kunne oppnå dette målet var det viktig at intervjuobjektene følte seg trygge nok til å dele den informasjonen de har, uten mulighet for gjenkjenning. Dersom deres sitater og arbeidssted ikke var anonymisert ville det i noen tilfeller vært en mulighet for at enkeltpersoner ble gjenkjent. Henvisninger til intervjuobjektene vil derfor bli "*Dommer A-G*" og "*Sakkyndig A-G*."

2.8 Gjennomføringen av intervjuene og metoderefleksjoner

Ved begynnelsen av intervjurunden var jeg uerfaren med situasjonen. Dette endret seg betraktelig underveis. Som jusstudent hadde jeg mer til felles med dommerne enn med de rettspsykiatriske sakkyndige, men opplevde at de sakkyndige hadde mer erfaring i å være intervjuobjekt enn juristene. Det viste seg også at de sakkyndige var mer utbroderende enn dommerne. Informasjonen som man kunne få ut av et intervju varierte dermed. I de tilfeller hvor vedkommende svarte med lange utfyllende svar var det enkelt for meg som intervjuer å tilrettelegge og endre spørsmålene etter den informasjonen som fremkom. I disse situasjonene var det også lettere å stille mer inngående spørsmål.

I de intervjusituasjoner hvor vedkommende svarte kort og konsist på alle spørsmål var det vanskelig å bruke informasjonen som kom frem underveis til å stille nye spørsmål. Dette resulterte i at de intervjuene hvor det ble utbrodert mest opplevdes som mest vellykkede.

Alle intervjuene, unntatt en, ble avholdt på intervjuobjektets arbeidssted. Intervjuene var beregnet til å vare rundt 60 min og å være samtalepreget. Tiden på intervjuene varierte ut fra hvor mye intervjuobjektet hadde å si om temaene. Tiden på de enkelte intervjuene varierte derfor fra 20 min til 60 min per person.

2.8.1 Telefonintervju

Av praktiske hensyn ble ett av intervjuene med en dommer gjennomført per telefon. Jeg opplevde dette intervjuet som vanskeligere å gjennomføre sammenlignet med de øvrige. Når man intervjuer per telefon har man ikke anledning til å observere intervjuobjektet. Dette medfører blant annet at kontakten mellom intervjuobjekt og intervjuer er noe distansert. Videre vil det medføre at det er vanskeligere å stille oppfølgingsspørsmål

2.8.2 Bruk av diktafon

Jeg valgte å anvende diktafon i tillegg til å skrive notater. Dette for å få mest mulig riktig gjengivelse av intervjuet, og for å sikre at viktig informasjon ikke gikk tapt underveis i arbeidet med avhandlingen. Ingen av intervjuobjektene motsatte seg bruken av diktafon.

2.9 Representativitet og feilkilder

Under utarbeidelsen av intervjuguiden har jeg kun hatt bistand av min veileder. I tillegg er relevant teori brukt for å utarbeide spørsmålene. Tilbakemeldingene på intervjuene har vært positive, men det er ikke til å komme utenom at den informasjonen som fremkommer under intervjuene er basert på spørsmål utarbeidet av en jusstudent med begrenset kompetanse på fagområdet. Også analysen av informasjonen er underlagt forfatterens skjønn. Selv om juridisk metode er anvendt ved arbeidet med oppgaven, er det ikke mulig å garantere at prosessen med innhenting av informasjon, analysen og konklusjonen, er upåvirket av mine private synspunkter og holdninger.

Utvalget av antall dommere og sakkyndige er gjort etter samtale med professor Kristian Andenæs ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Anbefalingen var å intervju mellom 5 til 10 personer i hver faggruppe. Begrunnelsen for dette var at den informasjonen som ikke fremkom etter intervju med 10 personer, sannsynligvis ikke ville fremkomme ved intervju av

flere.¹⁰ Man kan ikke utelukke at resultatene ville vært annerledes ved et større utvalg intervjuobjekter, men tids – og ressurs hensyn satte grenser for antallet.

¹⁰ Man kan ikke utelukke at den informasjon som fremkommer av undersøkelsen ville vært annerledes ved et større utvalg av intervjuobjekter, dvs. fra 100 personer og oppover. Det ville imidlertid innebære en kvantitativ metodebruk. Denne metodebruken er ikke valgt grunnet tid og ressurs hensyn.

3. Lovgivning og den sakkyndiges rolle

3.1 Innledning

En innføring i lovverket som regulerer anvendelsen av sakkyndige er nødvendig for å kunne drøfte situasjonen i dag, og på samme tid drøfte de lege ferenda. Avhandlingen vil i dette kapittelet undersøke den sakkyndiges rolle i straffesaker, vurdert ut ifra dagens lovgivning. I tillegg vil det gis en innføring i straffelovens regler om straffrihet og straffnedsettelse. En kort innføring i straffeprosesslovens regler om bruk av sakkyndige er også nødvendig.

3.2 Den sakkyndiges rolle¹¹

Den rettspsykiatriske sakkyndige kan oppfylle tre forskjellige roller i retten og arbeidsoppgavene vil variere med rollene.

3.2.1 Vitne

En sakkyndige kan innkalles som vitne. Dette innebærer at vedkommende, på lik linje med andre vitner under vitneansvar, forteller om sin opplevelse og erfaringer med den tiltalte. Selv om vitnet i en slik situasjon har spesialkompetanse er det viktig å bemerke at vedkommende ikke regnes som sakkyndig.

3.2.2 Sakkyndig vitne

Retten og dens aktører har anledning til å bruke psykiateren og psykologspesialisten som sakkyndig vitne. Dette er mest aktuelt i saker hvor det ikke er grunnlag for å benytte seg av rettsoppnevnte sakkyndige, og en av sakens parter ønsker å få belyst et tema.

3.2.3 Rettsoppnevnt sakkyndig

Retten kan oppnevne sakkyndige som har i oppgave å besvare det mandat som gis av retten. De rettsoppnevnte sakkyndige forutsettes å være upartiske.

Det er anledning til å anvende rettspsykiatriske sakkyndige til prejudisielle undersøkelser i tilfeller der påtalemyndigheten eller retten er i tvil om det burde foretas en full judisiell observasjon, med hjemmel i straffeprosessloven § 165 tredje ledd. Retten har i tillegg anledning til å be om full judisiell observasjon etter straffeprosessloven § 165 første ledd.

¹¹Informasjonen som blir brukt er hentet fra R.Rosenqvist. Strafferettspsykiatri, en gjennomgang av strafferettslige rammer for rettspsykologisk sakkyndighet. s. 4. *Psykologisk tidsskrift*, 2006 nr.3

I straffesaker vil retten ønske informasjon vedrørende den tiltaltes tilregnelighet. Den sakkyndiges mandat vil innebære å undersøke tiltalte i den hensikt å avklare hvorvidt vedkommende er strafferettslig tilregnelig etter straffeloven, eller om vedkommende er å anse som straffri etter strl. § 44.¹² Den sakkyndiges rolle i forvaringssaker redegjøres det for i kapittel 6.

I tilknytning til in dubio pro reo prinsippet har det dannet seg et prinsipp innen rettspsykiatrien om at den tiltalte er å anse som tilregnelig inntil undersøkelser viser annet.¹³ Det er dette utgangspunktet den sakkyndige må forholde seg til ved påbegynnelse av arbeidet med mandatet.

Etter endt observasjon av den tiltalte vil den rettspsykiatriske sakkyndige utarbeide en skriftlig rapport som besvarer mandatet. Rapporten vil neste uten unntak være medvirkende til både påtalemyndighetens tiltalebeslutning, og som hovedregel til domsresultatet.

De rettsoppnevnte sakkyndige kan også få tildelt et mandat hvor vurderingen omhandler straffeloven § 56. Det vil da være tilfeller der tiltalte er funnet tilregnelige, samtidig med at det foreligger omstendigheter ved hans psykiske helse som medfører at det er snakk om gi en straffreduksjon.

3.3 Lovgivning

3.3.1 Innledning

Norsk strafferettslovgivning oppstiller fire vilkår som alle må være oppfylte for at en tiltalt kan idømmes straff:¹⁴

- 1) Lovkravet innebærer at handlingen må omfattes av et objektivt straffebed, jfr. Grunnloven § 96.
- 2) Det må ikke foreligge straffrihetsgrunner. I norsk rett kan bestemte straffbare handlinger vurderes til å være straffrie dersom det foreligger straffrihetsgrunner. Det kan være nødrett, nødverge eller tilfeller hvor offeret har samtykket i den straffbare handlingen.

¹² P. Grøndahl. *A comparative and empirical analysis of practises in Norwegian forensic psychiatry*. s.14

¹³ Dette synspunktet kom fram under intervjuene med de rettspsykiatriske sakkyndige

¹⁴ S. Eskeland, *Strafferett*, Kap III s. 64 -66

- 3) Lovbryteren må ha utvist skyld. Vedkommende må, på gjerningstidspunktet, ha handlet med subjektiv skyld. De ulike straffebestemmelsene i straffelovgivningen krever ulike grader av skyld. I strafferettslig sammenheng faller skyldevne sammen med tilregnelighet.¹⁵
- 4) Gjerningspersonen må være tilregnelig. Dette kravet innebærer at vedkommende må ha hatt skyldevne i gjerningsøyeblikket. Straffeloven § 44 utredes nærmere nedenfor. Mindreårighet faller utenfor oppgavens hovedtema og det avgrenses derfor opp mot dette.

3.3.2 Straffeloven av 2005 og tilregnelighet

Begrepet tilregnelig har ikke vært anvendt i lovgivningen, verken i den någjeldende straffeloven eller tidligere. Begrepet innføres imidlertid i lov av 20. mai 2005 nr. 28 § 20, som ennå ikke har trådt i kraft:

§ 20. Tilregnelighet

For å kunne straffes må lovbryteren være tilregnelig på gjerningstidspunktet. Lovbryteren er ikke tilregnelig dersom han på gjerningstidspunktet er:

- a) Under 15 år,*
- b) Psykotisk*
- c) Psykisk utviklingshemmet i høy grad, eller*
- d) Har en sterk bevissthetsforstyrrelse*

Hva som legges i begrepet tilregnelig er ikke enkelt å definere. Johs. Andenæs siterer den tyske strafferettsjuristen Franz v. Litz: *"Tilregnelighet er den normale evnen til å la seg bestemme av motiver."*¹⁶ En legmann vil trolig definere tilregnelighet som evnen til å utføre logiske og rasjonelle handlinger. Vedkommende må ha evnen til å forstå sine handlinger og konsekvensen av disse. I Store norske leksikon defineres tilregnelighet som *"den sjelelige sunnhet og*

¹⁵ Johs. Andenæs, *Alminnelig strafferett*, s.288

¹⁶ Franz v. Liszt, *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge II*, s. 43 og 219. Sitert i Andenæs, *Alminnelig strafferett*, s. 288

modenhet som etter loven er forutsetningen for straffeansvar".¹⁷ Det er denne tolkningen som samsvarer med den juridiske betegnelsen "tilregnelighet."

Verken de gamle straffelovene eller den nye fra 2005 definerer hva som regnes som normalt eller hvor grensen for umodenhet går. Straffeloven fra 2005 samler alle utilregnelighetsvilkårene i en bestemmelse i motsetning til någjeldende straffelov som deler dette opp i flere ulike bestemmelser.

a) Mindreårig

Etter straffeloven av 2005 § 20 må gjerningspersonen ha fylt 15 år før vedkommende kan straffes. Gjerningspersoner under 15 år regnes dermed som utilregnelige i strafferettslige forstand.

b) Psykotisk

Straffeloven av 2005 viderefører betegnelsen psykotisk fra dagens straffelov. Begrepet redegjøres nærmere under punkt 3.3.3.2

c) Utviklingshemmet i høy grad

Også under dette punkt viderefører straffeloven av 2005 dagens praksis. Det foretas en nærmere redegjørelse for hva som ligger i begrepet psykisk utviklingshemmet i høy grad under punkt 3.3.3.4

*d) Sterk bevissthetsforstyrrelse*¹⁸

Straffeloven av 2005 viderefører ikke dagens ordlyd. Straffelovkommissjonen ønsket å fravike dagens praksis og innføre en fakultativ straffrihetsregel i den nye loven. Psykiatrisk gruppe hos DRK støtter denne endringen med følgende begrunnelse: "I vårt arbeide innen Den rettsmedisinske kommisjon finner vi bevissthetsforstyrrelsene vanskeligst å ta stilling til. Det rettspsykiatriske begrep «bevisstløs på handlingstiden» har ingen fornuftig medisinsk begrunnelse. I ethvert gjerningsøyeblikk vil en handlende person ha en viss grad av bevissthet. Det juridiske begrep er ikke synonymt med det medisinske begrep bevisstløs = komatøs."¹⁹

¹⁷ Store norske leksikon, <http://snl.no/tilregnelighet/jus>, uten opphavsperson. Lest 07.08.2011

¹⁸ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004), punkt. 15.5

¹⁹ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004), punkt 15.5.3

3.3.3 Straffeloven av 1902 § 44

3.3.3.1 Innledning

I straffesaker er det som nevnt fire vilkår som alle må være oppfylt for at en tiltalt skal kunne dømmes. Her er det imidlertid relevant kun å gå inn på Almindelig borgerlig straffelov (straffeloven) av 22. 05. 1902, heretter forkortet strl., § 44. Bestemmelsen fastslår at den som i gjerningsøyeblikket var bevisstløs, psykotisk eller psykisk utviklingshemmet i stor grad, ikke kan straffes etter straffeloven. Bestemmelsen stiller dermed et krav om at vedkommende må ha vært tilregnelig på gjerningstidspunktet. Den rettspsykiatriske sakkyndiges oppgave vil normalt innebære å vurdere hvorvidt lovovertrederen oppfyller kriteriene i bestemmelsen.

Ordlyden i strl. § 44 har vært endret gjennom årene, men dagens ordlyd ble til ved lov 17 januar 1997 nr. 11, som trådte i kraft 1 januar 2002. Formålet med regelen er at enhver som er utilregnelig i gjerningsøyeblikket regnes som straffri. Dersom en tiltalt er å anse som psykotisk eller bevisstløs i gjerningsøyeblikk etter strl. § 44 kan retten imidlertid avsi dom på tvungen psykisk helsevern. En tiltalt som er å anse som psykisk utviklingshemmet med en IQ på 55 eller mindre kan kun dømmes til tvungen omsorg etter strl. § 39 litra a.

3.3.3.2 Psykotisk

Da strl. § 44 ble endret i 1997 ble betegnelsen "*sinnssyk*" endret til "*psykotisk*." Denne bestemmelsen er basert på det medisinske prinsipp, som innebærer at det er den medisinske vurderingen av hvorvidt en person var psykotisk som er avgjørende. Den fritar imidlertid ikke personer som lider av en psykose fra straffansvar, når de på gjerningstidspunktet ikke var å regne som psykotisk. Hensikten bak denne betegnelsen er at tiltalte som lider av alvorlig kognitiv svikt skal anses som utilregnelige.

3.3.3.2.1 Psykotisk i medisinsk forstand

Det juridiske begrepet psykotisk er ikke synonymt med begrepet psykotisk i diagnostisk sammenheng. For at en observand skal få diagnosen psykotisk i rettspsykiatrisk forstand må lovovertrederen enten utvise «*positive*» psykotiske symptomer av en viss styrke, eller «*negative*» symptomer forbundet med alvorlig kognitiv svikt.²⁰

²⁰ K.Rasmussen. http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=60382&a=2, lest 19.09.11

Psykiater Randi Rosenqvist mener at man ikke må knytte straffelovens begrep for tett opp mot psykiatriens begrep. Det er straffelovens ordlyd som skal ligge til grunn for vurderingen.²¹ Hvor ligger så vurderingsgrensen for hva som regnes som en psykose. Rosenqvist mener at vedkommende må være så psykotisk at ” *evnen til realistisk vurdering i forhold til omverden er mistet.* ”²² Dette kan være tilfeller av bisarre vrangforestillinger, forfølgelsesideer og lignende.

Det er klart at lovbetegnelsen ” *psykotisk* ” er en juridisk term. Men den rettspsykiatriske sakkyndige legger den medisinske betegnelsen til grunn for vurderingen av tiltalte. Her kan det potensielt oppstå problemer i retten dersom partene ikke er klare på hvilke definisjonsforskjeller som eksisterer mellom de to profesjonene.

3.3.3.3 Bevisstløs

Betegnelsen ” *bevisstløs* ” har ikke lik betydning i juridisk forstand som i medisinsk forstand. Juridisk er begrepet ment å omfatte både absolutt bevisstløshet, som for eksempel koma, og relativ bevisstløshet. Relativ bevisstløshet kan være tilstander som hypnose eller søvngjengeri. Det sentrale er at vedkommende har nedsatt evne til ” *å ta inn inntrykk og bearbeide disse i korttidshukommelsen.* ”²³

3.3.3.3.1 Bevisstløshet i medisinsk forstand

Rosenqvist skiller mellom den rettspsykiatriske forståelsen av bevisstløshet og den nevrofysiologiske og nevropsykologiske forståelsen av bevisstløshet. Den rettspsykiatriske forståelsen av bevisstløshet innebærer at vedkommende er å regne som bevisstløs når ” *hans hjerne ikke er i stand til å innta og bearbeide sanseinntrykk.* ”²⁴ Det er her ikke relevant å gå inn på den nevrofysiologiske og nevropsykologiske forståelsen av begrepet. Begrepet bevisstløs innebærer altså ikke at en person ikke er våken.

Bevisstløshet som er en følge av selvforskyldt rus fritar ikke for straff, jfr strl. § 45 i de tilfeller hvor gjerningspersonen kan bebreides for beruselsen. Avhandlingen avgrenses opp mot dette.

²¹ R. Rosenqvist, ” *Rettspsykiatri – en introduksjon* ” s. 63, punkt 9-2, avsnitt 3

²² Ibid. s. 63, punkt 9-2, avsnitt 4

²³ R. Rosenqvist., *Rettspsykiatri – en introduksjon.* s. 65, avsnitt 3.

²⁴ R. Rosenqvist og K. Rasmussen. *Rettspsykiatri i praksis*, s. 63, avsnitt 6.

3.3.3.3.2 Endring av begrepet

Bruken av betegnelsen bevisstløs har vært omdiskutert da den juridiske betydningen ikke samsvarer med den medisinske betydningen. Straffelovrådet forslår i sine utredninger fra 1974, 1990 og 2002 at begrepet endres til ”sterk bevissthetsforstyrrelse.” Som tidligere nevnt mente både DRK og flertallet i Straffelovkommisjonen at den språklige forståelsen ville forbedres dersom man anvendte betegnelsen ”sterk bevissthetsforstyrrelse.” Betegnelsen endres imidlertid først i den nye straffeloven av 2005. Begrunnelsen for at endringen først kommer i den nye straffeloven er at lovgiver ikke ønsket en endring av rettstilstanden.²⁵

3.3.3.4 Psykisk utviklingshemmet i høy grad

Det er først etter lovendringen i 1997 at denne gruppen har fått en egen betegnelse i loven. Før endringen var de omfattet av begrepet ”sinnssyk”. Betegnelsen er ment å omfatte gruppen av tiltalte som er utviklingshemmet i stor grad og som har en begrenset evne til å forstå og kontrollere sine handlinger.

Fra gammelt av ble personer med en intelligenskvotient (IQ) på under 75 betegnet som oligofre. Denne gruppen ble så delt opp i tre undergrupper, hvor de med en IQ på mellom 75 og 56 falt inn under betegnelsen evneveike, de med IQ på mellom 55 og 36 ble ansett som imbesile og de med IQ fra 35 og under ble betegnet som idioter. Dette er begrep som ikke anvendes i dagens målinger av IQ, men med et tilbakeblikk ser man at grensen for hvem som ble regnet for å være utilregnelig historisk sett har ligget på IQ på rundt 50. Innenfor dagens strafferettpraksis innebærer betegnelsen ”utviklingshemmet i stor grad” IQ på mindre enn 55.²⁶

3.3.4 Straffeprosessloven av 1981

Bruk av sakkyndige i straffesaker reguleres av lov om rettergangsmåten i straffesaker (Straffeprosessloven) av 22. 05. 1981, kapittel 11. Heretter brukes forkortelsen strpl. Jeg velger her kun å behandle de rettsregler som angår de rettsoppnevnte sakkyndige. Påtalemyndighets bruk av sakkyndige faller utenfor avhandlingens tema.

Det er rettens oppgave å oppnevne en sakkyndig, og den sakkyndige som blir forespurt har en plikt etter strpl. § 138 første ledd til å påta seg oppdraget. En psykiater eller psykolog blir normalt oppnevnt som rettsoppnevnt sakkyndig og må være habil etter straffeprosesslovens og

²⁵ Inst. O. nr. 34 (1996-1997) s.5, sp.2

²⁶ NOU 1990 :5,VII pkt.3.13

domstollovens regler. Habilitetsreglene er imidlertid ikke absolutt da lovgiver bruker formuleringen ”*når det kan unngås*”, jfr. strpl. §142 første ledd.

Regelen om bruken av en sakkyndig ble innført ved lov 15. juli 1994 nr. 1. Hovedregelen før endringen innebar at retten skulle oppnevne to sakkyndige. Det kommer imidlertid klart frem i forarbeidene at det i noen saker fremdeles vil være naturlig å oppnevne to.²⁷ Riksadvokaten har presisert at det som hovedregel vil være nødvendig å oppnevnte to sakkyndige før avgjørelsen av tiltalespørsmålet.²⁸ I alle tilfeller vil rettens plikt til å sørge for sakens opplysning, medføre at spørsmålet om det skal oppnevnes en eller flere sakkyndige besvares individuelt i hver enkelt sak. Praksis viser at hovedregelen er at det oppnevnes to sakkyndige i større straffesaker.

Når retten har oppnevnt sakkyndige fastsetter retten deretter et mandat etter strpl. §142 litra a, som den sakkyndige skal besvare. De sakkyndige skal avgi sin erklæring skriftlig etter strpl. § 143, og de kan levere en felles erklæring eller en hver. Det vanligste er at de sakkyndige leverer en felles erklæring.

Etter strpl. § 143 tredje ledd kan de sakkyndige innkalles til retten for å avgi forklaring. Møteplikten er på lik linje som for vitner. Dette kan være istedenfor å avgi en skriftlig erklæring eller, som hovedregel, for å utrede den skriftlige erklæringen nærmere. De sakkyndige har anledning til å være tilstede under hele rettssaken og stille spørsmål til vitner og tiltalte, men skal forklare seg i samsvar med de regler som gjelder for vitner ellers. Normalt vil en av de to sakkyndige kalles inn for å avgi forklaring. Dette vil være i saker der de to sakkyndige er enige i sin konklusjon. Der de sakkyndige er uenige i konklusjonen er det mest hensiktsmessig at begge kalles inn. Selv om retten ikke nødvendigvis har spørsmål de vil ha besvart er det naturlig at aktor eller forsvarerne vil eksaminere den sakkyndige.

²⁷ Ot.prp.nr.45 (1993-1994) s. 7

²⁸ Riksadvokatens brev av 01.03.07 til statsadvokatene og politimestrene

4. Et historisk blikk på rettspsykiatrien

Jeg oppfatter min Stilling som sakkyndig ved Retten derhen, at jeg ikke blot og bart har at udtale mig om hvorvidt Angjældende er sindssyg eller ikke; jeg har som Opgave at give en retfærdig Skildring af hans Liv, af hans hele aandelige Habitus, af hans Karakter og psykiske Egenskaper – kort sagt forklare Retten, hva slags Menneske Angjældende er.
- Paul Winge (1894)²⁹

4.1 Innledning

I dette kapitlet vil det redegjøres for den historiske utviklingen på området. Hensikten er todelt. For det første er det viktig å tydeliggjøre at den utilregnelige forbryter tradisjonelt har vært i en juridisk særstilling. For det andre er det nødvendig med et tilbakeblikk på hvordan rettstilstanden var tidligere for å kunne undersøke rettspsykiaterens rolle i straffesaker i vår samtid. Dersom man ønsker å analysere og uttale seg om de lege late og de lege ferenda er det nødvendig med kunnskap om rettshistorien på feltet. Dette kapitlet tar for seg den norske lovgivningen fra Kriminalloven av 1842 til nåtidens lovgivning som omhandler straffrihet i straffeloven av 1902. For en redegjørelse for straffrihetsbestemmelsen i straffeloven av 2005 henvises det til kapittel 3 punkt 3.3.2. Den historiske utviklingen av bruken av særreaksjon presenteres i kapittel 6.

4.2 Utviklingen i Europa³⁰

Tanken om sinnssykes strafferettslige særstilling har røtter langt tilbake i tid. Så tidlig som i gresk rett var det regler om den sinnssyke forbryteren. Prinsippet var at sinnssyke lovovertredere var uten normal menneskelig fornuft, og dermed uten strafferettslige ansvar. Også i romerretten finner vi denne tankegangen, dog mer utviklet enn i eldre rett. Romerretten skiller mellom ulike sinnstilstander og sinnssykdom.³¹ Det allmenne prinsipp var at et sinnssykt individ ikke ble ansett til å ha evne til å utføre noen handlinger, verken lovlige eller lovstridige. Herunder ligger det at vedkommende ikke kunne straffes dersom han eller hun utførte en lovstridig handling³². Det er imidlertid ikke kjent om det var en medisinsk kyndig person som utførte vurderingen av hvorvidt lovovertrедeren var sinnssyk, eller om det var dommeren. I et

²⁹ Sitert fra E.Schaanning. *Kampen om den forbryterske sjel*, s. 30

³⁰ Informasjonen under dette punkt er hentet fra SOU 2002:3, s. 163 - 165

³¹ <http://www.justissekretariatene.no/upload/DRK/Nyhetsbrev%20mm/Nyhetsbrev%2017.pdf>, lest 09.09.2011

³² NOU 2001:12 s.50

brev fra den romerske keiseren Marcus Aurelius i år 180 ble det gitt instruksjoner til brevets mottager om hvordan vedkommende skulle forholde seg til en tiltalt. Den sinnssyke forbryter som hadde drept sin mor, hadde etter Aurelius syn allerede fått sin straff i form av selve sinnssykdommen. Derfor skulle han ikke straffes på annet vis.³³

Gjennom middelalderen og videre utover 1800 og 1900-tallet utviklet prinsippet om den sinnssykes strafferettslige særstilling seg i to ulike tankeretninger. Den ene tanken, som fikk stor betydning i engelsk rett, innebar at den tiltalte fikk muligheten til å påberope seg sinnssykdom, som en unnskyldende eller formidlende faktor. Den andre tankeretningen, som fikk stor betydning for den kontinentale rettsutviklingen, innebar å utvikle og anvende en vitenskapelig forankret kunnskap om den sinnssyke forbryter.

4.3 Utviklingen i Norge³⁴

Også i Norge har den sinnssyke forbryteren fra gammelt av hatt en strafferettslig særstilling. Så tidlig som i 1274, i Magnus Lagabøtes Landslov finner vi bestemmelser om den sinnssyke forbryter. I Mannhelgebolken kapittel 10 fastslås det at en drapsmann som var "gal" ikke behøvde å flykte fra riket. Utviklingen fortsatte i Christian den Femtes Norske Lov som regulerte tilfeller hvor drap ble begått i "Vildelse og Raseri." De drapsmenn som falt inn under denne kategorien var fritatt for dødsstraff.

Dagens norske straffelov tillegger psykologer og psykiatere en stor rolle i vurderingen om hvorvidt tiltalte kan straffes, ved at lovverket baseres på det medisinske prinsipp. Rettspsykiaternes rolle i retten har tilknytning til kravet om at tiltalte må ha utvist subjektiv skyld i gjerningsøyeblikket. Når kom så kravet om subjektiv skyld inn i norsk strafferettslovgivning?

4.4 Kriminalloven av 1842³⁵

I Norge var det allerede i kriminalloven av 1842 kapittel 7, § 2 satt opp som et vilkår for å kunne straffe at vedkommende var tilregnelig. Bestemmelsen fastslår at "*De Handlinger ere straffrie, som forøves af Galne eller Afsindige, eller af dem, som Forstandens Brug ved Sygdom eller Alderdomssvaghet er berøvet*". For den første gruppen av de utilregnelige var det en ren

³³ L. Lidberg, *Svensk rättspsykiatri – en handbok*. s. 21, avsnitt 2.

³⁴ Informasjonen under dette punkt er i stor grad hentet fra NOU 2001:12 kap. 6

³⁵ Informasjonen under dette punkt er i stor grad hentet fra E. Schanning, *Kampen om den forbryterske sjel*. kap. 2

medisinsk vurdering som lå til grunn. Det var tilstrekkelig at det ble påvist sinnslidelse for at utilregneligheten skulle foreligge. Et eksempel på dette finner en i Rt. 47 s. 236 hvor tiltalte over en lengre periode trodde hans nabo var djevelen og tilslutt skjøt og drepte vedkommende. Han ble av Høyesterett funnet utilregnelig. For de to siste gruppene av utilregnelige som nevnes i § 2, måtte det en vurdering til om hvorvidt det var sykdom eller alderdomssvakhet som lå grunn for at de hadde mistet ”forstandens brug”. Allerede her ser man at det er behov for en annen profesjon enn jus i vurderingen, nemlig psykiatri og psykologi.

I tillegg til de overnevnte gruppene ble døvstumme som ” av mangel på undervisning eller erfaring ikke kunne fatte gjerningens straffbarhet” frifunnet, jfr. kriminalloven §4. Ved anvendelse av denne bestemmelsen måtte dommeren vurdere den tiltaltes forståelse av handlingen i selve gjerningsøyeblikket.

Til tross for at kriminalloven inneholdt klare regler om hvilke lovbrøtere som skulle frifinnes etter § 2 hadde loven ingen bestemmelser om særreaksjoner for denne gruppen lovovertrederne. For lovgiver var det store spørsmålet hvor de tiltalte som var frifunnet kunne forvares. Straffelovkommisjonen så alvorlig på dette problemet og ved innføringen av sinnssykeloven av 1848 ble begrepet ”sinnssyk” innført i norsk rett. I tillegg til introduksjonen av begrepet ”sinnssyk” ble særreaksjoner for forbrytere som var ansett som sinnssyke innført, henholdsvis sikring for de som ble betegnet som sinnssyke og forvaring for de som var ansett å være vaneforbrytere.

4.5 Straffeloven av 1902³⁶

Ved innføringen av straffeloven av 1902 var den sinnssykes strafferettslige stilling regulert i § 44, ” *En handling er ikke straffbar, naar den handlende ved dens foretagelse var sindssyg, bevisløs eller iøvrigt utilregnelig paa grund af mangelfuld udvikling af sjælsevnerne eller svækkelse eller sygelig forstyrrelse af disse eller formedelst tvang eller overhængende fare*”.

Dette er en fortsettelse av kriminalloven § 2 hvor loven bygde på en blanding av det psykologiske og medisinske prinsipp. Straffeloven § 44 første del om sinnssyk og bevisløs bygger på det medisinske prinsipp, mens andre del om mangelfullt utviklede sjelsevner bygger på det psykologiske prinsipp.

³⁶ Informasjonen under dette punkt er hentet fra A.Syse, Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer, i *Tidsskrift for strafferett 2006 nr.3*

Til tross for at den nye loven høstet internasjonal anerkjennelse ble både sikring og forvaring lite anvendt. En ny lovkomitè ble nedsatt i 1922, og lovendringen kom i 1929. Lovgiver gikk nå bort fra bruken av både det medisinske og det psykologiske prinsipp. Den nye bestemmelsen anvendte kun det medisinske prinsipp. Lovgiver innførte også et nytt sikringssystem beregnet på lovovertridere med nedsatt tilregnelighet og gjengangere. Dette systemet åpnet for lengre straffer for de to gruppene med lovovertridere. Straffeloven § 44 fra 1929 forble uendret frem til lovendringen i 2001.

4.6 Straffelov av 1902 etter lovendringen i 2002³⁷

Straffeloven § 44, slik den lyder i dag, trådte i kraft 1. januar 2002 og fastslår at tiltalte ikke kan straffes når vedkommende i gjerningsøyeblikket var psykotisk, bevisstløs, eller psykisk utviklingshemmet i høy grad. Denne endringen er ikke ment å forandre rettspraksisen, men er kun en endring av ordlyden i bestemmelsen. Paragraf 44 er formulert med utgangspunkt i det medisinske prinsipp. Dette innebærer at bestemmelsen lister opp medisinske vilkår for straffrihet, som psykotisk, bevisstløshet og krav til psykisk utvikling. For nærmere utredning om kravene i § 44 vises det til kapittel 3. punkt 3.4.

Straffeloven § 44 endres ved lov av 20. mai 2005 nr. 28. Straffrihet reguleres i den nye lovens § 20. Den nye straffeloven innfører klarere definisjoner av hvilke kriterier som må oppfylles for at en tiltalt skal anses som straffri. For nærmere utredning vises det til kapittel 3, punkt 3.3.2.

4.7 Sammendrag

Opp igjennom historien, både i nasjonal og internasjonal rett, har sakkyndige vært anvendt i prosessen med å vurdere den tiltaltes tilregnelighet. I Norge kan man spore bruken av sakkyndige i retten tilbake til Frostatingsloven og Magnus Lagabøtes landslov som fastslår at det er ”*skjønnssomme menn*” som skal vurdere tiltalte, og avgjøre hvorvidt vedkommende er tilregnelig. Det er imidlertid uklart i hvor stor grad rettssystemet har anvendt sakkyndige på den tiden, og man kan trolig legge til grunn at dommeren har hatt en sentral rolle ved vurderingen av tilregnelighet.

Gjennom utviklingen av norsk strafferettslovgiving har lovgiver tatt et bevisst valg ved formuleringen av straffrihetsbestemmelsen. Utviklingen har ført til at dommeren ikke alene kan avgjøre den tiltaltes strafferettslige skjebne, med den konsekvens at andre profesjoner har fått

³⁷Informasjonen under dette punkt er hentet fra Andenæs, *Alminnelig strafferett*, s.288-289.

innpass i rettssalen. Bestemmelsen om straffrihet er formulert ut ifra det medisinske prinsipp, noe som medfører at fagkompetansen som må ligge til grunn for vurderingen av lovovertrederen innehas kun av de rettspsykiatriske sakkyndige. Åpningen av rettssalen for rettspsykiatere har vært et resultat av mange års utvikling i norsk strafferettslovgivning, men det har også vært en høyst nødvendig prosess for å kunne ivareta rettsikkerheten til den tiltalte.

5. Organisering og kvalitetssikring i Norge, Danmark og Sverige³⁸

5.1 Innledning

Norge er et lite land med et lite fagmiljø innenfor rettspsykiatri. Det er derfor både interessant og nødvendig å se ut over landegrensene. Gjennom å belyse systemet til våre nærliggende land er det mulig å undersøke de ulike systemene, og eventuelle positive og negative konsekvenser. Det er mest nærliggende å undersøke hvordan de andre skandinaviske landene jobber innenfor feltet rettspsykiatri grunnet nær tilknytning for øvrig. De momenter som er av interesse for denne avhandlingen vil være organisering og kvalitetssikring av de rettspsykiatriske sakkyndiges erklæringer. Avhandlingen vil ikke undersøke hvordan rapporten og de sakkyndige mottas av retten i deres respektive land, da det vil være for ressurskrevende. I dette kapitlet vil organiseringen og kvalitetssikringen i Norge presenteres, så følger en introduksjon til det danske system etterfulgt av en innføring i det svenske system. Sist vil jeg forsøke å foreta en komparativ drøftelse.

5.2 Norge³⁹

Dersom domstolen finner det ønskelig har de anledning til å oppnevne sakkyndige som skal gjennomføre observasjonen av tiltalte. Dette vil normalt være en psykiater og en psykologspesialist. De sakkyndige utarbeider en erklæring som sendes til retten. En kopi av denne erklæringen sendes i tillegg til Den rettsmedisinske kommisjon (DRK) for kvalitetssikring. De sakkyndige møter under hovedforhandlingene dersom de blir stevnet av retten. Domstolene i Norge står fritt til å velge vedkommende som skal fungere som sakkyndig, dette fremkommer av straffeprosessloven § 138 første ledd. Oslo politidistrikt har en liste over sakkyndige som anvendes mest, denne vil være nyttig ved valget av sakkyndige. Den rettsmedisinske kommisjon har også oversikt over de sakkyndige som har gjennomført de ulike kurs som tilbys.

5.2.1 Kvalitetssikring

Norge har, i likhet med de øvrige skandinaviske landene, ingen sertifiseringsordning for rettspsykiatere. Den eneste formen for kvalitetssikring er gjennom arbeidet som utføres av Den rettsmedisinske kommisjon som ble stiftet i 1900. Den rettsmedisinske kommisjons rolle er fastslått i straffeprosessloven § 146. Bestemmelsen hjemler at det skal være en rettsmedisinsk

³⁸ Informasjonen i dette kapitlet er hentet fra NOU 2001:12, kapittel 5, punkt 5.2 og 5.3

³⁹ Informasjonen er hentet fra NOU 2001:12 kapittel 10 og Årsrapporten til DRK 2010

kommisjon hvis oppgave er å fungere som et veiledende organ i rettsmedisinske spørsmål. Straffeprosessloven § 147 hjemler plikten for en sakkyndig til å sende inn sin erklæring til kommisjonen. Den rettsmedisinske kommisjon er inndelt i følgende grupper som jobber med å kontrollere erklæringer; gruppe for rettspatologi og klinisk rettsmedisin, toksikologisk gruppe, genetisk gruppe og psykiatrisk gruppe.

Samtlige av de rettspsykiatriske erklæringer som sendes inn til DRK leses av minst to medlemmer i psykiatrisk gruppe. Gruppens medlemmer har erfaring som psykiatere, psykologer, barnepsykologer og lignende. Dernest skriver lederen for psykiatrisk gruppe de bemerkninger som har kommet frem før erklæringen sendes over til retten, påtalemyndigheten og tilbake til de sakkyndige.⁴⁰

DRK og de tre kompetansesentrene for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri i Oslo, Bergen og Trondheim tilbyr ulike kurs for de sakkyndige. Kursene er imidlertid ikke obligatoriske. Kommisjonen har utarbeidet et B - kurs, hvor de sakkyndige gis en innføring i straffeprosess.

5.3 To sakkyndige i Norge og egen kvalitetssikring

Til tross for at retten har anledning til å oppnevne en sakkyndig viser erfaringen at det normalt oppnevnes to sakkyndige i større straffesaker, normalt en psykiater og en psykologspesialist.

De sakkyndige mottar saksdokumentene, og kontakter så den tiltalte som de skal vurdere. I mange tilfeller kan ikke mandatet besvares kun med samtaler med vedkommende. Det kan i tillegg være aktuelt å innhente opplysninger om tidligere medisinske forhold, eller gjennomføre samtaler med familie og venner. Allerede ved innhenting av informasjon ligger det et kritisk punkt. Dersom den sakkyndige ikke innhenter tilstrekkelig informasjon, eller den informasjonen som er innhentet ikke er relevant i forhold til mandatet vil dette kunne medføre at den sakkyndiges erklæring vil være utilstrekkelig. Dette er et problem som vil forplante seg i flere ledd. Da DRK ikke har mer informasjon om observanden og mandatet enn det den sakkyndige opplyser om, vil det være en risiko for at det ikke utøves en grundig nok kvalitetskontroll av erklæringen.⁴¹ Dette må selvsagt veies opp mot flere forhold som ressursbruk og økonomi. Allerede her kan man se at det er nødvendig at den sakkyndige selv har høyt faglig nivå for å kunne utføre sitt virke som rettens rådgiver.

⁴⁰ <http://www.justissekretariatene.no/nb/Innhold/DRK/Kommisjonens-arbeidsform/> Lest 12.09.11

⁴¹ R. Rosenqvist – samtale 12.08.2011

De to rettsoppnevnte sakkyndige arbeider som hovedregel ikke sammen. De utfører sine undersøkelser og samtaler med observanden individuelt, før de sammen utarbeider en erklæring som oversendes til retten. Mye av kontakten foregår per e-post eller telefon. Det er av praktiske årsaker ofte ikke mulig at de to møtes eller foretar undersøkelsene sammen. Dette kan være reiseavstand, forpliktelser hos hovedarbeidsgiver og lignende.

En av følgene av at rettspsykiatri ikke er en spesialitet i Norge er blant annet at rettspsykiatriske sakkyndige får opplæring i jus i regi av DRK. Man kan spørre om juristene er bedre rustet til å forstå rettspsykiaterne? Domstolsadministrasjonen kan bekrefte at det heller ikke for dommere er obligatoriske kurs som omhandler rettspsykiatrisk sakkyndighet i rettssalen.⁴²

5.4 Sverige⁴³

I Sverige er det Rättsmedicinalverket, som ble opprettet i 1999, som har det overordnede ansvaret for all rettsmedisinsk virksomhet i landet. Rättsmedicinalverket har to rettspsykiatriske underavdelinger som ligger i Stockholm og Gøteborg, med til sammen 250 ansatte.

Underavdelingene har ansvaret for å utføre de rettspsykiatriske undersøkelsene.

Domstolene i Sverige har, som i Norge, anledning til å be om en prejudisell vurdering. Denne vurderingen foretas av en psykiater som da avgjør behovet for en full rettspsykiatrisk undersøkelse. I Sverige utføres det rundt 1700 prejudiselle vurderinger hvert år.

Rettspsykiatri er en egen spesialitet i Sverige. All rettspsykiatrisk arbeid utføres av medisinsk utdannet personell. Normalt vil en undersøkelse gjennomføres av en gruppe bestående av rettspsykiatere, psykologer og sosionomer. Det kreves at arbeidet skjer i regi av Rättsmedicinalverket og i henhold til de retningslinjer som er gitt. Selve arbeidet kan foregå på en hvilken som helst institusjon som har tilknytning til helse. Det er rundt 550 rettspsykiatriske

⁴² Jeg sendte en e-post til Domstolsadministrasjonen den 02.07.11 hvor det ble stilt spørsmål om dommere får kurstilbud innen sakkyndighet og da spesielt rettspsykiatrisk sakkyndighet. Domstolsadministrasjonen svarer: *Alle nyutnevnte dommere skal gjennomføre såkalte startkurs i løpet av det første året etter tiltredelsen. Dette er kurs som er delt i moduler; blant annet om dommerrollen, sivile saker og straffesaker – de sistnevnte har både en generell og en spesiell del. Det er en rekke ulike temaer som skal dekkes innenfor de ulike modulene, og hvilke temaer som tas opp vil nok variere litt etter behov og hva som fremstår som aktuelt. I tillegg tilbyr Kompetanseenheten i DA kurs innen ulike tema, eksempelvis bevisvurdering, barnfordeling mv. Bruk av sakkyndighet vil som regel være ett tema under slike kurs. Det er i 2012 videre planlagt to kurs om sakkyndighet i retten. Så vidt jeg kan se, er programmet ikke fastlagt ennå. Det er frivillig for dommerne hvorvidt de ønsker å melde seg på denne type kurs. Jeg kan dessverre ikke gi noen mer utfyllende opplysninger, men det er på det rene at DA ikke i særlig grad gir kurs/opplæring innenfor det tema din henvendelse gjelder.*

⁴³ Informasjonen under dette punkt er hentet fra NOU 2001:12 kap xx, og <http://www.rmv.se/?id=29>, lest 24.09.11

undersøkelser per år. Dette tallet er noe høyere enn i Norge, men da befolkningstallet er høyere vil ikke dette regnes som unaturlig.

5.4.1 Kvalitetssikring

Kvalitetssikringen av de sakkyndiges rapport utføres på flere måter i Sverige.

Rättsmedicinalverket har blant annet gitt forskrifter som regulerer selve utførelsen av undersøkelsene. Disse regulerer også hvordan selve rapporten skal utarbeides. Videre er det som nevnt over flere profesjoner som bidrar til undersøkelsen.

Sverige har hatt fokus på å ha en jevn utvikling av kompetansen hos personer som utfører de rettspsykiatriske undersøkelsene. Dette gjøres i form av kurs, møter, seminarer og lignende. Det er også rutiner for ekstern kvalitetssikring. Den gjøres blant annet gjennom statistisk arbeid, som innebærer sammenligning av statistikk på forskjellige områder som for eksempel ventetid, antall undersøkelser og lignende.

Sverige har blant annet et kvalitetssikringssystem hvor rundt 50 rettspsykiatriske rapporter undersøkes hvert år for å se om de er i henhold til de krav som settes av Rättsmedicinalverket. Informasjonen som kommer ut av denne undersøkelsen legges blant annet til grunn for videre kursing og opplæring. Ifølge Rättsmedicinalverket har denne formen for kvalitetssikring vist at det holdes en jevn standard på rapportene.⁴⁴

Om domstolen er uenig i rapporten som legges frem har den en anledning til å hente inn en uttalelse fra Socialstyrelsens råd for rettslige, sosiale og medisinske spørsmål. I rådet kan det besluttes at det oppnevnes en ny rettspsykiater som får i oppgave å gjennomføre en undersøkelse basert på nye samtaler med tiltalte.

5.5 Danmark⁴⁵

Danmark skiller seg ut fra Norge og Sverige ved at det ikke er et overordnet organ som har ansvaret for rettspsykiatrisk virksomhet i landet. Hvert fylke har selv ansvaret for organiseringen og gjennomføringen av de rettspsykiatriske undersøkelsene.

⁴⁴ NOU 2001:12, kap.5 punkt 5.3.2.2.4, avsnitt 2.

⁴⁵ Informasjonen under dette punkt er hentet fra NOU 2001:12 s, del I, ittel 5, punkt 5.2.2 til punkt 5.3

5.5.1 Kvalitetssikring

Rettspsykiatri anses ikke å være en egen spesialitet i Danmark, og faller således inn under faget psykiatri. Det kreves ikke formelle krav til de leger som jobber med rettspsykiatri, men det vanlige er at det er spesialleger i psykiatri som utarbeider erklæringene. Det er ingen opplæring eller kurs som tilbys de som arbeider med rettspsykiatri.

Ved utarbeidelsen av den sakkyndiges rapport er det vanligvis en psykolog og en sosialrådgiver til stede. Men det er psykiateren som står ansvarlig for rapporten og dens konklusjon.

Riksadvokaten i Danmark har fastsatt i et skriv når det er nødvendig med en rettspsykiatrisk undersøkelse av en tiltalt. Det er imidlertid på det rene at en psykiatrisk undersøkelse av tiltalte kun bør benyttes i de tilfeller hvor man må anta at det vil kunne virke inn på domsresultatet.

Om lag 60 % av de rettspsykiatrisk sakkyndig rapportene fremlegges for Rætslegerådet. Rætslegerådet ble opprettet i 1909 og har som oppgave å avgi legevitenenskapelig utsagn i saker vedrørende enkeltpersoners rettsforhold.⁴⁶ De utsagn som gis retten fra rådet er kun veiledende, og rådet avgir kun uttalelser til offentlige myndigheter. Rådet er inndelt i to avdelinger, en for somatisk rettsmedisin og en for rettspsykiatri. Rådet behandler omtrent 800 saker i året som gjelder rettspsykiatriske undersøkelser. Rætslegerådets oppgave vil i disse sakene være å sikre at undersøkelsen av den tiltalte er godt nok gjennomført, og at alle relevante områder er undersøkt. Dermed bidrar rådet til at det dannes en tilnærmet ensartet praksis på dette området.

5.6 Komparativ drøftelse

5.6.1 Svakheter og sterke sider ved organiseringen

Til tross for at man har et overordnet organ, både i Norge og Sverige og til dels i Danmark, hvis oppgave er å kvalitetssikre arbeidet til den sakkyndige, er det på klart at de sakkyndige selv også må ha rutine for kvalitetssikring. Dette innebærer blant annet at sitater og dokumenter som er brukt oppgis korrekt. Det er en absolutt nødvendighet, for at de overordnede organ skal kunne utføre sin kontrollvirksomhet at alle kilder og forskning som anvendes oppgis.

Samtlige av de skandinaviske landene har valgt ikke å innføre en sertifiseringsordning for rettspsykiatrisk sakkyndige. Norge og Sverige skiller seg likevel ut fra Danmark ved at det er et overordnet organ i hvert land som har ansvaret for å kvalitetssikre de sakkyndige erklæringer.

⁴⁶ http://www.statensnet.dk/betaenkninger/1001-1200/1196-1990/1196-1990_pdf/searchable_1196-1990.pdf, lest 24.09.2011

Til tross for at Rætslegerådet gjennomgår 60 % av de rettspsykiatriske erklæringene er det en svakhet at det ikke er pliktig for de sakkyndige å sende inn sin erklæring til rådet. At 40 % av de rettspsykiatriske erklæringene således ikke kontrolleres av Rætslegerådet kan anses som en svakhet ved det danske system. Når domstolene anvender uttalelsene fra denne gruppen av erklæringer kan det bidra til å svekke rettssikkerheten.

Danmark skiller seg som sagt nevneverdig ut. Ved at strukturen er desentralisert og ansvaret lagt til hvert enkelt fylke i landet, vil det være vanskeligere å opparbeide en felles kompetanse og en enhetlig struktur. Det vil kunne være vanskelig å se hvor det er behov for endring av praksis og hvor det er behov for mer opplæring av de sakkyndige. Selv om Rætslegerådet gjennomgår en andel av de rettspsykiatriske erklæringene er det ikke formelle regler for hvordan undersøkelsen skal gjennomføres.

Et kontrollende organ, som i Norge og Sverige, vil innebære at det etableres rutiner for behandlingen av samtlige erklæringer. Videre vil organene bidra til å sikre at det etableres en tilnærmet ensartet praksis på området. Både DRK og Rättsmedicinalverket har anvendt erfaringer og rutiner som organene har opparbeidet seg til å bidra til videreutvikling av kompetansen hos de sakkyndige gjennom kurs og lignende. Dette vil igjen bidra til å styrke den faglige kompetansen hos de sakkyndige, og rettssikkerheten.

5.6.2 En norsk løsning⁴⁷

Er det behov for at det opprettes en sertifiseringsordning i Norge, eller oppfyller DRK sin rolle på en tilfredsstillende måte? I NOU 2001:12 gransker utvalget den ordning som er i Norge i dag. Utvalget konkluderer med at det er svakheter ved rollen DRK har. En svakhet er at DRK kun har fått tilsendt de erklæringer som den etter straffeprosessloven skal ha, med den konsekvens at ikke alle rettsmedisinske erklæringer har blitt kontrollert av DRK. Videre finner utvalget at tilleggserklæringer i svært liten grad sendes inn, til tross for at innsendingsplikten også gjelder for denne formen for erklæringer. Videre problematiserer utvalget den sakkyndiges muntlige fremstilling i retten ved at spørsmål som besvares muntlig under rettssaken ikke vil kunne kvalitetssikres på lik linje som de skriftlige erklæringene.⁴⁸ En kan konkludere med at DRK ikke har anledning til å kvalitetssikre all informasjon som meddeles retten. Dersom

⁴⁷ NOU 2001:12. Kap. 12, punkt 12.1.1

⁴⁸ Informasjon som fremkommer muntlig under rettssaken belyses overfor retten, til tross for manglende kontroll fra DRK. Dommeren har et eget ansvar for å vurdere de sakkyndiges uttalelser. Her er det mulig å problematisere i hvor stor grad dommeren kan vurdere de sakkyndiges uttalelser. Del II i oppgaven vil drøfte dette nærmere.

kommisjonen skulle forsøke dette ville det fordret store økonomiske ressurser i tillegg til en økning av antall personer som arbeider med kvalitetssikringen.

Myndighetene har til dags dato ikke valgt å innføre en sertifiseringsordning. Ut ifra dagens situasjon vil et kontrollorgan, som DRK, være akseptabelt med tanke på rettsikkerheten. Det forutsettes imidlertid at det organ som innehar ansvaret også har kompetansen og ressursene for å kunne lykkes. Ikke alt av kvalitetssikringsarbeid kan imidlertid falle inn under DRK. Dette ville være for tids- og ressurskrevende.

Det er avgjørende at den sakkyndige selv har et akseptabelt nivå av kompetanse og struktur. Det må i erklæringen fremkomme hva mandatet krever besvart, og hvilke kilder og forskning som er anvendt i arbeidet. Det er på dette stadiet av prosessen at feil og mangler må lukes ut. Juristene i rettssalen har ingen mulighet til å overprøve det faglige i erklæringen. De har heller ikke den faglige kompetansen til å kunne vite hvor mange samtaler med tiltalte som er nødvendige før en erklæring kan gis, eller hvordan den tiltaltes sinnstilstand kan påvirke samtalen. Med tanke på rettsikkerheten for både tiltalte og den fornærmede i straffesaker er det nødvendig at all informasjon som presenteres under rettssaken holder et faglig høyt nivå.

Løsningen for Norge kan være å studere Sverige og deres organisering. DRK bør utvikles til å bli en mer stabil organisasjon som jobber med kontroll, utvikling av kompetanse og rådgiving i større grad enn i dag. Det er også nødvendig at det utvikles obligatoriske kurs og videreopplæring for både sakkyndige og dommere. I tillegg bør fagmiljøene åpne seg for økt samarbeid mellom de skandinaviske landene. Både når det gjelder kompetanseutvikling, men også når det gjelder kvalitetssikring og kontroll av erklæringer.

6. Bruk av rettspsykiatriske sakkyndige ved bruk av særreaksjon

6.1 Innledning

I dette kapitlet vil avhandlingen belyse bruken av rettspsykiatriske sakkyndige ved idømmelse av særreaksjon. Det er nødvendig med et historisk tilbakeblikk på bruken av særreaksjon i norsk lovgivning for å kunne drøfte samtidens lovgivning. Deretter vil det følge en kort presentasjon av gjeldende rett, og vilkårene for å kunne idømme forvaring. Straffeprosessloven hjemler bruken av sakkyndige i saker vedrørende særreaksjon. De aktuelle lovbestemmelsene vil få en kort presentasjon. Det avgrenses mot reglene for bruk av rettspsykiatriske sakkyndige ved dom på tvungen omsorg, da dette faller utenfor oppgavens tema. Det vil redegjøres for den sakkyndiges rolle i forvaringssaker. Også bruk av sakkyndige i saker hvor det er nedlagt påstand om dom på tvungen psykisk helsevern vil presenteres kort. Der det er aktuelt å knytte lovendringen og lovgivers intensjoner opp mot ulike forskningsresultater vil dette gjøres.

6.1.1 Et historisk tilbakeblikk⁴⁹

Til tross for at sikring og forvaring ble innført i norsk strafferettslovgivning i straffeloven av 1902 § 39 var det allerede i Christian den Femtes Norske Lov regler i Første bog, 7 Cap, 7. Art. om at en forbryter som åpenbart var sinnssyk kunne holdes i forvaring.

Utover andre halvdel av 1800-tallet kom spørsmålet om en systematisering av den tidsubestemte straffen opp. Daværende riksadvokat Bernhard Getz frarådet allikevel bruken av tidsubestemt straff i arbeidet mot et nytt utkast av straffeloven av 1902 med at:

”Man har seet den Mening fremsat, at professionelle og tilsynelatende uforbederlige Forbrydere overhovedet ei skulde dømmes paa bestemt Tid, men enten for altid med Forbehold af Løsladelse i Tilfælde af Forbedring, eller hva der i Tanken kommer du paa det samme, paa ubestemt Tid. Denne Mening er dog, ialfald naar man bortser fra den franske Recidivistlov af 1885, ei trængtigjennem i den moderne Lovgivning og har ogsaa et Præg av Vilkaarlighed der lide kan tiltalte.”⁵⁰

Getz fraråder bruken av tidsubestemt straff med den begrunnelse at det kan komme i strid med prinsippet om at straffens alvorlighet skal være proporsjonal med fengselsstraffen som

⁴⁹ Informasjonene som er anvendt under dette punkt er hentet fra E.Schanning. *Kampen om den forbryterske sjel.* kap. 4

⁵⁰ B.Getz (1887), s.67. Siteret fra E.Schanning. *Kampen om den forbryterske sjel.* Kap. 4, s 132, avsnitt 1.

idømmes. Getz endrer imidlertid mening, og foreslår i det nye lovutkastet å innføre tidsubestemte straffer.

Som nevnt tidligere i kapittel 3, ble sikring innført til bruk ovenfor de utilregnelige forbryterne og forvaring for vaneforbryterne. Denne endringen i loven skulle kun anvendes på den gruppen lovovertridere som ble ansett som farlige, med den konsekvens at proporsjonalitetsprinsippet ikke kunne anvendes i deres tilfeller. Dersom denne gruppen lovovertridere utgjorde en fare for samfunnet måtte de kunne holdes innesperret.

Hvem er det som skal foreta vurderingen av hvorvidt vedkommende er farlig nok til at man kan anvende sikring eller forvaring? Getz foreslår i lovutkastet at de som skal avgjøre dette spørsmålet må være et ”*Kollegium, bestaaende af Fængselsmænd og Dommere samt Representanter for Paatalemyndigheder.*”⁵¹ Til tross for at straffeloven av 1902 anvendte et todelt system, med både medisinsk og psykologisk vurderingsgrunnlag, finner ikke Getz at det er nødvendig med psykologer eller psykiatere i denne gruppen.

Ved vurderingen av hvorvidt lovbyteren skal betegnes som farlig skal det, ifølge Getz, tas i betraktning typen forbrytelser som er utført, omfanget av overtredelsen og antallet lovovertridelser. Hovedformålet for sikring og forvaring var å beskytte samfunnet fra utilregnelige og gjentakende lovbytere. Verken sikring eller forvaring var ansett som straff.

Sikring var ment å anvendes på de lovovertridere man fant straffrie etter strl. § 44. Forvaring var ment å kunne idømmes i tillegg til fengselsstraffen. Denne ordningen ble imidlertid lite brukt og kritisert.⁵² Som en konsekvens gikk lovgiver ved lovendringen i 1929 bort ifra dette systemet og over til en praksis hvor de utilregnelige falt inn under sinnssykeloven. Etter lovendringen ble lovovertridere som ble funnet å være tilregnelige, men med psykiske avvik idømt fengselsstraff i tillegg til sikring. De lovovertridere som ble betegnet som farlige ble idømt fengselsstraff og forvaring. Denne ordningen ble imidlertid fjernet fra lovgivningen i 1932 etter et opprør i Akershus Landsfengsel. I 1963 falt betegnelsen ”forvaring” ut av loven.⁵³

⁵¹ Sitert fra E.Schanning s.134, avsnitt 2.

⁵² A.Syse. Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer, *Tidsskrift for strafferett* 2006 nr.3, s.15 avsnitt 2.

⁵³ P. Grøndahl. Sikring eller forvaring – refleksjoner over de nye særreaksjonene, *Tidsskrift for Den norske legeförening*, år 2000 nr. 18, under punkt ”straffeloven etter revisjonen i 1929”

6.1.2 Gjeldende rett

Forvaring ble innført i straffeloven ved lov av 17. juni 1997 nr. 11, som trådte i kraft 1. januar 2002, og er etter strl. § 15 å regne som straff. Sikring, som tidligere ble brukt i de tilfeller hvor fengselsstraff ikke var ansett som tilstrekkelig, ble ved lovendringen avløst av forvaring, tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg. De første fem årene etter lovendringen ble 84 personer dømt til tvungent psykisk helsevern, inkludert 28 som allerede var idømt en sikringsdom.⁵⁴

I straffesaker hvor tiltalte anses som tilregnelig etter strl. § 44 kan vedkommende idømmes forvaring etter dagens system, jfr. strl. § 15. Og i de tilfeller hvor tiltalte ikke er tilregnelig etter strl. § 44 kan det idømmes tvungent psykisk helsevern. Der tiltalte er utilregnelig etter § 44 2. ledd har retten anledning til å idømme vedkommende til tvungen omsorg.

6.2 Straffeloven § 39 c nr. 1

Det er tre vilkår som alle må være oppfylte for at forvaring skal kunne idømmes etter strl. § 39 c nr. 1. Hovedvilkåret er at idømmelsen av fengselstraff ikke er tilstrekkelig for å verne samfunnet. Hensynet til den tiltalte kan ikke begrunne forvaring. Det er kun hensynet til samfunnet som kan medvirke til at tiltalte idømmes forvaring.

For det andre har dommeren kun anledning til å idømme forvaring dersom vilkårene i strl. § 39 litra c-h er oppfylt. Det er forbrytelser som "*krenker andres liv, helse eller frihet*", jfr. strl. § 39 c nr. 1, som åpner for bruk av forvaring. Det vesentlige er at det må være kriminelle handlinger som krenker en annen persons fysiske integritet.

For det tredje må det foreligge en gjentakelsesfare jfr. § 39 c nr. 1, annet punktum og nr. 2 annet punktum. Dette momentet innebærer at det må foreligge en fare for at den dømte skal utføre en kriminell handling som er av samme karakter som han ble dømt for. Straffeloven, § 39 c nr. 1 fastslår at det må være en "*nærliggende fare*." Dette innebærer at faren må være kvalifisert og vurderes til å være reell på domstidspunktet.⁵⁵

⁵⁴R.Rosenqvist, *Rettspsykiatri – en introduksjon*, kap.9

⁵⁵ Norsk Lovkommentar, bind 1. Straffeloven av 1902 § 39 c nr. 1, s.54

6.3 Straffeloven § 39 c nr. 2

Straffeloven § 39 c nr. 2 åpner for at det kan idømmes forvaring selv om handlingen er å anse som mindre alvorlig enn de som er listet opp i første ledd, dersom tiltalte tidligere har begått eller forsøkt å begå en liknende handling som han nå er tiltalt for. Vilkårene for å idømme vedkommende til forvaring etter § 39 c nr. 2 er strengere enn for å idømme forvaring med hjemmel i nr. 1. Selv om forvaring er tidsubestemt straff bør retten ved idømmelsen fastsette en minstetid, jfr. strl. § 39 litra e.

I perioden fra 2002 til og med 2006 ble det avsagt 124 forvaringsdommer, dette tallet inkluderer også sikringsdommer som ikke var avsluttet ved lovendringen.⁵⁶

6.4 Straffeprosessloven kapittel 13

Dersom det er nedlagt påstand om forvaring skal retten før dom avsies beslutte å foreta en personundersøkelse dersom det kan ha en betydning for saken, jfr. strpl. § 161. Retten har anledning til å be om en rettspsykiatrisk undersøkelse istedenfor personundersøkelse, jfr. strpl. § 165 1. ledd. Straffeprosessloven. § 165 lister opp de tilfeller hvor det alltid skal foretas en slik undersøkelse.

6.5 De rettspsykiatriske sakkyndiges rolle ved bruk av forvaring

Den sakkyndiges rolle i straffesaker hvor det blir lagt ned påstand om forvaring er den samme som i saker hvor det ikke blir nedlagt påstand om forvaring, nemlig å besvare de spørsmål som retten har gitt via mandatet.

Hovedregelen ved idømmelse av forvaring er etter straffeloven § 39 litra d at det skal foretas en personundersøkelse av den tiltalte før forvaring kan idømmes. Formålet med en personundersøkelse er å undersøke omstendigheter rundt den tiltalte. Opplysninger om siktedes personlighet, nære relasjoner, livsforhold og lignende skal bidra til at retten kan foreta en vurdering av gjentakelsesfaren.⁵⁷ Til tross for lovregelen har det likevel vært vanlig med rettspsykiatriske undersøkelser av den tiltalte i saker der det er nedlagt påstand om forvaring.

Ved fjerningen av sikringsinstituttet har bruken av rettspsykiatriske sakkyndige også endret seg. Psykiatriens medvirkning i sikringssaker tok en ny retning da Straffelovrådet i NOU 1974:17

⁵⁶ Mølandutvalget, *Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring*. Kap 2, pkt. 2.4.2 avsnitt 1

⁵⁷ P. Nilson, Bruk av rettspsykiatriske sakkyndige i forvaringssaker. *Tidsskrift for strafferett 2005 nr. 1*

gikk inn for en redusering av bruken av rettspsykiatriske undersøkelser. Rådet foreslår at sinnstilstanden ikke skulle være enerådende i vurderingen av tilbakefall. Den nye vurderingen skulle bestå av objektive faktum i tillegg til den tiltaltes sinnstilstand. Denne utviklingen stoppet ikke med Straffelovrådets innstilling. Særreaksjonsutvalget videreførte denne tankegangen og reduserte bruken av rettspsykiatriske undersøkelser i forvaringssaker.⁵⁸ Ved at vurderingen av tilbakefall skulle bestå av objektive faktum vedrørende tiltalte, var det ikke lenger bare rettspsykiatere som hadde kompetanse til å avgjøre spørsmålet. Dommere kunne nå på lik linje med rettspsykiatere avgjøre dette.

Justisdepartementet fortsetter delvis i Ot.prp nr. 87 denne tankegangen. Departementet bestemmer at det som hovedregel skal foretas en personundersøkelse, men åpner allikevel for at det i noen tilfeller kan være mer hensiktsmessig med en rettspsykiatrisk undersøkelse.⁵⁹ Departementet forventet en nedgang i bruken av rettspsykiatriske sakkyndige ved denne endringen, som i tillegg skulle bidra til å økonomisere bruken av de sakkyndiges bistand til retten. Det er imidlertid gjennomført flere undersøkelser som viser at dette ikke er situasjonen i dag.

Mælandutvalget som arbeidet med rapporten om *”Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslig særreaksjoner og forvaring”* har undersøkt bruken av personundersøkelser. De finner at det er en klar overvekt av rettspsykiatriske undersøkelser som anvendes. Det er anvendt rettspsykiatriske undersøkelser i 59 av sakene, fra perioden 2002 og til og med 2006, av totalt 124 forvaringsdommer. Personundersøkelser ble brukt i 18 saker. De resterende sakene hvor det ikke ble foretatt personundersøkelser var tilfeller hvor den tiltalte ikke var samarbeidsvillig eller der det forelå tidligere sakkyndig rapporter av den tiltalte.⁶⁰

Jurist Pål Nilson har i sin artikkel *”Bruk av rettspsykiatriske sakkyndige i forvaringssaker”* foretatt en analyse av forvaringsinstituttet og bruken av personalundersøkelser og rettspsykiatriske undersøkelser.⁶¹ Nilson finner at i 50 dommer fra lagmannsrettene, avsagt frem til 1. april 2004, ble nedlagt påstand om forvaring. De lovbrudd som var sterkest representert

⁵⁸ Mælandutvalget, *Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring*. Kap 7, pkt. 7.1.1 avsnitt 2-4

⁵⁹ Ot.prp. nr. 87 (1994-1998) s. 89 andre spalte

⁶⁰ Mælandutvalget, op. cit. punkt 7.1.1, s. 124

⁶¹ P. Nilson. Bruk av rettspsykiatriske sakkyndige i forvaringssaker. *Tidsskrift for strafferett 2005 nr. 1*

var seksuallovbrudd fulgt av drappssaker.⁶² Resultatet fra undersøkelsen viser at det er anvendt rettspsykiatriske undersøkelser i alle sakene fra lagmannsrettene. Retten finner altså at det ikke er tilstrekkelig med kun en personundersøkelse slik lovgiver ønsket.

Psykiater Randi Rosenqvist finner også at det i majoriteten av saker vedrørende forvaring utføres rettspsykiatriske undersøkelser. Dette til tross for at lovgiver ønsket at psykiatrien skulle ha mindre innflytelse på dette området.⁶³ Hvorfor er ikke domstolenes praksis endret slik at bruken av rettspsykiatriske undersøkelser reduseres? Nilson peker på at det kan skyldes usikkerhet blant dommerne. Et moment som Nilson trekker frem er at det kan være betryggende for dommeren å begrunne sin avgjørelse med den faglige tyngden som den sakkyndige har.⁶⁴

Er det kun den faglige tryggheten dommeren ønsker, eller kan det være at dommeren som hovedregel vurderer vedkommende til å være i en sinnstilstand som medfører at det er nødvendig med en rettspsykiatrisk undersøkelse? Dette er et punkt som det vil være vanskelig å konkludere på. Mye tyder på at dommeren antakelig trenger en faglig tyngde på dette feltet, og derfor velger å bruke en rettspsykiatrisk sakkyndig til å bistå med den faglige vurderingen. Men situasjonen kan også tyde på at dommerne formodentlig er uenige med lovgiver, og vurderer situasjonen ved saker der det legges ned påstand om forvaring dit hen at det er nødvendig med en rettspsykiatrisk vurdering. Det kan tenkes at dommeren gjerne vil ha utredet den tiltalte når en dom på forvaring skal avises, begrunnet i at en forvaringsdom er av alvorligere karakter enn ordinær fengselsstraff.

Ved idømmelsen av forvaring skal retten fastsette en minstetid, jfr. strl. §39e. Dersom påtalemyndigheten begjærer en forlengelse av straffen, har retten anledning til å forlenge forvaringen med fem år av gangen. Ved en forlengelse av forvaringsdommen er det ikke et krav om at den straffedømte skal vurderes på ny av en rettspsykiatrisk sakkyndig. En stor andel av forvaringssakene blir utredet av psykiatere og psykologer som er ansatt ved Ila fengsel og forvaringsanstalt og Bredtveit fengsel, forvarings – og sikringsanstalt. Rapportene sendes da inn til Den rettsmedisinske kommisjon for gjennomgang.⁶⁵

⁶² P. Nilson. Op.cit. s. 53, pkt. 5.2.1

⁶³ R. Rosenqvist. *Rettspsykiatri – en introduksjon*. s. 72, avsnitt 1.

⁶⁴ P. Nilson. Op.cit. s. 54, punkt 5.3.1, avsnitt 2

⁶⁵ Denne informasjonen fremkom under samtale med R. Rosenqvist 12.08.2011.

6.5.1 Vurderingen av gjentakelsesfaren

I vurderingen av om en tiltalt kan dømmes til forvaring skal retten vurdere faren for gjentakelse. Debatten om de rettspsykiatriske sakkyndige bør uttale seg om gjentakelsesfaren er ikke ny. Kritikken har kommet både fra deres eget fagfelt, men også fra kriminologer og sosiologer. Professor Thomas Mathiesen mener blant annet at de sakkyndige ikke skal uttale seg om gjentakelsesfaren, men kun uttalte seg om den tiltaltes tilregnelighet i gjerningsøyeblikket.⁶⁶

Tanken om at man kan undersøke hvorvidt en person er farlig er ikke ny. Den italienske legen og professor i rettsmedisin og psykiatri i Italia på 1800 tallet Cesare Lombroso, forsøkte å utvikle en typelære. Denne læren bestod blant annet av måling av hodeskallen, i den hensikt å undersøke hvorvidt kriminelle individer kunne gjenkjennes på spesielle hodeformer. Lombroso mente man ved hjelp av typelæren kunne identifisere farlige personer, før selve lovovertrædelsen.⁶⁷

De rettspsykiatriske sakkyndiges plikt til å uttale seg om gjentakelsesfaren ble fjernet i 1978, men sosiolog Dag Ellingsen finner i sin studentavhandling fra 1987 at flertallet av de rettspsykiatriske sakkyndige fremdeles uttaler seg om gjentakelsesfaren to år etter lovendringen.⁶⁸ Også kriminolog Marianne Faber finner i sin studentavhandling at alle hennes informanter sier noe om gjentakelsesfaren. En av informantene formulerer det slik:

*”Det er empiri og statistikk. Man trenger ikke doktorskole for å håndtere det. Hvis en person har begått 30 innbrudd kan man anta at det vil skje igjen.”*⁶⁹

Ved endringen av straffeloven hvor kravet om mangelfullt utviklede eller varig svekkede sjelsevner ble tatt ut av lovteksten, var lovgivers intensjon å minske bruken av rettspsykiatriske sakkyndige. Det viser seg imidlertid at rettspsykiatriske sakkyndige fremdeles er avgjørende ved vurderingen av gjentakelsesfaren. Psykiater Michael Setsaas som var en av de rettspsykiatriske sakkyndige i den såkalte Thallium saken fra 2000, unnlot å svare på spørsmålet om faren for gjentakelse i sin erklæring. Han mener *”det er ekstremt vanskelig og rettsikkerhetsmessig problematisk å postulere noe om gjentakelsesfare for en person som skal*

⁶⁶ P. Nilson. Op.cit. s. 49, avsnitt 5

⁶⁷ http://www.museocriminologico.it/lombroso_2_uk.htm, lest 28.10.11

⁶⁸ D. Ellingsen. *Kan vi stole på rettspsykiatrien*, s. 126, avsnitt 3.

⁶⁹ M. Faber. *Rettspsykiatrien - sett med sakkyndigøyne*, kap.5 s.78, avsnitt 4.

*sitte 10-15 år i fengsel. - Man kan aldri med sikkerhet vite hva som skjer av personlighetsforandringer i løpet av denne tiden.*⁷⁰

Det er ikke bare Setsaas som mener det er vanskelig å vurdere gjentakelsesfaren. Rosenqvist formulerer det slik om bruken av rettspsykiatriske sakkyndige i forvaringssaker:

*”Hovedproblemet er og blir; hvordan skal man måle endring? Det finnes ikke noen ”aggresjonmeter” som kan si eksakt hvor potensielt farlig en person er, og det finnes heller ikke juridisk eller politisk forståelse av hvor stor risiko samfunnet er villig til å ta ved løslatelse av fengselsinnsatte.*⁷¹

Rosenqvist setter spørsmålstegn ved kriteriet om tilbakefall. Det viser seg at rundt 50 % av de innsatte gjennomfører nye lovbrudd etter løslatelsen. Det ville dermed være urimelig at forvaringsfanger først løslates når det ikke er en gjentakelsesfare. Er det behov for forvaring når den ordinære fengselsstraffen allikevel ville vært høy i det aktuelle tilfellet? Rosenqvist konkluderer med at bruk av forvaringsstraff er mest hensiktsmessig der den ordinære fengselsstraffen ville vært kortvarig.

Også juristene er skeptiske til dette. Høyesterett har uttalt om vektleggingen av den sakkyndiges vurdering av gjentakelsesfaren. I Rt. 2004 s. 209 avsnitt 17 uttaler førstvoterende i forbindelse med vurderingen av gjentakelsesfaren:

«Jeg vil – på generelt grunnlag – reservere meg noe mot å legge stor vekt på rettspsykiateres farlighetsbedømmelse i saker hvor det ikke har vært tvil om domfeltes tilregnelighet på handlingstiden, og hvor det således utelukkende er tale om en såkalt dyssosial personlighetsforstyrrelse, som tidligere ble kalt karakteravvik eller psykopati.»

Gjentakelsesfaren er et absolutt vilkår som må være oppfylt for at retten skal kunne idømme forvaring. Dermed er det ikke til å unngå at den rettspsykiatriske sakkyndige ved vurderingen av om en tiltalt skal idømmes forvaring også må vurdere gjentakelsesmomentet. Ved lovendringen i 2002 var lovgivers intensjon at bruken av rettspsykiatriske sakkyndige skulle minkes. Til tross for at personlighetsdiagnostikk ikke skulle være en forutsetning for å idømme særreaksjon har ikke dette vært tilfellet. Fremdeles er bruken av rettspsykiatriske sakkyndige ved forvaringsvurderingen høy. Sett i lys av informasjonen som fremkommer av Fabers undersøkelse vil det derfor være interessant å undersøke hvorvidt dommeren foretar en reell

⁷⁰ P. Halvorsen. Rettspsykiateren – dommer uten kappe?, *Tidsskrift for den norske legeförening* år 2000 nr. 7

⁷¹ Kriminalomsorgen, Foredrag og innlegg på forvaringskonferanse, KRUS, 12.06.2007, s.18 avsnitt 2

vurdering av gjentakelsesfaren. En av tingrettsdommerne som ble intervjuet i min undersøkelse vurderte gjentakelsesfaren i en sak.⁷² Av dommen fremkommer det at retten foretar en vurdering av de objektive momentene, i tillegg til å vektlegge de sakkyndiges erklæring.

Straffeloven § 39 c stiller opp en rekke objektive vilkår for at en lovovertreder skal kunne idømmes forvaring. Disse momentene vil en dommer, med juridisk metode, inneha kompetanse til å vurdere. Den rettspsykiatriske sakkyndiges erklæring vil derfor kun være en del av hele vurderingen.

6.6 Den rettspsykiatriske sakkyndiges rolle ved bruk av tvungent psykisk helsevern

For at retten skal kunne avsi dom om tvungent psykisk helsevern, jfr. strl. § 39 er det et absolutt vilkår at den tiltalte er straffri etter strl. § 44 første ledd. Videre er det et vilkår at en dom på tvungent psykisk helsevern er nødvendig med hensyn til samfunnsvernet. Strl. § 39 hjemler de lovovertrødelser som kan medføre at retten kan avsi dom om tvungent psykisk helsevern. Vilrårene er de samme som ved en dom om forvaring, med unntak av at tvungent psykisk helsevern kan idømmes i de tilfeller hvor den lovstridige handlingen kan utsette de rettsghoder som nevnes i bestemmelsen for fare. Og i likhet med forvaring er det et krav om fare for gjentakelse. Men kravet skjerpes for denne gruppen lovovertrødere. Gjentakelsesfaren må vurderes til å være særlig nærliggende. Til forskjell fra forvaringen er det ikke krav om at vedkommende tidligere må ha forsøkt eller utført en lignende straffbar handling. Dette punkt er viktig da det ikke er mulig å benytte andre straffereaksjoner for de utilregnelige lovbrøterne.

Dersom det er nedlagt påstand om dom på tvungent psykisk helsevern skal det alltid foretas en rettspsykiatrisk undersøkelse av tiltalte, jfr. strpl. § 165 2. ledd. Lovendringen om èn sakkyndig antas ikke å gjelde for rettspsykiatriske undersøkelser. Det skal dermed oppnevnes to sakkyndige ved undersøkelsen av denne gruppen lovovertrødere.⁷³ De sakkyndige skal utarbeide en rettspsykiatrisk erklæring som sendes inn til DRK. På lik måte som i andre straffesaker hvor det er utarbeidet en rettspsykiatrisk erklæring vil enten èn eller begge sakkyndige møte i retten for å fremlegge erklæringen, eller for å svare på spørsmål.

⁷² Saksnummer 09-104347MED-OTIR/02 s.12 og 13

⁷³ Norsk Lovkommentar 2005, Straffeprosessloven av 1981. s.1455

Ved en forlengelse av en dom på tvungent psykisk helsevern skal det etter strpl. § 165 2. ledd nr. 3 alltid foretas en rettspsykiatrisk undersøkelse av vedkommende. Ved denne vurderingen finner ikke DRK det nødvendig med to sakkyndige.⁷⁴

I perioden 2002 til 2006 var det 84 personer som ble dømt til tvungent psykisk helsevern og det ble foretatt en rettspsykiatrisk undersøkelse av vedkommende i alle saker.⁷⁵ DRK hadde ingen bemerkninger i 72 av sakene, i 5 saker ble det bedt om tilleggserklæringer, i 3 saker ble det bedt om revurdering, i èn sak ble det bedt om nye sakkyndige, og i èn sak mangler det opplysninger på dette punkt.

⁷⁴ <http://www.justissekretariatene.no/upload/DRK/Nyhetsbrev%20mm/Nyhetsbrev%2017.pdf>, lest 17.09.2011

⁷⁵ Mælandutvalget, *Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring*, s. 225. punkt 7.1.2

DEL II EMPIRI

Innledning

Del II av avhandlingen bygger på intervjuene av rettspsykiatrisk sakkyndige og dommerne. Resultatene fra denne undersøkelsen danner materialet som analyserer. Analysen vil videre danne grunnlaget for besvarelsen av problemstillingene som oppgaven reiser. Totalt er syv sakkyndige og syv dommere intervjuet. Intervjuobjektene ble stilt spørsmål om de samme tema. For en nærmere beskrivelse av metode henvises det til kapittel 2.

Ved presentasjonen av resultatene skilles det mellom de sakkyndiges svar (kap.8 og kap7, punkt 7.2) og dommernes svar(kapittel 7). I kapittel 8, 9 og 10 vil resultatene anvendes i drøftelse av hvordan rettspsykiatrien oppfattes av de ulike grupper som involveres i prosessen. Formålet med intervjuene har vært å gi et innblikk i hvordan rettspsykiatriske sakkyndige og dommere opplever samspillet mellom profesjonene. Intervjuet er utarbeidet med henblikk på dette.

Alle intervjuobjektene mottok intervjuguiden per e-post kort tid før intervjuet. Der ble det opplyst om de tema som det ville bli stilt grundigere spørsmål om. Følgende temaer nevnes:

- Mandatet som gis av retten til sakkyndige
- Sakkyndiges opptreden i retten i motsetning til opplesning av sakkyndiges uttalelser
- Sakkyndiges juridiske kompetanse
- Forståelse/misforståelser av faglige uttrykk og betegnelser
- Vektlegging av sakkyndiges uttalelser

7. Intervjuundersøkelsen

Spørsmål og kvantifisering av svar fra undersøkelsen kommer i de følgende avsnittene. Jeg har valgt å presentere resultatene deskriptivt.

7.1 Dommerundersøkelsen

1. *Hvordan opplever dommeren mandatet og den sakkyndiges oppfyllelse av mandatet?*

Samtlige dommere svarer at den sakkyndige besvarer de spørsmål som reises av mandatet. Ingen oppfatter at den sakkyndige misforstår mandatet, men én dommer påpeker at det kan være tilfeller hvor den sakkyndige misforstår, men at hovedregelen er at de besvarer de angitte spørsmål. Tre dommere påpeker at situasjonen var annerledes før standardmandatene ble introdusert av DRK og Riksadvokaten, uten å utdype dette nærmere.

2. *Hvordan opplever dommeren situasjonen hvor den sakkyndiges erklæring leses opp sammenlignet med at den sakkyndige stevnes inn?*

Samtlige dommere mener det er en fordel at den sakkyndige møter. Seks dommere har ikke hatt saker hvor den sakkyndige ikke har vært til stede. Én dommer påpeker at han har hatt saker hvor erklæringen har blitt lest opp uten den sakkyndige til stede, men presiserer at det er å foretrekke at den sakkyndige er tilstede. To dommere har opplevd at erklæringen etter en prejudisiell observasjon har blitt lest opp uten den sakkyndige til stede i retten. De anfører at det ikke oppleves som et problem da det som hovedregel vil være enkle spørsmål som besvares. Én dommer mener begge sakkyndige som hovedregel bør stevnes inn, mens seks dommere ikke uttaler seg vedrørende dette.

3. *Har dommeren opplevd en økning i bruken av rettspsykiatriske sakkyndige?*

Seks dommere mener at de ikke har tallmateriale på dette og dermed ikke kan uttale seg, men majoriteten av de seks mener at det ikke, etter deres mening, har vært en økning. En dommer peker på at det er en økning av antall saker hvor det er behov for rettspsykiatriske utredninger.

4. *Hender det ofte at de to sakkyndige er uenige på konklusjon?*

Seks dommere har ikke opplevd at de sakkyndige er uenige på konklusjon. Én dommer sier han har opplevd det, men legger vekt på at den klare hovedregelen er at de sakkyndige er enige i konklusjonen. Fire dommere trekker frem at det kan være nyanseforskjeller i vurderingene, men at dette ikke virker inn på erklæringens konklusjon.

5. *Føler du at de sakkyndige klarer å forstå den juridiske rammen for rettssaken og deres rolle?*

Samtlige dommere mener de rettspsykiatriske sakkyndige forstår den juridiske rammen for rettssaken og deres rolle. Èn dommer understreker at det har vært en forbedring på dette området som kan skyldes at de ansvarlige er mer bevisste under opplæring og kursing, og en annen dommer mener denne forbedringen skyldes arbeidet som Randi Rosenqvist har stått bak.

6. *Opplever du ofte at de synser?*

Fire dommere er klare i sitt synspunkt om at de ikke opplever at de sakkyndige synser. Èn dommer påpeker at hun har lært av Randi Rosenqvist at det er en del spørsmål som vedkommende må regne med å ikke få svar på, og dermed stilles de heller ikke. Èn dommer svarer at vedkommende i noen tilfeller lurer litt på om de sakkyndige har lagt et godt nok grunnlag for å vurdere tiltalte. Èn dommer sier han noen ganger opplever at den sakkyndige ikke har grunnlag for det vedkommende sier, men understreker at hovedregelen er at de er mer forsiktige med å uttale seg.

7. *Føler du at den sakkyndige har lagt et godt et godt grunnlag for sin vurdering av tiltalte?*

Fem dommere mener de sakkyndige har et godt grunnlag ved vurderingen av de tiltalte. Èn av fem påpeker imidlertid at hun i noen tilfeller lurer litt på om den sakkyndige ikke behøver mer tid med observanden før konklusjonene. Èn dommer mener situasjonen har blitt bedre og forklarer det med at han føler den sakkyndiges arbeid kunne gå litt raskere før. Èn dommer mener det varierer, og påpeker at det er en noen sakkyndige som ikke alltid gjør jobben grundig nok.

8. *Ved forlengelse av forvaring – har du opplevd at de samme sakkyndige har blitt oppnevnt på nytt?*

Fire dommere sier de ikke kan svare på spørsmålet da de ikke har hatt denne problemstillingen. Tre dommere sier det hender at det er de samme sakkyndige som oppnevnes på nytt. Èn dommer, i gruppen av tre, mener det i utgangspunktet er nyttig at de samme sakkyndige oppnevnes og èn dommer påpeker at det kan være nyttig å få inn nye sakkyndige som kan se på saken med friske øyne.

9. *Har du noen gang opplevd at retten ikke har lagt den sakkyndiges erklæring til grunn?*

Alle dommerne er enige om at hovedregelen er at den rettspsykiatriske sakkyndiges erklæring legges til grunn av retten i domsavsigelsen. Tre dommere presiserer at de opplever at situasjonen er annerledes i sivile saker. Èn dommer påpeker at når de sakkyndige trekker inn faglige vurderinger er det vanskelig å overprøve.

10. *Hvordan fungerer kommunikasjonen mellom den sakkyndige og dommeren under rettssaken?*

Samtlige dommere mener kommunikasjonen som hovedregel er god under rettssaken. Èn dommer påpeker imidlertid at dette kan avhenge av hvor god kjemi det er mellom de sakkyndige og dommer. Alle dommere mener de stiller spørsmål der det er nødvendig, og at de er bevisste på ikke å anvende fagspråk under kommunikasjonen. Èn dommer presiserer at vedkommende stiller spørsmål, ikke bare med tanke på seg selv, men også meddommere og den tiltalte. To dommere påpeker at de sakkyndige ikke alltid er bevisste på ikke å anvende fagspråk under sin forklaring.

11. *Når du stiller spørsmål til de sakkyndige, føler du at du får svar?*

Fem dommere mener de får svar på de spørsmål de stiller, hvorav èn dommer presiserer at man får svar så lenge man stiller enkle spørsmål. To dommere mener de stort sett får svar, men at det avhenger av den sakkyndige, èn dommer påpeker imidlertid at han som regel får svar på spørsmålet, men at han noen ganger ikke blir klokere av de svar han mottar.

12. *Hvor mye vekt legges det på en rettspsykiatrisk sakkyndig erklæring?*

Samtlige dommere svarer at de legger stor vekt på erklæringen. To dommere sier det får avgjørende vekt når det gjelder hvorvidt den tiltalte var tilregnelig eller ei. Èn dommer påpeker at hun ikke føler hun har kompetanse til å overprøve erklæringens innhold og eventuelt sette hele erklæringen til side.

13. *Kunne retten klart seg uten de rettspsykiatriske sakkyndige sett ut ifra dagens lovverk?*

Fem dommere ble stilt dette spørsmålet. Og samtlige er enige om at det er behov for rettspsykiatriske sakkyndige i retten. Èn dommer presiserer at dette gjelder for mange typer sakkyndighet, ikke bare rettspsykiatri og rettspsykologi.

14. Opplever du at det er problem i rettssalen mellom den sakkyndige og dommeren? Og hva er eventuelt løsningen?

Tre dommere mener samspillet mellom dommer og de sakkyndige fungerer bra. Èn dommer ønsker mer kursing av dommere og begrunner dette med at retten som skal ta avgjørelsen må inneha en høyere kompetanse på feltet. To dommere mener kommunikasjonen mellom profesjonene er et kritisk moment. Èn dommer mener det er behov for en bevisstgjøring hos begge profesjoner på faglige forskjeller i ord og uttrykk som anvendes.

På spørsmålet om hva løsningen er, svarer èn dommer at kursing er løsningen. Han presiserer at det er først og fremst kursing av dommere, men påpeker at også kursing av de rettspsykiatriske sakkyndige kan være nødvendig. Èn av de to dommerne som mener kommunikasjonen er et kritisk punkt mener løsningen er at de sakkyndige stevnes inn slik at eventuelle misforståelser kan løses ved at partene og dommeren stiller spørsmål. Den andre dommeren mener man skal være bevisste på dette og bli bedre på å kommunisere. Èn dommer som mener det er behov for bevisstgjøring mener løsningen er å bevisstgjøre begge profesjonene i hva som legges i ord og uttrykk, og i tillegg er dialogen mellom dommer og sakkyndig et moment i løsningen.

7.2 Sakkyndigundersøkelsen

1. Hvordan opplever du som sakkyndig mandatet som gis av retten?

Samtlige av de rettspsykiatriske sakkyndige opplever mandatet som akseptabelt. Èn presiserer at han skulle ønske at dommeren stod mer fritt i utformingen av mandatet. Èn sakkyndig presiserer at han ville formulert det annerledes. Tre sakkyndige mener nye sakkyndige som er uvant med formuleringene og eventuelle faglige forskjeller vil kunne ha litt problemer med å forstå. To sakkyndige mener det er en forutsetning for å kunne arbeide som sakkyndige at vedkommende person setter seg inn i språkbruken som anvendes, og mener det ikke reiser noe problem da man blir skolert innen de aktuelle begrep.

2. Legger mandatet noen føring for den sakkyndiges arbeidsmetode og utformingen av erklæringen?

Seks sakkyndige mener mandatet ikke legger føringer for hvordan vedkommende arbeider. Èn sakkyndig mener mandatet ikke legger føringer, men peker på at strl. § 44 legger føringer; før kunne man forholde seg mer juridisk til undersøkelsen, men i dag er dette ikke mulig. Èn sakkyndig mener mandatet legger føringer, hun presiserer at hun er veldig oppmerksom på å

holde seg innenfor mandatet og begrunner det med at dersom det dukker opp spørsmål under rettssaken som faller utenfor kan hun lene seg på mandatets grenser.

3. Hvor mye samarbeid er det mellom de to sakkyndige underveis?

Tre sakkyndige mener det varierer. To sakkyndige mener det er mye samarbeid mellom de to sakkyndige, men én presiserer at samarbeidet ofte skjer via telefon og e-post. To mener de som hovedregel jobber alene før de samkjører sine vurderinger.

4. Hender det at det er uenigheter mellom de sakkyndige?

Samtlige sakkyndige er enige om at det ikke er store uenigheter mellom de sakkyndige ved konklusjonen. Én presiserer at den manglende dissensen skyldes at man i rettspsykiatrien svarer på et nokså enkelt grunnspørsmål, og at den kliniske siden av psykologien og den kliniske siden av psykiatrien er veldig mye det samme. Fire sakkyndige presiserer at det kan forekomme nyanseforskjeller, men at disse forskjellene som hovedregel ikke virker inn på konklusjonen.

5. Ved eventuelle uenigheter eller nyanseforskjeller kommer det frem i erklæringen?

Seks sakkyndige mener eventuelle uenigheter eller nyanseforskjeller fremkommer i erklæringen eller under den sakkyndiges forklaring under rettssaken. Én sakkyndig mener dette burde fremkomme, men at det ikke alltid er tilfellet.

6. Hvor mange timer legges det gjennomsnittlig ned i en sak?

Fire sakkyndig svarer at hver sakkyndig skal snakke med observanden minimum to ganger, Én sakkyndig presiserer at antall timer avhenger både av samtalene, men også av praktiske årsaker som reiseavstand og lignende. Én sakkyndig mener man i snitt møter observanden to ganger hver, og samtalene varer fra to til tre timer hver gang. Én sakkyndig sier det varierer veldig fra sak til sak, og kan avhenge av hvor omfattende saken er. Én sakkyndig slår fast at timeantallet kan ligge mellom 18 og 25 timer som inkluderer alt fra samtaler til lesing av saksdokumenter.

7. Sett fra den sakkyndige side – øker bruken av rettspsykiatriske sakkyndige?

Én sakkyndig mener henvendelsene tilsier at bruken av sakkyndige har økt, men presiserer at den økte henvendelsen kommer fra andre distrikt enn Oslo. Fem sakkyndige mener det har vært en jevn tilstrømming av henvendelser. Én sakkyndig svarer han er usikker.

8. *Har du opplevd at retten har sett bort ifra de sakkyndiges erklæring?*

Fem sakkyndige svarer at de ikke har opplevd dette. Èn svarer at det er vanskelig å si noe om dette da de sakkyndige som regel ikke mottar dommen. Èn sakkyndig har aldri opplevd situasjonen selv, men har hørt om en sak hvor retten så bort ifra erklæringen til to andre sakkyndige.

9. *Har du opplevd at erklæringen har blitt lest opp uten at de sakkyndige har blitt stevnet inn?*

Samtlige sakkyndige mener hovedregelen er at de kalles inn, men to sakkyndige har opplevd at de ikke alltid har blitt kalt inn. Noen av de sakkyndige presiserer at dette nok kan være situasjonen ved prejudisielle observasjoner.

10. *Har du noen tanker rundt dette?*

Fem sakkyndige mener det er en fordel at den sakkyndige stevnes inn. Èn sakkyndig sier det ikke alltid er behov for at de sakkyndige stevnes inn. Vedkommende begrunner det med at ved anvendelse av erklæringer som ikke etterlater noe tvil er det liten behov for at de sakkyndige skal møte i retten. Èn unnlater på svare på spørsmålet.

11. *Ved forlengelse av forvaring – har du opplevd at de samme sakkyndige har blitt oppnevnt på nytt?*

Fire sakkyndige er usikre, og begrunner dette med at de ikke selv har blitt reoppnevnt, eller hatt saker hvor det har vært nedlagt påstand om forvaring. Èn sakkyndig har ikke opplevd det selv, men ser ikke bort ifra at det kan skje grunnet at det er få rettspsykiatriske sakkyndige. Èn sakkyndig har opplevd å bli reoppnevnt. Tre sakkyndige fremhever at det kan være uheldig at de samme blir oppnevnt på nytt. To presiserer at det er nødvendig med kunnskap om den innsattes diagnose og utvikling for å kunne vurdere vedkommende på ny.

12. *Hvordan er rekrutteringen til rettspsykiatrien og rettspsykologien?*

Samtlige sakkyndige er samstemte på at rekrutteringen ikke er systematisk. Fire sakkyndige presiserer at det er avhengig av personlig interesse og hvorvidt man kjenner noen som allerede jobber som rettspsykiatrisk sakkyndig. To mener det er behov for en økning i antall yngre sakkyndige, og at dette er noe man må være bevisste på før det er for sent. Èn sakkyndig sier han er bevisst på dette og på nåværende tidspunkt arbeider med å lære opp to nye sakkyndige. Èn sakkyndig sier han er positiv til at flere læres opp til å bli sakkyndige, men påpeker at det

ikke nødvendigvis er plass til mange rettspsykiatriske sakkyndige i Norge, da det krever at man har et visst antall saker for å være dyktig. Majoriteten av de sakkyndige mener likevel at rekrutteringen fungerer godt til en viss grad slik den er i dag.

13. Hvordan er den sakkyndiges juridiske kompetanse?

Samtlige sakkyndige mener de som arbeider som sakkyndige har et personlig ansvarlig for å holde seg oppdatert. Tre sakkyndige mener allikevel at det er for lite juridisk kompetanse hos de sakkyndige. Èn trekker frem at dette kan sammenholdes med en for lite systemisert rekruttering. Èn trekker frem kurstilbudet fra DRK som et positivt tilskudd.

14. Er det ønskelig med mer kursing?

Tre sakkyndige mener det ikke er behov for ytterligere kursing. Èn sakkyndig trekker frem at mer kursing innebærer et spørsmål om en spesialisering innen rettspsykiatri, noe vedkommende er positiv til. To mener kursene fra DRK burde være obligatoriske for sakkyndige. Èn sakkyndig er usikker på dette.

15. Hvordan er dommerens kompetanse innen rettspsykiatrien?

Fem sakkyndige mener flertallet av dommerne har et akseptabelt nivå av kunnskap på området, men mener likevel at det er behov for at dommeren får mer kursing. Èn sakkyndig peker på at det også kan være aktuelt med kursing av meddommere. Èn sakkyndig svarte ikke på dette spørsmålet.

16. Hvordan opplever du kommunikasjonen mellom den sakkyndige og dommeren i retten?

Fem sakkyndige føler at de er veldig nøye på å bruke et språk som er lett forståelig. Èn sakkyndig mener det er personavhengig, men at han aldri har opplevd en dårlig kommunikasjon med dommeren fordi han endrer språket. Èn sakkyndig mener kommunikasjonen fungerer bra men at begrepet "bevisstløs" kan være vanskelig å forstå da begrepet har ulik betydning i jus og psykiatri. Tre sakkyndige svarer at dommeren er flink til å stille spørsmål underveis dersom de ikke forstår hva som blir sagt.

17. Opplever du at det er problem i rettssalen mellom den sakkyndige og dommeren? Og hva er eventuelt løsningen?

Tre sakkyndige mener den faglige forskjellen mellom profesjonene kan medføre litt problemer, men peker på at kommunikasjonen i rettssalen er løsningen. Èn sakkyndig mener det ikke er et problem mellom profesjonene, men påpeker likevel at forskjellene i begrepene kan være en utfordring for nye sakkyndige. Hun mener at løsningen er kommunikasjonen mellom profesjonene under rettssaken. Èn sakkyndig mener at større andel av rettens behandling burde foregått skriftlig, men presiserer at forslaget nødvendigvis ikke vil bli godt mottatt. Èn sakkyndig mener at noen erklæringer kan være skrevet på en ustrukturert måte, og foreslår at løsningen kan være en mal. Dette både av hensyn til den sakkyndige og retten. I tillegg trekker vedkommende frem forskjellene mellom begrepene og viser til at man bør være bevisste på å klargjøre dette under rettssaken. Èn sakkyndig mener den sakkyndige må holde seg innenfor mandatet i tillegg til at retten har klart for seg hva rollen til den rettsoppnevnte sakkyndige innebærer. Hun foreslår en utgreiing av hvem som er hva, og hvem som kan si noe om hva til begge profesjoner.

8. Dommerens opplevelse av de rettspsykiatriske sakkyndige

8.1 Innledning

Dommeren innehar en avgjørende rolle under rettssaken, og har som oppgave å være nøytral og lytte til begge parter bevisføring før dom avsies. Derfor er det interessant å undersøke hvordan dommeren opplever de rettspsykiatriske sakkyndige og deres bidrag til retten.

Dette kapittelet tar utgangspunkt i resultatene fra min intervjuundersøkelse, hvor syv tingrettsdommere har bidratt. Undersøkelsen fokuserte på mandatets utforming og den sakkyndiges besvarelse av dette, uenighet mellom de sakkyndige, sakkyndiges juridiske kompetanse, kommunikasjon mellom profesjonene og vektleggingen av den rettspsykiatriske erklæringen.

Litteraturen på dette området er imidlertid begrenset, og det har derfor ikke vært mulig å sammenligne mine forskningsresultater med andre forskningsresultater i så stor grad som ønskelig. Det innebærer at kvalitetssikringen av resultatene er vanskeligere. For å korrigere for dette kryssintervjuer jeg dommere og rettspsykiatriske sakkyndige. Med dette mener jeg å undersøke de utvalgte emner fra flere forskjellige vinkler. Se også kapittel 2 om metode og vedlagte intervjuer. Der det er mulig trekker jeg inn relevante momenter fra andre undersøkelser.

8.2 Mandatet

Mandatet er utformingen av arbeidsoppdraget som retten gir de sakkyndige. (Se vedlegg 1 for et standardmandat.) Som tidligere nevnt er standardmandatene utarbeidet i samarbeid mellom Riksadvokaten og Den rettsmedisinske kommisjon. Dette burde tilsi at mandatet er godt fundert innenfor både juridisk og psykiatrisk kompetanse.

Begge profesjonene ble stilt spørsmålet om hvordan mandatet fungerer i forhold til hensikten. Samtlige dommere mener at standardmandatene er uproblematisk og uttømmende i forhold til rettens behov. To av dommerne presiserer at det har vært en forbedring etter utarbeidelsen av standardmandatene. En dommer sier:

”Det synes jeg har blitt bedre de senere årene. Det tas jo utgangspunkt i et standardisert mandat som riksadvokaten har vært med på å utarbeide. Og på det området føler jeg det har vært et stort framskritt.”⁷⁶

En annen formulerer det slik:

”Jeg opplever at de sakkyndige i alle tilfeller klarer å besvare mandatet. Mandatet er klart og tydelig, og det tror jeg er fordi disse mandatene er standardmandater som er utarbeidet av Riksadvokaten. Det er veldig sjelden du avviker fra malen, og det er politiet som nesten alltid foreslår et mandat og vi bare skriver ut.”⁷⁷

Hva kan dette skyldes? Dommere har generelt liten kompetanse innen rettspsykiatri. Det kan også antas at ikke alle dommere har interesse av fagfeltet. Etter introduksjonen av standardmandatene viser erfaringen at mandatene anvendes i nesten samtlige straffesaker. Både Riksadvokaten og DRK har presisert i nyhetsbrev at mandatene kun er ment som veiledende. Undersøkelsen viser imidlertid at samtlige dommere fremdeles anvender standardmandatene. Dette kan skyldes at mandatene er innarbeidet og standardiserte i forhold til å formulere mandater i hvert enkelt tilfelle. Mandatet er også utformet av ekspertise innen fagfeltet og oppfattes nok derfor som robust og faglig forankret.

Samtlige av dommerne mener de rettspsykiatriske sakkyndige besvarer mandatet. En dommer formulerer det slik:

”Jeg opplever ikke mandatet som særlig vanskelig, fordi gjennom saksdokumentene og gjennom det de sakkyndige vet blir tema så jeg opplever at vi får svar på mandatet.”⁷⁸

8.3 Konsensus blant de sakkyndige

Under utarbeidelsen av de sakkyndiges erklæring arbeider de sakkyndige i hovedsak individuelt. Kommunikasjonen foregår per e-post og via telefon. Rapporten samkjøres før den sendes inn til retten. Under intervjuene ble dommerne spurt om de opplevde at de sakkyndige var uenige i erklæringen. Samtlige av dommerne mener hovedregelen er at de sakkyndige er enige i konklusjonen. Noen dommere bemerker imidlertid at det kan være nyanseforskjeller.

⁷⁶ Dommer B

⁷⁷ Dommer C

⁷⁸ Dommer A

En dommer formulerer seg slik:

”Ja det hender, men den klare hovedregelen er at de nok er mer enige enn uenige. Men på noen punkter kan det jo være uenigheter, og noen ganger kan det være helt essensielle og vesentlige punkter.”⁷⁹

Hva kan årsaken til dette være? Det oppnevnes normalt to sakkyndige, hvorav den ene er psykiater og den andre som regel er psykologspesialist. Det er derfor nærliggende å tro at man får to ulike faglige perspektiver i den rettspsykiatriske erklæringen. Ved nærmere undersøkelse av dette ser man at både det psykologiske og psykiatriske perspektivet på dette felt er sammenfallende.

Betyr dette at rettsikkerheten dermed er svakere enn antatt? Dette illustreres godt gjennom svarene til noen av dommerne:

En dommer sier det slik:

”Jeg har ikke opplevd at de har vært uenige i noen av mine saker. Det kan godt være at de bruker forskjellige ord, og det kan og være nyttig fordi vi beveger oss på et medisinsk fagfelt, vi sitter med meddommere som kanskje er borte i disse vurderingene og terminologien for første gang. Det er lettere for fagdommere som kanskje har vært kurset i dette før, hatt en del saker på temaet eller er spesielt interessert i det. Meddommerne skal også være i stand til å trekke sine egne slutninger. Da tenker jeg at det kan være greit å ha to forskjellige sakkyndige. Og vi ser jo også nå i flere saker at man kanskje velger en psykologspesialist og en psykiater. Og det gjør jo kanskje at man får forskjellige innfallsvinkler og det er for så vidt interessant å følge med på hva dette vil medbringe tenker jeg.”⁸⁰

En annen formulerer det slik:

”På små ting kan det hende. Men i konklusjonen har jeg aldri opplevd uenigheter. Mitt absolutte inntrykk er at retten får et grundig arbeid lagt foran seg.”⁸¹

⁷⁹ Dommer B

⁸⁰ Dommer A

⁸¹ Dommer G

Det er dommerens oppgave å innhente tilleggsinformasjon dersom det er dennes oppfatning at analysen av den siktede ikke holder høy nok kvalitet. På en annen side er det vanskelig for dommeren å vite når dette er tilfellet. Herunder ligger dilemmaet og sannsynligvis også begrunnelsen for at dommerne velger å holde seg til standardmandatene. Denne ivaretar en kontrollmekanisme som dommeren selv vanskelig kan ivareta. Ut ifra dommernes uttalelser er det få indisier på at rettssikkerheten ikke blir ivarettatt. Dersom ikke standardmandatene hadde blitt oppfattet som tilstrekkelig, er det grunn til å tro at dommernes integritet ville medført at alternative eksperter eller andre kontrollmekanismer ville bli benyttet.

8.3.1 Sakkyndiges grunnlag for å vurdere tiltalte

Dommerne ble stilt spørsmålet om hvorvidt de, etter å ha lest vurderingen, mener de sakkyndige har lagt et godt grunnlag for sin konklusjon. Samtlige av dommerne mener den sakkyndiges erklæring er forsvarlig. Tre dommere påpeker imidlertid at de i noen tilfeller lurer på om det er gjennomført tilstrekkelig med samtaler med den tiltalte for å kunne vurdere vedkommende til å være tilregnelig eller ikke. En dommer presiserer at det er en belastende merkelapp for den siktede å få, dersom man blir vurdert av de sakkyndige til å være utilregnelig. Dette er noe som vil hefte ved vedkommende i lang tid. En dommer formulerer det slik:

*”Der føler jeg det har vært en utvikling de senere årene slik at det nå blir lagt mer arbeid i det. Jeg hadde inntrykk av at det kunne gå raskere før.”*⁸²

En annen dommer formulerer seg slik:

*”Nei, jeg kan jo ikke vurdere de faglige aspektene ved dette, men lurer ofte på om man ikke trenger mer tid for å vurdere tiltalte.”*⁸³

Til tross for at samtlige dommere mener de sakkyndige legger frem et grundig arbeid, presiserer mindretallet at de er usikre på om den sakkyndige undersøker observanden tilstrekkelig. Til tross for at mindretallet har et synspunkt vedrørende lengde og omfang på observasjonene er det ingen av dommerne som er så kritiske til dette at de ber om ekstra undersøkelser av den tiltalte. Hva kan dette skyldes? Det er to årsaker til dette som fremkommer av intervjuene. For det

⁸² Dommer B

⁸³ Dommer F

første erkjenner dommerne at en jurist vanskelig kan overprøve den sakkyndiges faglige vurdering av hvor mange samtaler som er nødvendig. For det andre er det en trygghet at erklæringen er godkjent av DRK. En dommer sier det slik:

”Jeg føler at det er betryggende med Den rettsmedisinske kommisjon som kontrollerer. Man stoler på erklæringen fordi man har kommisjonen i bakgrunn.”⁸⁴

Jurist Mauritz Aarskog har i sin masteravhandling undersøkt hvordan retten forholder seg til erklæringens kvalitet.⁸⁵ Undersøkelsen viser at retten bemerker den sakkyndiges erklæring i 28 av 30 dommer. Men i 25 av de 28 dommene kommenterer imidlertid ikke retten kvaliteten av erklæringen.⁸⁶ Hva kan begrunne dette? Dersom man sammenholder resultatene fra Aarskogs undersøkelse og resultatene fra min undersøkelse kan man trekke den konklusjon at retten ikke kommenterer kvaliteten på den rettspsykiatriske sakkyndiges erklæring fordi at dommeren vanskelig kan overprøve erklæringens innhold, og dermed også kvalitet. Og som nevnt over er det en trygghet for retten at DRK har gjennomlest erklæringen og eventuelt fremsatt kommentarer.

8.4 Den sakkyndiges opptreden i retten

Når den sakkyndige kommer inn i retten trer vedkommende inn i en setting regulert av juridiske kutymmer og normer. Dette krever at den sakkyndige må tre inn i en rolle som er annerledes enn det vedkommende vanligvis er i. Det kan være interessant å undersøke hvordan dommeren opplever den sakkyndiges opptreden i retten.

8.4.1 Sakkyndiges juridiske kompetanse

Dommerne ble stilt spørsmålet om hvorvidt de opplevde at de sakkyndige forstod rammen rundt rettssaken og deres egen rolle. Samtlige dommere mente at så var tilfellet. Det er likevel noen nyanser. For eksempel påpeker to av dommerne at de observerer at de sakkyndige er usikre på kutymen i rettssalen.

⁸⁴ Dommer D

⁸⁵ M.Aarskog. *Psykiatrisk sakkyndighet som bevismiddel i straffesaker – bruk av sakkyndighet ved vurderingen av tilregnelighet, nedsatt straffereaksjon og særreaksjoner*, s.132 -133

⁸⁶ Ibid. s.132 -133

En dommer formulerer det slik:

”Det forutsetter jo opplæring og noen ganger kan det selvfølgelig være ting som de ikke forstår. Men det tror jeg alltid vil skje der det er folk. Og alle må jo få anledningen til å lære og få erfaring.”⁸⁷

Dette gir indikasjon på at det er få, om noen særlige, problemer med de sakkyndiges forståelse av egen rolle i retten. Jeg legger til grunn at dette skyldes god kunnskap om rettens prosedyrer hos de sakkyndige. Dette tyder igjen på at det er få uerfarne sakkyndige i retten.⁸⁸ Et annet moment er at DRK kurser sakkyndige i hvordan de skal opptre i retten, gjennom B-kursene. Dette foregår blant annet gjennom rollespill/simulering av situasjoner i rettssalen.

Hva kan være forklaringen på at to dommere mener at de observerer sakkyndige som er usikre? En sannsynlig forklaring er at noen sakkyndige er ofte i retten, mens andre svært sjelden får oppdrag som sakkyndig. Under intervjuene med de sakkyndige kommer det frem at det er ti til tolv rettspsykiatriske sakkyndige som mer eller mindre opptre som sakkyndig i retten. Det vil selvfølgelig av ulike grunner brukes andre rettspsykiatriske sakkyndige enn den overnevnte gruppen, noe som medfører at en del mindre erfarne sakkyndige vil måtte opptre i retten.

8.4.2 Opplesning av erklæringen versus at den sakkyndige møter i retten

Retten har anledning, dersom de vurderer det er behov for det, til å stevne inn de sakkyndige. Dette gjøres for at de sakkyndige skal få lagt frem erklæringen og at eventuelle uklarheter skal kunne oppklares. Begge profesjonene ble stilt spørsmålet om hvordan de opplever opplesning av erklæringen versus at den sakkyndige møter i retten.

Majoriteten av dommerne mener at hovedregelen ved full judisiell observasjon er at den sakkyndige stevnes inn. Ved en prejudisiell undersøkelse leses erklæringen ofte opp uten de sakkyndige til stede i retten. I slike situasjoner kan det være at dommeren ønsker å stille oppklarende spørsmål via telefon.

⁸⁷ Dommer B

⁸⁸ Under intervjuene med de sakkyndige og dommerne fremkommer det at det er en liten gruppe av rettspsykiatriske sakkyndige som anvendes ofte. Flere sakkyndige opplyser at det er en gruppe på 10 til 12 sakkyndige som har arbeidet med et visst antall saker. I DRKs årsrapport for 2010 opplyses det imidlertid om at psykiatriske gruppe har mottatt erklæringer fra 159 ulike sakkyndige. Intervjuobjektene mine er bosatt i Østlandsområdet, mens DRKs statistikk omfatter hele landet. Videre kan man anta at noen sakkyndige brukes mye av retten, mens andre brukes mindre.

Dommerne opplever at det er uaktuelt kun å lese opp erklæringen der det har vært gjennomført full judisiell observasjon. En dommer sier det slik:

”Retten vil normalt ha kontradiksjon rundt det, og at alle parter skal ha anledning til å stille spørsmål.”⁸⁹

Hensynet til kontradiksjon er essensielt, ikke bare i forhold til dommeren, men også for forsvarer og aktor. Dersom erklæringen kun leses opp uten den sakkyndige til stede er det ikke mulighet for å stille spørsmål ved den sakkyndiges vurdering. Dommeren har dermed ikke annen mulighet enn å legge erklæringen i sin helhet til grunn, avvise den eller være kritisk uten muligheten for at den sakkyndige kan oppklare eventuelle uenigheter.

Majoriteten av dommerne viser til at muligheten til å stille spørsmål og kommunikasjonen mellom den sakkyndige og dommeren er nødvendig for å redusere eventuelle misforståelser. En dommer som har opplevd at den judisielle erklæringen har blitt lest opp uten den sakkyndiges tilstedeværelse sier det slik:

”Jeg har hatt begge deler og det er en stor fordel at den sakkyndige møter. Ofte er det tilleggsspørsmål og dersom den sakkyndige møter i retten vil ting bli mye lettere avklart og faren for misforståelser tror jeg vil bli vesentlig mindre. Det at man kan få en forklaring fra den som har skrevet uttalelsen er viktig.”⁹⁰

En annen formulerer det slik:

”Det er viktig at rettspsykiaterne møter fordi det du får av opplysninger rundt disse tingene kommer i muntlig form. Den forklaringen de gir med sine ord og de spørsmålene jeg stiller med mine ord fører til en bedre dialog. Da får jeg stilt de ”dumme” spørsmålene mine som jeg ikke får stilt i et mandat.”⁹¹

Den samme dommeren presiserer at begge sakkyndige bør møte for retten. Dette for å sikre kontradiksjon:

⁸⁹Dommer G

⁹⁰ Dommer B

⁹¹ Dommer A

”Det vi ser er at vi bør i utgangspunktet forlange at begge sakkyndige møter for retten. Slik at kontradiksjonen, dette med å unngå misforståelser, ivaretas.”⁹²

De sakkyndige har i tillegg til sitt virke som sakkyndig, som hovedregel arbeid et annet sted. Dette innebærer at den sakkyndige har forpliktelser hos sin arbeidsgiver. Dersom retten skal kalle inn begge sakkyndige vil dette avhenge av ressurser og økonomi. Hovedregelen er at begge sakkyndige er samstemte i erklæringen, noe som tilsier at det ikke er behov for begge sakkyndige i retten. Dersom tilfellet er at de sakkyndige er uenige på vesentlige punkt bør retten normalt innkalle begge.

8.4.3 Kommunikasjon mellom profesjonene

Den sakkyndige vil i utarbeidelsen av erklæringen ta utgangspunkt i sitt eget fagfelt. Ved vurderingen av dette arbeidet vil dommeren ta utgangspunkt i jus. Det vil dermed være interessant og avgjørende rettsikkerhetsmessig å undersøke hvordan de to profesjonene kommuniserer under rettssaken.

Dommerne ble stilt spørsmålet om hvilken språkbruk som anvendes mellom de to gruppene. Samtlige mener de anvender dagligdags språkbruk dersom de stiller spørsmål til den sakkyndige. Majoriteten av dommerne opplever at den sakkyndige også anvender et dagligdags språk i retten. Mindretallet påpeker imidlertid at de har opplevd sakkyndige som anvender et høytidelig språk. De presiserer imidlertid at dette var mer alminnelig for den eldre generasjonen sakkyndige, og at de opplever mindre av dette i dag. En dommer formulerer det slik:

”Jeg opplevde før at noen av de gamle ringrevene tok seg selv høytidelige. Jeg hadde en sak for en del år tilbake, hvor NN som var sakkyndig, ble fornærmet da forsvarer ba han forklare med et normalt språk hva han mente med et begrep.”⁹³

På spørsmålet om dommerne opplever at det er et problem med kommunikasjonen mellom de to profesjonene er samtlige dommere enige om at kommunikasjonen ikke oppleves som et problem. Mindretallet påpeker imidlertid at det er nødvendig å være bevisste på kommunikasjonen. Løsningen som foreslås er at partene gjøres bevisste på de faglige

⁹² Dommer A

⁹³ Dommer D

forskjellene i de uttrykk og betegnelser som anvendes av den sakkyndige. Et eksempel på et begrep som i mange tilfeller kan føre til misforståelser er begrepet "bevisstløs", som har en betydning innen jus og en annen betydning innen psykiatri. Vedkommende dommer mener man ikke nødvendigvis skal jobbe mot felles faguttrykk, men være bevisste under rettssaken:

*"Jeg tror ikke at vi skal arbeide mot felles faglige uttrykk, men at vi skal gjøres bevisste på at vi legger forskjellige betydning i de forskjellige uttrykkene. Slik at vi kan være bevisste på hvordan vi ordlegger oss og bevisste på at den andre muligens ikke forstår. Og som nevnt tidligere er dialogen mellom dommer og sakkyndig et viktig moment."*⁹⁴

Samtlige av dommerne mener eventuelle misforståelser kan oppklares ved en dialog mellom den sakkyndige og dommeren. I tillegg er det avgjørende at det stilles spørsmål fra dommeren, men også fra aktor og forsvarer for å forhindre at uklarheter ikke blir løst. En dommer sier:

*"For å forsikre seg om at vi legger det samme i spørsmål og svar, det må det en dialog til og det kan ikke jeg sitte og avgjøre alene. Så jeg hadde gjerne sett at de våget å spørre og korrigere meg når jeg er på ville veier, og at de kanskje våget å gi slipp på fagspråket sitt og at jeg allikevel hadde tro på at de hadde et tilfredsstillende presisjonsnivå. Det er litt som jeg tenker at de er veldig fast i sin fagterminologi fordi det for dem er veldig presist. Men jeg ser jo at vi som dommere må ha respekt for at det er visse spørsmål som de kanskje har lært å si at det ligger ikke i mitt mandat."*⁹⁵

8.4.4 "Synsing"

Med "synsing" menes at den sakkyndige ikke oppfattes til å ha tilstrekkelig faglig grunnlag for det vedkommende sier, og at det vedkommende sier faller utenfor mandatet. Til tross for at samtlige dommere mener de sakkyndige leverer en velbegrunnet erklæring påpeker imidlertid to av dommerne at de i noen tilfeller opplever at den sakkyndige "synser." Dette forekommer ikke i erklæringene, men i retten. På spørsmålet om dommeren opplever at den sakkyndige synser sier en dommer:

*"Ja, noen ganger kan det være tilfellet. Men du blir jo eksaminert og jeg vil heller si at mange er mer forsiktige. Det er mitt hovedinntrykk."*⁹⁶

⁹⁴ Dommer A

⁹⁵ Dommer A

⁹⁶ Dommer B

Den sakkyndiges erklæring og uttalelser kan være avgjørende for rettens beslutning. Dersom slik ”synsing” blir utslagsgivende kan det innebære en fare for rettsikkerheten. Til tross for at det er mindretallet av dommerne som påpeker dette, er det nødvendig at både de sakkyndige og dommeren setter klare grenser for hva den sakkyndige kan besvare under eksaminasjonen. Spørsmål som faller utenfor mandatet bør ikke besvares. Er spørsmålet avgjørende for saken bør retten gi den sakkyndige i oppdrag å utrede dette nærmere.

8.5 Vektleggingen av erklæringen

Den rettspsykiatriske sakkyndiges arbeidsoppgave vil bestå i å svare på mandatet, dette skal bidra til at retten får besvart viktige spørsmål før dom avsies. Det vesentligste med erklæringen er å avgjøre hvorvidt den tiltalte er strafferettslig tilregnelig eller ikke. Dersom de sakkyndige finner at vedkommende ikke er tilregnelig er vedkommende straffri etter straffeloven. Her kommer vi inn på et ja/nei spørsmål som dommeren må ta stilling til. Enten legger man erklæringen til grunn eller man gjør det ikke. Den sakkyndiges erklæring kan i tillegg få innvirkning på hvorvidt straffen skal nedsettes. Er det reelt sett mulig for dommeren å overprøve erklæringen og uttalelsene til den sakkyndige?

Under intervjuene ble dommerne stilt spørsmålet om hvorvidt den sakkyndiges erklæring alltid legges til grunn i rettens avgjørelse. Samtlige dommere mener hovedregelen er at erklæringen legges til grunn i sin helhet. På spørsmålet om vedkommende har opplevd at erklæringen ikke har blitt lagt til grunn av retten svarer en dommer:

”Det er annerledes i sivile saker, men jeg har ikke opplevd det i straffesaker. Men det hender av og til at retten ved en forlengelse av forvaringen ser bort ifra erklæringen.”⁹⁷

Det forekommer sjeldent at erklæringen settes til side. Hva er årsaken til dette? Å fatte gode avgjørelser krever innsikt og forståelse for de forhold som det skal fattes beslutninger rundt. I alle andre fagfelt enn jus vil det være en utfordring for en dommer. Her har de rettspsykiatriske sakkyndige en viktig funksjon gjennom å være rettens veileder. Det vil være en trygghet for dommeren å legge den sakkyndiges erklæring til grunn da dommeren selv vil ha liten fagkompetanse innen rettspsykiatrien. For det andre kan det være innvirkende at Den rettsmedisinske kommisjon kontrollerer erklæringen. Under intervjuene kommer det frem at

⁹⁷ Dommer E

dommere legger vekt på DRKs bemerkninger til erklæringen der det er uenighet mellom DRK og den sakkyndige. En dommer formulerer seg slik:

”Jeg føler at det er betryggende med DRK som kontrollerer. Man stoler på erklæringen fordi man har DRK i bakgrunn.”⁹⁸

En annen sier:

”For ikke så lenge siden hadde vi en sak hvor Den rettsmedisinske kommisjon hadde vesentlige innsigelser mot erklæringen. Og der ble det oppnevnt nye sakkyndige som kom fram til en helt annen konklusjon. Som dommer legger jeg da vekt på det Den rettsmedisinske kommisjon sier.”⁹⁹

Til tross for DRK og dennes kontrollfunksjon, har dommeren likevel en reell mulighet for å kunne overprøve erklæringene? Da dommerne ble stilt spørsmålet om vektleggingen av den sakkyndiges erklæring uttalte mindretallet seg om muligheten for reell overprøving. Flertallet kom ikke inn på dette. En av dommerne sier det slik:

”Hvilken kompetanse har jeg til å overprøve det? Faktum er at jeg ikke har noen. Jeg kan stille mine ”enkle, dumme spørsmål” og så får jeg svar slik at jeg kan skrive dommen. Man forsøker hele tiden å stille spørsmål for å opplyse saken og få en substans på uttalelsen. Men jeg føler ikke at jeg har kompetanse til å sette hele uttalelsen til side. Dermed får sakkyndige en stor rolle i rettssalen når de kommer med sin vurdering som dommeren ikke kan overprøve.”¹⁰⁰

En annen svarer på spørsmålet om vedkommende ville følt seg kompetent nok til å overprøve innholdet i den sakkyndiges erklæring:

”Nei, det ville jeg ikke. Og en grunn til det er jo at DRK har sett på erklæringen og de har godkjent den. Dersom DRK kommer med kommentarer så vektlegger jeg det de sier.”¹⁰¹

⁹⁸ Dommer E

⁹⁹ Dommer B

¹⁰⁰ Dommer A

¹⁰¹ Dommer C

Aarskog finner i sin masteravhandling at DRK var uenige med de sakkyndige i 4 av 35 saker. Retten fulgte DRKs bemerkninger i tre av sakene og i en sak festet de lit til de sakkyndiges erklæring.¹⁰² Dette underbygger resultatene fra min undersøkelse. Hvorfor fester retten lit til Den rettsmedisinske kommisjon fremfor den sakkyndige? I Aarskogs undersøkelse finner han at retten i den ene dommen hvor den sakkyndiges erklæring er lagt til grunn, unnlater å begrunne dette. DRK hadde i denne saken valgt ikke å tiltre vurderingen grunnet manglende opplysninger:

*”I brev av 31. januar 2005 kom Den rettsmedisinske kommisjon med ytterlige merknader, og uttalte blant annet at ’ut ifra de opplysninger som foreligger i erklæringen, kan kommisjonen ikke tiltre den sakkyndiges diagnoser og vurderinger.’ ”*¹⁰³

Når retten er uenig med kontrollorganet som Den rettsmedisinske kommisjon jo er, er det bemerkelsesverdig at den ikke begrunner sitt valg nærmere. Især fordi retten selv velger å trekke inn DRKs kommentarer i dommen. Aarskog konkluderer i sin oppgave at rettens manglende begrunnelse i dommen er karakteristisk, ikke bare i dommer hvor retten avviker DRKs bemerkninger, men også i de resterende tre saker hvor retten følger DRKs bemerkninger. Aarskog undersøker imidlertid ikke årsaken til dette. Dette kan muligens forklares med at dommeren ikke har kompetanse til å vurdere det faglige innhold i erklæringen. Når DRK har bemerkninger til erklæringen kan man legge til grunn at retten dermed fester lit til DRK. Troverdigheten til DRK kan forklares med nettopp deres arbeidsoppgaver.

Videre har Aarskog undersøkt hvilken bevisverdi den rettspsykiatriske sakkyndiges erklæring innehar. Undersøkelsen bestod av å lese igjennom 30 dommer. Aarskog finner at dommeren i alle 30 saker unnlater å uttale seg om faglige læresetninger som eventuelt fremkommer i erklæringen. Kun i tre av 30 dommer uttaler retten seg, og da kun om den juridiske subsumsjonen.¹⁰⁴ Til tross for at Aarskog konkluderer med at domsmaterialet er for snevert til å kunne slå fast at erklæringen er å anse som autoritative bevis, underbygger resultatene likevel resultatene fra min undersøkelse.

¹⁰² M. Aarskog. *Rettspsykiatrisk sakkyndighet som bevismiddel i straffesaker – bruk av sakkyndighet ved vurdering av tilregnelighet, nedsatt straffereaksjon og særreaksjoner*, s.136 punkt 6.3.4

¹⁰³ M. Aarskog. *op.cit.*, s.137

¹⁰⁴ *ibid.* s.143 punkt 6.4.3

8.6 Kursing

På spørsmål om det er ønskelig med økt kursing innenfor temaet rettspsykiatri svarer flertallet at de ikke anser det som nødvendig. Det påpekes imidlertid at kompetansen hos den enkelte dommer til tider kan være avhengig av personlig interesse. Dersom dommeren har interesse av temaet viser det seg at vedkommende følger med på den juridiske utviklingen på området, og til dels også utviklingen på det psykiatriske fagfelt. Mindretallet sier det er ønskelig med økt kursing innenfor rettspsykiatri.

En dommer formulerer seg slik:

”Jeg savner mer kursing for oss som jobber som dommere. Om man har et visst antall av denne typen saker er det etter min mening behov for å holde seg oppdatert på utviklingen. I dag er det ikke mye kurs innenfor rettspsykiatri. De kursene som holdes er heller ikke obligatoriske. Det hadde vært ønskelig at domstolsadministrasjonen hadde utarbeidet flere kurs for dommere.”¹⁰⁵

Dommere har juridisk bakgrunn, med den konsekvens at dersom man ikke har hatt saker hvor det har vært behov for rettspsykiatriske sakkyndige er man heller ikke kjent med fagfeltet. Som dommer er det imidlertid nødvendig å holde seg oppdatert på utviklingen i de forskjellige rettsområdene. Om kompetanseøkningen er avhengig av personlig interesse hos den enkelte dommer kan man nok legge til grunn at det vil være dommere som ikke får en økning i sin kompetanse. Rettsikkerhetsmessig er det et tankekors at Domstolsadministrasjonen ikke tilbyr obligatoriske kurs for dommere. For at den dømmende makt skal kunne utføre sitt arbeid på en tilfredsstillende måte er det nødvendig med en grunnleggende faglige forståelse av andre profesjoner som anvendes i retten.

Materialet fra min undersøkelse viser at den sakkyndiges erklæring som hovedregel legges til grunn. Kan noen av betraktningene i dette kapittelet tilsi at rettsikkerheten ikke er god nok? Svarene som dommerne avgir gjør det ganske klart at de sakkyndiges påvirkning på domsresultatet er stor, og dommerens reelle påvirkning liten. Dette skyldes blant annet manglende faglig kompetanse til å overprøve hos dommerne. Dersom man legger til grunn at DRK oppfyller sin kontrollerende oppgave på en tilfredsstillende måte, og den sakkyndiges kompetanse er høy nok, er kanskje ikke dette et problem for rettsikkerheten. Likevel er det et tankekors at avgjørende innflytelse ligger hos aktører uten juridisk utdanning.

¹⁰⁵ Dommer D

8.7 Sammenfatning

Dommeren har en vesentlig rolle under rettssaken og det er av den grunn både nødvendig og interessant å undersøke hvordan dommeren opplever møtet med de rettspsykiatriske sakkyndige. Dette kapitlet har tatt for seg ulike tema som kom frem under intervjuene med dommerne og resultatene viser at dommeren har tillit til de sakkyndige og deres kompetanse. Samtlige av dommerne er enige om at den sakkyndige innehar høy kompetanse og leverer et solid arbeid, og stoler således på erklæringen. Mindretallet påpeker imidlertid noen små momenter som kan endres for å forbedres situasjonen slik den er i dag. Inn under dette faller en økning av kompetansen innenfor jus hos den sakkyndige og innenfor rettspsykiatri hos dommeren.

9. Rettspsykiatrien – sett med den sakkyndiges øyne

9.1 Innledning

Et innblikk i hvordan de sakkyndige selv oppfatter rettspsykiatrien er nødvendig for å kunne drøfte rettssituasjonen de lege ferenda. Da rettspsykiatri ikke er en selvstendig faggren i Norge er det viktig å undersøke hvordan den enkelte sakkyndig opplever sin arbeidssituasjon, med hensyn til det faglige men også med tanke på arbeidsvilkår. I dette kapittelet vil deler av resultatene fra min undersøkelse med de rettspsykiatriske sakkyndige presenteres. Det foretas en komparativ vurdering med enkelte av resultatene i masteravhandlingen til kriminolog Marianne Faber. Momenter som oppgaven vil drøfte er rekruttering til rettspsykiatrien, samtaler med observanden, mandatet, oppmøte i retten, møtet med dommeren og juridisk kompetanse. Det vil også foretas en komparativ drøftelse av resultatene fra intervjuene med dommerne og resultatene med intervjuene med de sakkyndige.

9.2 Rekrutteringen til rettspsykiatrien

Kriminolog Marianne Faber har i sin hovedoppgave fra 1998 undersøkt hvordan de sakkyndige selv opplever sin rolle. Faber har intervjuet ti rettspsykiatriske sakkyndige og analysert de svarene de har avgitt.¹⁰⁶ På spørsmålet om rekruttering og oppnevning svarer en av intervjuobjektene slik:

”Som i mitt tilfelle så er det en psykiater som jeg da kjenner som har sagt at jeg vil gjøre dette sammen med x. Og da sier politiet at det er ok. Hvis jeg ringer politiet og sier at det nå er lenge siden jeg har fått jobb hos dere så sier de ja, vi har en sak sånn og sånn.”¹⁰⁷

Rekrutteringen til rettspsykiatrien er altså usystematisert. Fabers funn underbrygger resultatene fra intervjuene jeg foretok av de rettspsykiatriske sakkyndige, se kapittel 7 punkt 7.2, spørsmål 12. På spørsmålet om hvordan rekrutteringen fungerer sier alle intervjuobjektene at det avhenger av hvem man kjenner. En sakkyndig spør altså en annen, eller anbefaler at påtalemyndigheten kontakter en navngitt person. Ofte kan det være at retten spør vedkommende sakkyndig om han eller hun vet hvem han/hun vil jobbe sammen med. En av mine intervjuobjekter kan fortelle:

¹⁰⁶ Informasjonen fra Fabers undersøkelser presenteres ved hyppig bruk av sitater i hennes avhandling. Ved en sammenligning av Fabers resultater med resultatene fra min undersøkelse er det derfor nødvendig å sitere fra hennes avhandling.

¹⁰⁷ M. Faber. *Rettspsykiatrien – sett med sakkyndigøyne*, s. 43, avsnitt 3.

”Det var NN, som er en god venn av meg, som faktisk anbefalte meg til påtalemyndigheten, da han selv ikke hadde mulighet til å ta oppdraget.”¹⁰⁸

Rekrutteringen er ikke systematisert, og hvorvidt man får muligheten til å arbeide som rettspsykiatrisk sakkyndig avhenger da av egen interesse og om man kjenner noen som allerede jobber som sakkyndig.

9.3 Arbeidsmetode

Gjennom mandatet får de sakkyndige i oppgave å utrede forhold vedrørende tiltaltes psykiske tilstand. Skyldspørsmålet er ikke en del av de sakkyndiges vurdering. Undersøkelsen av observanden vil naturlig danne et viktig grunnlag for rapporten som fremlegges for retten. Derfor er det både interessant, og nødvendig med en liten innføring i hvordan de sakkyndige arbeider og hvordan de selv oppfatter sin egen arbeidssituasjon.

9.3.1 Mandatet

Etter de nye lovendringene om tilregnelighet, som trådte i kraft i 2002, utarbeidet Riskadvokaten og Den rettsmedisinske kommisjon standardmandater som var ment å fungere som en veiledning til påtalemyndigheten og domstolene.¹⁰⁹ Mandatene ble imidlertid anvendt i tilnærmet alle aktuelle saker. Riksadvokaten fant det derfor nødvendig å presisere, i Riksadvokatens brev av 01.03.07 til statsadvokatene og politimestrene, at mandatet må vurderes etter behovet i hver enkelt sak. Til tross for dette brevet brukes standardmandatene fremdeles i stor grad.¹¹⁰

9.3.1.1 De sakkyndiges syn på mandatet

Materialet fra min undersøkelse viser at dommerne oppfatter standardmandatet som uproblematisk, og dekkende for de fleste situasjoner. De rettspsykiatrisk sakkyndige på sin side uttaler at de gjerne skulle hatt mandater som var skreddersydd den enkelte sak. På spørsmål om hvorvidt standardmandatet er et problem så er svaret at det ikke nødvendigvis er det, men at en presisering i mange tilfeller hadde vært en fordel. Spesielt gjelder dette for rettspsykiatrisk sakkyndige som har mindre erfaring. Språkbruken kan være et problem da innholdet i ord og

¹⁰⁸ Sakkyndig A

¹⁰⁹ <http://www.justissekretariatene.no/upload/DRK/Nyhetsbrev%20mm/Nyhetsbrev%2017.pdf>, lest 09.09.2011

¹¹⁰ Opplysning som kom fram under intervjuene med både de sakkyndige og dommere.

uttrykk kan oppfattes ulikt mellom profesjonene til tross for at mandatet er utarbeidet av representanter for begge profesjoner. En sakkyndig sier det slik:

”Det bærer jo preg av at det er utarbeidet av noen som ikke kan rettspsykiatri og som kan jus, ikke sant.”¹¹¹

I min undersøkelse finner jeg at mindretallet, to av syv sakkyndige mener at mandatet fungerer, men at de likevel selv ville ha formulert det på en annen måte. En av mine intervjuobjekter formulerer det slik:

”Standardmandatet blir jo ofte kopiert, man får jo det mandatet hele tiden. Det er jo for så vidt helt greit. Dersom man svarer på de spørsmål systematisk så har man jo svar på det meste. Men jeg synes egentlig at dommerne burde stå litt friere i forhold til det mandatet enn det i praksis viser seg at de gjør. De lener seg veldig mye på det og det er veldig sjeldent at de gir en mer gjennomreflektert spisset mandat. Det blir jo dette nokså runde mandatet som brukes.”¹¹²

Jurist Mauritz Aarskog undersøker rettens bruk av standardmandater i sin masteravhandling.¹¹³ Aarskog drøfter også hvorvidt retten bør fravike standardmandatene. Han finner at retten har anvendt standardmandater i 26 av 35 saker. Dette samsvarer med resultatene av min undersøkelse hvor det fremgår at majoriteten av de sakkyndige og dommerne mener retten som hovedregel anvender standardmandatene.

Aarskog mener domstolene bør være tilbakeholdne med å utarbeide egne mandat. Dette begrunnes i at standardmandatene er utarbeidet av representanter fra Riksadvokaten og DRK, noe som tilsier at mandatet er *”grundig overveid av godt kvalifiserte påtalejurister.”¹¹⁴*

Til tross for Aarskogs konklusjoner vedrørende standardmandatet er det flere momenter som taler for at retten bør være mer selvstendig i utformingen. Det første kritiske momentet er språklig utforming. Et godt eksempel er formuleringen under mandatets punkt 3: *”De*

¹¹¹ Sakkyndig D

¹¹² Sakkyndig D

¹¹³ M. Aarskog. *Rettspsykiatrisk sakkyndighet som bevismiddel i straffesaker – bruk av sakkyndighet ved vurdering av tilregnelighet, nedsatt straffereaksjon og særreaksjoner*. Kap. 5, punkt 5.2

¹¹⁴ Ibid. Kap.5, punkt 5.2.4

sakkyndige bes vurdere om observanden var psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad på tiden for de pålagete handlinger (straffeloven § 44).” Som nevnt over under punkt 3.3.3.2 til 3.3.3.3 er ikke den juridiske betydningen av et ord nødvendigvis likelydende med den medisinske betydningen. Til tross for dette fremkommer det ikke i mandatet hvilken betydning som skal legges til grunn ved vurderingen av observanden. Selv om det må legges til grunn at den sakkyndige har innsikt i jusen på området, og eventuelle endringer som forekommer, er dette ikke alltid tilfellet. Samtlige sakkyndige som ble intervjuet er enige om at en uerfaren sakkyndig vil ha problemer med å skille mellom språklige forskjeller i fagene.

Det andre kritiske moment er at retten bør foreta en selvstendig vurdering av hvilke spørsmål som må utredes av de sakkyndige. Ved at retten konsekvent anvender påtalemyndighetens forslag til mandat mister domstolene sin uavhengighet. Både DRK og Riksadvokaten anser denne praksisen som uheldig, og presiserer at standardmandatene kun er ment å være veiledende.

Hva kan være årsaken til at standardmandatene, til tross for DRK og Riksadvokatens presiseringer, anvendes mer eller mindre konsekvent? Innebærer dette at det er en usikkerhet hos dommerstanden på sin egen evne til å stille utbroderende spørsmål rundt den sakkyndiges erklæring? Og vil det i så fall si at man har et problem som kan gå utover rettssikkerheten? Konsekvensen er uansett at en ikke får belyst mer enn det standard mandatet gir muligheten for.

Oppgaven til den dømmende part er å være bevisst på hvilken betydning den rettspsykiatriske vurderingen skal ha. Et mandat som er mangelfullt spesifisert tilsier derfor at retten ikke har gitt seg selv muligheten til å belyse saken godt nok. Dette ansvaret hviler ene og alene på dommeren. Dette eksemplifiserer den klassiske konflikten mellom spesialisten og generalisten.

9.3.2 Den judisielle observasjonen

Når den sakkyndige får sitt mandat begynner arbeidet med å innhente informasjon for å kunne besvare mandatet. En del av denne prosessen er å undersøke observanden. Faber stiller i sin undersøkelse spørsmål om hvordan en judisiell observasjon utføres. Hun finner at de sakkyndige har en arbeidsmetodikk som samsvarer med hverandre. Dette innebærer at de sakkyndige først leser igjennom mandatet og eventuelle saksdokumenter for deretter å gjennomføre samtaler med observanden. Dersom det blir nødvendig innhentes det opplysninger fra familie og venner. I tillegg kan den sakkyndige, dersom observanden tillater det, innhente tidligere medisinske opplysninger.

I sin undersøkelse får Faber til svar at det ikke er tilstrekkelig med én samtale med observanden. Majoriteten av de sakkyndige vil gjennomføre to samtaler, men vurderer samtidig at to samtaler vil være nok til å svare på mandatet. Den rettsmedisinske kommisjons psykiatriske gruppe har sendt ut informasjon der det anbefales hver sakkyndig å ha minimum to samtaler hver med observanden.¹¹⁵ Dersom det oppnevnes to sakkyndige er det dermed anbefalt å gjennomføre totalt fire samtaler.

I Fabers undersøkelse sier en av de sakkyndige:

”Det kommer an på hvor fort den som er innsatt blir trett, men jeg føler i allefall det at vi bør ha to timer til rådighet der hver gang, og minst tre ganger. Og den som jeg samarbeider med pleier å være der tre ganger. Sånn at vi synes vi får ganske godt inntrykk da.”¹¹⁶

I min undersøkelse ble de sakkyndige stilt spørsmålet om antall timer som er nødvendig i arbeidet med erklæringen. Samtlige av de sakkyndige var her enige om at man ikke spesifisere et timeantall, da dette vil variere fra sak til sak. Noen saker vil naturligvis ta lengre tid. I andre tilfeller vil det være enkelt for de sakkyndige å vurdere den tiltalte. Når de bes om å gi et cirka antall timer, eller antall gjennomførte samtaler i en enkel sak, sier majoriteten at de gjennomfører to samtaler med observanden. Et eksempel på en omfattende sak er den pågående rettspsykiatriske vurderingen av Anders Behring Breivik, hvor den judisielle observasjonen er antatt til å vare flere måneder grunnet sakens store omfang. Her har de rettspsykiatriske sakkyndige gjennomført om lag ti samtaler med observanden.¹¹⁷

Resultatene fra min undersøkelse samsvarer altså med de resultater Faber finner i sin avhandling. Hvorvidt tallet på antall samtaler med den sakkyndige har tilknytning til det anbefalte antallet Den rettsmedisinske kommisjon anbefaler er vanskelig å si. Når antall samtaler samsvarer med kommisjonens anbefalinger, kan man konkludere med at dette ikke er vilkårlig og dermed heller ikke en fare for rettsikkerheten.

¹¹⁵ <http://www.justissekretariatene.no/upload/DRK/Nyhetsbrev%20mm/Nyhetsbrev%208.pdf>, lest 19.09.2011

¹¹⁶ M. Faber. op. cit.,s.49, avsnitt 2

¹¹⁷ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/oslobomben/artikkel.php?artid=10030406>. lest 02.11.11

9.3.3 To sakkyndige

Til tross for at retten har lovhjemmel til å kun oppnevne én sakkyndig, viser det seg at hovedregelen er at det oppnevnes to. Dette er også det inntrykket mine intervjuobjekter sitter igjen med. Også rekrutteringsprosessen krever at det er to som arbeider sammen. En av Fabers informanter sier det slik:

”Fordi det ofte er vanskelige vurderinger og det gir et mye bedre grunnlag når det er to som vurderer. Også, som et bimoment, så vil det jo være helt umulig å utdanne nye hvis det bare er en som driver med dette.”¹¹⁸

Med dette må det forstås at dersom man skal lære opp en person til å bli rettspsykiatrisk sakkyndig fordrer det at man kan jobbe sammen med en som har erfaring på området. Faber stiller seg spørsmålet om hvorvidt dette kan skape et tvilsomt over – og underordnet forhold. Under intervjuene med de sakkyndige finner jeg at majoriteten oppfatter dette som en *”helt grei”* ordning. De forutsetter at man selv setter seg inn i de juridiske og rettspsykiatriske problemstillinger som eventuelt kan oppstå, i tillegg til den opplæringen man får av den erfarne sakkyndige. Et annet viktig moment er alternativet til denne ordningen. Ved at utdannelsen og opplæringen av de sakkyndige ikke er satt inn i et system, og rekrutteringen i stor grad er overlatt til de sakkyndige selv, kan det medføre at feil og kompetansemangler videreføres.

På 1980-og 90-tallet var det relativt få og faste sakkyndige som ofte jobbet i par. Dette har gradvis endret seg de senere årene, grunnet naturlig avgang. Det vil si at nye sakkyndige har overtatt rollen til *”hegemoniet”* på 1980-og 90-tallet. Resultatet av sosiolog Dag Ellingsens undersøkelse viser at i 40 av 110 erklæringer fra 1980 var det de sakkyndige såkalte *”parhester.”*¹¹⁹ Faber har undersøkt situasjonen i 1998 og konkluderer med at synspunktene til hennes informanter er at faste par ikke er en ønsket arbeidsform. Syv av 10 mener allikevel at det er tendenser til faste par som ofte samarbeider.¹²⁰

Min undersøkelse viser at situasjonen ikke er den samme i dag. Begge gruppene av informanter karakteriserer miljøet til de sakkyndige som mer bevisst på arbeidsmetoder og rettsikkerhet enn det tidligere generasjoner sakkyndige synes å ha gjort. Et eksempel på dette er at de sakkyndige

¹¹⁸ M. Faber. *Rettspsykiatrien – sett med sakkyndigøyne*, s.44, avsnitt 2

¹¹⁹ D. Ellingsen. *Kan vi stole på rettspsykiatrien?* kap.3, punkt.3.3.4

¹²⁰ M. Faber. *op.cit.*,s.42 - 46

som er intervjuet varierer, i den grad det er mulig, hvem de jobber sammen med. Selve hensikten med å variere arbeidspartner er å sørge for korrigerende synspunkter. Likevel er det grunn til å tro at det rettspsykiatriske miljøet er lite og gjennomslukt med samme arbeidsplasser, utdannelsesteder, felles arrangementer som kurs og konferanser med mer. Det er derfor liten grunn til å tro at det vil være store meningsforskjeller eller korrigerende standpunkter på linje med det man vil kunne finne i større fagmiljøer.

Rekruttering og interessen for rettspsykiatrisk sakkyndighet er og vil være problematisk da det er få personer som er drivere i disse prosessene. Typisk vil de som i dag jobber med sakkyndighet forme og lære opp morgendagens sakkyndige. Et alternativ til denne måten å organisere arbeidet på er å institusjonalisere eller sertifisere rettspsykiatrisk sakkyndige. Det kan være klokt med tanke på at dagens rekruttering vil innebære en risiko for at man vil havne tilbake på situasjonen med parhester på 1980-tallet dersom bevisstheten, som tidligere beskrevet, ikke lenger har samme fokus.

Min undersøkelse viser også, ut ifra de rettspsykiatriske sakkyndige og dommernes oppfatning av erklæringen, at det som hovedregel er enighet mellom de to sakkyndige på konklusjon. Når man ser nærmere på arbeidsprosessen viser den at de sakkyndige hovedsakelig arbeider selvstendig både når det gjelder samtaler med observanden og lesing av saksdokumenter. Videre konferer de med hverandre rundt sine betraktninger. Det som senere legges frem for retten inneholder sjelden dissenser eller andre uenigheter mellom de sakkyndige. Eventuelle uoverensstemmelser er med andre ord løst før konklusjonene skrives. Et interessant spørsmål er hvorvidt dette er en fare for rettssikkerheten. Til tross for at det er to forskjellige profesjoner som opptrer sammen er opplæringen innen rettspsykiatri den samme. Dette kan forklare hvorfor det er så mye konsensus blant de sakkyndige.

9.4 Oppmøte i retten

Retten har anledning til å stevne inn den sakkyndige. Reglene for møteplikt er da de samme som for andre vitner. Den sakkyndiges oppgave er å følge rettssaken og komme med sine vurderinger etter at vitneførselen er avsluttet. Faber har i sin undersøkelse satt fokus på hvordan de sakkyndige selv opplever å sitte i retten. Av ti informanter svarte åtte på spørsmålet og konklusjonen er at ikke alle er fornøyde med å måtte være tilstede. En av Fabers informanter sier det slik:

”Å sitte og glo i retten i dagesvis hvor jeg allerede har skrevet ned en klar konklusjon og ikke er det minste i tvil om den. For så å bli helt på tampen av det hele etter å ha sittet å hørt på

hundre, for meg komplett likegyldige vitner, bli eksaminert om denne undersøkelsen i et kvarter, det synes jeg er forferdelig dårlig anvendelse av tid. Hvis det attpåtil er to sakkyndige som gjør det samtidig så er det, ja det blir litt annenpotens av dårlig tidsanvendelse.”¹²¹

I min undersøkelse ble de sakkyndige stilt spørsmålet om hva de mente om at en erklæring leses opp i retten uten deres tilstedeværelse. Det fremkom at dette var tilfellet der det ble gjennomført en prejudisiell observasjon. Flertallet av de sakkyndige hadde ikke motforestillinger mot dette. I de tilfeller hvor det var gjennomført en judisiell observasjon opplevde mine intervjuobjekter at hovedregelen er at enten én eller begge av de sakkyndige ble kalt inn. Det kom ikke frem noe misnøye over denne praksisen under mine intervjuer. Flertallet av de sakkyndige opplevde imidlertid at retten ikke innkalte de sakkyndige i god tid før rettssaken, noe som bidro til å skape frustrasjon. Sammenholdt med Fabers resultater kan man nok konkludere med at dette stemmer. De sakkyndige har i tillegg til sitt arbeid som rettspsykiatrisk sakkyndige en fulltids jobb og dersom retten ikke alltid tar hensyn til dette kan man nok legge til grunn at det skaper noe frustrasjon blant de sakkyndige.

9.5 Forholdet mellom den sakkyndige og dommeren

Som en del av undersøkelsen ble de sakkyndige stilt spørsmålet om hvordan de oppfattet dommerens forståelse av rettspsykiatriske faguttrykk. Alle de sakkyndige mener dommerne i stor grad forstår de uttrykkene som benyttes. De presiserer imidlertid at dette kan ha sammenheng med at de selv er bevisste på å ordlegge seg i et språk som en legmann skal forstå.

Videre svarer alle de sakkyndige at de opplever at dommerne er flinke til å stille spørsmål der det er nødvendig. Noen dommere er erfarne med bruk av rettspsykiatrisk sakkyndige, som medfører at de er inneforstått med de begrepene som anvendes og vurderingene som foretas. Andre dommere er uvante med situasjonen, men de sakkyndige konkluderer med at begge grupper er dyktige på å oppklare uklarheter. En av de sakkyndige sier det slik:

”Jeg opplever at dommerne er flinke til å stille spørsmål der de ikke forstår. Jeg har ikke opplevd at de ikke har spurt når det trengs. Jeg ser jo når noen ikke er helt med i situasjonen og da kan jeg jo benytte anledningen til å presisere ting. Når jeg ser på ansiktsuttrykkene at vedkommende ikke forstår, så tar jeg meg litt ekstra tid til å forklare begrep og terminologi litt mer nøye.”¹²²

¹²¹ M. Faber, ”Rettspsykiatrien sett med sakkyndigøyne”, s. 63, avsnitt 3

¹²² Sakkyndig B

Begge gruppene med intervjuobjekter er enige i at kommunikasjonen under rettssaken mellom den sakkyndige og dommeren er god. Noen av de sakkyndige mener det er tendenser til at det kan oppstå problemer med forsvarer, men dette faller utenfor oppgavens tema, har de ikke blitt bedt om å utdype dette nærmere.

Til tross for at kommunikasjonen oppleves som akseptabel presiserer majoriteten av de sakkyndige at dette er personavhengig. Dersom man har en god dialog med dommeren er det økte muligheter for at kommunikasjonen i retten foregår på en uproblematisk måte.

”Det er personavhengig. Når det er god kjemi så er det ikke noe problem med kommunikasjonen. Jeg har aldri vært i den situasjonen at dommeren ikke forstår hva jeg sier, fordi jeg endrer språket. Om jeg bruker fagterminologi så definerer jeg begrepene. Dårlig kjemi går mer ut på forsvarerrollen og strategi fra forsvarerne.”¹²³

Også dommerne ble stilt spørsmålet om hvordan de opplever kommunikasjonen mellom de to profesjonene under rettssaken. Når det gjelder språklige utfordringer opplever dommerne at det har vært en progresjon de senere årene, og at de sakkyndige er dyktige til å anvende et språk som folk flest forstår. De sakkyndige er flinke til å spesifisere og forklare der det er behov. En av dommerne forklarer det slik:

”Jeg opplever at den sakkyndige er flink til ikke å snakke et språk kun han forstår. De er blitt mer bevisste de senere årene på å forklare hva de legger i enkelte ord og uttrykk. Og dersom jeg spør mine enkle spørsmål blir de alltid besvart.”¹²⁴

På spørsmålet om hvorvidt dommeren forstår de svar han får svarer han:

”Stort sett klarer de å forklare meg med enkle ord hva de mener. Og det er viktig, ikke bare med tanke på meg, men også meddommere, aktor, forsvarer og ikke minst den tiltalte selv. Jeg tenker noen ganger at jeg må stille de spørsmålene med tanke på alle de gruppene. Og de sakkyndige er flinke til å svare for seg. Det er sjelden de svarer med sitt eget fagspråk.”

¹²³ Sakkyndig G

¹²⁴ Dommer D

Også undersøkelsen med de sakkyndige viser at de er bevisste på sin egen språkbruk under rettssaken. En av de sakkyndige sier:

”Jeg passer alltid på å spesifisere hva jeg legger i ord og uttrykk. For eksempel hva som legges i ordet psykotisk eller bevisstløs. Der har jo ordet forskjellig betydning i jusen og psykiatrien.”¹²⁵

9.5.1 Legges alltid den sakkyndiges erklæring til grunn?

Alle intervjuobjektene ble stilt spørsmålet om den sakkyndiges erklæring alltid legges til grunn i dommen. Resultatene viser at hovedregelen er at erklæringen legges til grunn. Begge profesjonene opplever at det er et unntak dersom det ikke forekommer. En sakkyndig sier det slik:

”Dommeren står jo fritt til å bruke det de vil. Jeg opplever det, men ikke ofte. Det er veldig mange dommere som har god peiling på hva de skal spørre om for å avklare.”¹²⁶

På spørsmålet om vedkommende har opplevd at en rettspsykiatrisk erklæring ikke har blitt lagt til grunn svarer en dommer:

”Jeg har ikke vært borti den problemstillingen i det hele tatt og vet ikke hvordan jeg ville håndtert det.”¹²⁷

Resultatene fra undersøkelsen viser at det er den klare hovedregel at den sakkyndiges erklæring legges til grunn i dommen. Mindretallet av dommerne er klare på at det er retten som skal fatte avgjørelsen. En dommer sier det slik:

”Ja, det har vel hendt at domstolene kommer til en annen konklusjon for det er jo retten som skal fatte avgjørelsen”.¹²⁸

¹²⁵ Sakkyndig F

¹²⁶ Sakkyndig B

¹²⁷ Dommer A

¹²⁸ Dommer B

Flertallet derimot forholder seg til informasjonen fra de rettspsykiatriske sakkyndige som en rammebetingelse for dommen. Eller sagt med andre ord; en forutsetning de reelt sett ikke har mulighet til å sette spørsmålstegn ved. På spørsmålet om hvor mye vekt det legges på erklæringene så svarer en dommer:

*”Hvilken kompetanse har jeg til å overprøve det? Faktum er at jeg ikke har noen. Jeg kan stille mine ”enkle, dumme spørsmål” og så får jeg svar slik at jeg kan skrive dommen. Man forsøker hele tiden å stille spørsmål for å opplyse saken og få en substans på uttalelsen. Men jeg føler ikke at jeg har kompetanse til å sette hele uttalelsen til side. Dermed får sakkyndige en stor rolle i rettsalen når de kommer med sin vurdering som dommeren ikke kan overprøve”.*¹²⁹

9.6 Den sakkyndiges juridiske kompetanse

I min undersøkelse ble både de sakkyndige og dommerne stilt spørsmål om den sakkyndiges juridiske kompetanse var god nok, for å arbeide som sakkyndig. Selve definisjonen av rollen er ikke spesifisert, men det hjemles i straffeprosessloven at dersom den sakkyndige stevnes inn gjelder reglene for vitner også for den sakkyndige.

Faber skriver at det som kjennetegner rettspsykiatrien er den praksisen som er dannet. Denne sier noe om hvordan den sakkyndige skal opptre og utføre sitt oppdrag. Resultatene fra intervjuene viser at samtlige dommere mente at de sakkyndige er bevisst sin rolle og betydning for retten. Dommerne mener at det de senere årene har vært en bevisstgjøring blant de rettspsykiatriske sakkyndige på hva som faller innenfor og utenfor mandatet. De sakkyndige er dyktige til å sette grenser når aktor eller forsvarer forsøker å utfordre disse grensene. Dersom det skulle være spørsmål utenfor mandatet som den sakkyndige selv ønsker å besvare så opplever dommerne at man først henvender seg til rettens leder og klargjør dette forholdet. Ryddigheten på disse forholdene kan antakelig føres tilbake til de kurs og opplæringstilbud som gis gjennom den rettsmedisinske kommisjon. Tidligere leder av DRK, Randi Rosenqvist kan fortelle at det fra DRK sin side var mye fokus på disse temaene. En dommer beskriver hvordan hun via Rosenqvist har blitt orientert om hvordan hun skal forholde seg til de sakkyndige og om mandatets grenser.

¹²⁹ Dommer A

9.7 Dommerens rettspsykiatriske kompetanse

De sakkyndige ble stilt spørsmålet om hvordan de opplever dommerens kompetanse innenfor rettspsykiatri. Alle de sakkyndige er samstemte på det punkt at dommerne som regel er dyktige på dette området, men noen av intervjuobjektene presiserer at det er personavhengig. En av de sakkyndige sier:

”Ja, jeg har opplevd jurister som ikke nødvendigvis vet hva det snakkes om. Mens andre er travere som kan alt på fingerspissene. Det koker ned til interessen hos den enkelte.”¹³⁰

Dette spørsmålet var også et tema under intervjuene med dommerne. Det tilbys svært få kurs til dommerne. De kurs som eksisterer er på frivillig basis, noe som medfører at en kompetanseøkning innen rettspsykiatrien hos dommerne vil være interesseavhengig. En av dommerne formulerer det slik:

”Domstolsadministrasjonen har en del kurs som er rettet mot rettspsykiatrien, men det er frivillig. Domstolsadministrasjonen har ingen pliktige kurs. Det er ingen oppdateringskurs som for eksempel advokater har. Sånn sett kan jo kompetansen, interessen, bakgrunnen for det være variabel på dette feltet som på andre felt. Til en viss grad kommer man borti saker hvor det kreves bruk av rettspsykiatrisk sakkyndige. Det er ikke til å stikke under en stol at antall saker hvor vi har judisielle observasjoner, prejudisielle observasjoner eller hvor vi diskuterer hvorvidt det er nødvendig eller ønskelig med slike observasjoner er økende.”¹³¹

Under dette punktet er alle dommerne, som er intervjuet, enige om at det ikke tilbys mange kurs, og at kompetansen hos hver enkelt er avhengig av personlig interesse, og antall saker man har hatt med rettspsykiatrisk sakkyndige. Flertallet av dommerne ønsker seg mer kursing, gjerne i regi av domstolsadministrasjonen.

Et viktig spørsmål er hva kunnskapsforholdet mellom de rettspsykiatriske sakkyndige og dommerne har å si for rettsikkerheten? Undersøkelsen min viser at mange av de uklare momentene løses under rettssaken ved kommunikasjon mellom dommeren og den sakkyndige. I tillegg kommer momentet med hvilket språk som anvendes i rettssalen. Det viser seg at jo mer

¹³⁰ Sakkyndig B

¹³¹ Dommer A

hverdagslige ord og uttrykk som brukes jo lettere er det for retten å klare å stille eventuelle nødvendige spørsmål. Det vil si, sikre at man har felles oppfatning.

Begge profesjoner bør være svært oppmerksomme på hvilke utfordringer faguttrykk og vendinger gir i en rettssal der mange ikke vil være kjent med enten juridiske termer eller psykiatriske uttrykk.

10. Rettspsykiatrien sett med observandens øyne¹³²

10.1. Innledning¹³³

Det er tre grupper som må forholde seg til den rettspsykiatriske erklæringen. Den første er den sakkyndige selv, den andre er juristen som får fremlagt den sakkyndiges erklæring. Den tredje gruppen er den som observeres (observanden). Hvordan opplever observanden selv undersøkelsesprosessen? Ser siktede på den sakkyndige som en fiende eller en alliert? Dette er spørsmål som juristen og kriminologen Halvor Kongshavn har undersøkt i sin hovedfagsavhandling fra 1986 hvor han har intervjuet 38 innsatte ved Ila landsfengsel. Kongshavn setter fokuset på hvordan den innsatte opplever den sakkyndige og undersøkelsen. Og deretter hvordan den innsatte opplever situasjonen i retten, når den sakkyndige legger frem sin erklæring.

10.2 Møtet med de sakkyndige

Møtet mellom en observand og en observatør vil utvilsomt være en situasjon der observanden vil være preget av det å bli observert. I de følgende avsnitt sees det bort ifra de tilfeller hvor observanden nekter å snakke med observatøren.

10.2.1 Observandens forutsetning for møtet med de sakkyndige

Kongshavn finner i sin avhandling at 12 av de 38 innsatte som bidro i undersøkelsen ikke tidligere var blitt utredet av sakkyndige. De møtte dermed den sakkyndige uten noen tidligere erfaringer med rettspsykiatrien. Elleve av de 38 hadde tidligere undergått en judisiell observasjon, og hadde dermed egne erfaringer på dette området, med det resultat at de fleste i denne gruppen var negative til de sakkyndige. Kongshavn siterer en av de innsatte som tidligere har gjennomgått en judisiell observasjon:

*”...det jeg har opplevd som en rød tråd i dette her, det er at det alltid er det onde de tar opp, de ser aldri på det positive, i oppdragelsen, i miljøet, i skolen, det er nesten bare det negative. Det er en hovedkonklusjon..”*¹³⁴

¹³² Informasjonen i dette kapitlet er hentet fra H. Kongshavn, ”Rettspsykiatrien – slik fanger ser den”

¹³³ Informasjonen som fremkommer i Kongshavns avhandling er belyst gjennom sitater. For å kunne sammenholde Kongshavns resultater med annen litteratur er det derfor nødvendig å sitere fra intervjuene med de innsatte ved Ila.

¹³⁴ H. Kongshavn, *Rettspsykiatri – slik fanger ser den*, s.52 avsnitt 8

”Jeg liker ikke (retts-)psykiatere, for de vil bare legge stein til byrden, de. De er bare et redskap myndighetene benytter.”¹³⁵

I tillegg til sine egne erfaringer med de sakkyndige opplyser de innsatte at de får beskjed fra andre innsatte, og i noen tilfeller også fengselsbetjenter om at de må ”passe seg” for de sakkyndige, og i mange tilfeller også navngitte sakkyndige.

”Jeg hørte jo det, på Bayern, at ”fy faen, har du fått de to gærningene der”, blant de andre gutta. Samtlige fanger mente det”¹³⁶

Kongshavn ber den innsatte utdype hva de innsatte mente med ”gærninger” og får til svar:

”Nei, altså at dem bare skreiv etter hva du var sikta for. Skrive et eller annet dritt om deg for å få deg på sikring.”¹³⁷

Det observanden sier kan knyttes opp mot praksisen som var innenfor rettspsykiatrien for noen år tilbake. Den gangen var det (som tidligere omtalt), en tendens til at noen sakkyndige ble brukt veldig mye. Tidligere leder av DRK adresserte dette problemet og anbefalte Justisdepartementet å iverksette tiltak for å bedre rekrutteringen. Gjennomsnittsalderen for sakkyndige lå på midten av 2000 tallet på rundt 60 år. Denne situasjonen har imidlertid endret seg, og i dag er det flere yngre mennesker som arbeider som sakkyndige. I tillegg er bevisstheten høy rundt den tidligere problematikken med ”faste” sakkyndige.¹³⁸

10.3 Observandens opplevelse av den sakkyndige.

Når en observasjon gjennomføres i en situasjon hvor observanden sitter innesperret vil det naturlig danne seg et over-under-ordnet forhold mellom den sakkyndige og observanden. Når den sakkyndiges oppgave blir å definere hvorvidt samfunnet kan anvende sine straffesanksjoner på den tiltalte, så vil det kunne påvirke observandens synspunkter på den sakkyndige.

Kongshavn finner at flere fanger kategoriserte de sakkyndige som etterforskere og ikke

¹³⁵ Ibid. s. 52, avsnitt 7

¹³⁶ Ibid. s.53, avsnitt 7

¹³⁷ l.c

¹³⁸ Denne informasjon fremkom under intervjuene med både de sakkyndige og dommerne.

rettspsykiatrisk sakkyndige. En av informantene svarer slik på spørsmålet om hva legene skulle finne ut:

*”Det skjønte jeg ikke i det hele tatt. Men jeg fikk inntrykk av at han skulle hjelpe til for å få tilståelse. Slik opplevde jeg det. Jeg nekta nemlig alt på det tidspunktet.”*¹³⁹

På spørsmålet om de innsatte stolte på den sakkyndige svarer en annen:

*”Nei. (Ler) I høyeste grad ikke. Jeg så på de som politiet i legefrakk.”*¹⁴⁰

På spørsmålet om de innsatte oppfattet legene som nøytrale er majoriteten av de 38 innsatte negative. Seks av de innsatte trodde den sakkyndige var på deres side, én sier:

*”I utgangspunktet, når de kom, fikk jeg inntrykk av at de sto på min side. Men etterpå, da de var gått, så visste jeg ikke hva jeg skulle tro. Jeg skjønte ikke hva det gikk ut på – det skjønte jeg først da jeg kom i retten, hvilken funksjon de hadde.”*¹⁴¹

Et interessant moment er hvorvidt denne holdningen mot de sakkyndige endret seg i takt med straffens lengde og alvorlighet. Kongshavn undersøker imidlertid ikke dette nærmere. Hva kan det skyldes at majoriteten av intervjuobjektene oppfatter den sakkyndige som partisk? Thomas Mathisen undersøkte dette i sin Ila-undersøkelse fra 1965.¹⁴² Han forklarer det slik:

*”Inmates strongly feel that once a psychiatrist is introduced in a court case, a sentence to preventive measures (sikring, HK) is almost certain, and that despite the fact that the court makes the final decision, the psychiatrist is responsible for the sentence.”*¹⁴³

Skyldes denne holdningen hos de innsatte manglende kommunikasjon med den sakkyndige? Når de innsatte ble stilt spørsmål om hvorvidt de hadde fortrolighet til de sakkyndige svarer majoriteten, 19 av 38, at de ikke hadde det. Ti av de innsatte mente de hadde en fortrolighet

¹³⁹ H. Kongshavn. op.cit., s.82, avsnitt 3

¹⁴⁰ Ibid., s.81, avsnitt 6

¹⁴¹ Ibid. s.83, avsnitt 5

¹⁴² T. Mathiesen, *The defence og the weak: a sociological study of a Norwegian correctional institution.*

¹⁴³ Ibid. Her sitert fra H. Kongshavn, *Rettspsykiatrien – slik fanger ser den*, s.87 avsnitt 5.

mellom seg og den sakkyndige og syv havnet i en mellomkategori. Kan manglende fortrolighet mellom den innsatte og den sakkyndige bidra til at observanden føler at den sakkyndige ikke er nøytral? I gruppen på 19 innsatte begrunnet flere dette med tidligere dårlig erfaring med sakkyndige. Èn begrunner det slik:

”Ikke overhodet!”¹⁴⁴

Da Kongshavn stiller spørsmålet ”hvorfors ikke” fortsetter han:

”Nei, jeg veit ikke. Jeg følte meg som en bonde i byen. Bortsett fra han (ene legen), han var mer menneskelig. Rett skal være rett. Han var ærlig hele veien, au.”¹⁴⁵

På spørsmålet om den innsatte stolte på legene svarer han:

”Nei, det gjør jeg ikke på noen som er ansatt i de greiene der. Du blir jo aldri gjengitt riktig av de psykiaterne. Han skriver bare ut fra sin egen dømmekraft, og det er jo ikke sikkert at det er riktig. Sitter og dømmer ut fra førsteinntrykket. Og tenk deg sjøl – du har sittet isolert i sju – åtte måneder, og ikke i egne klær, neddopa og jævlig - du ser ut som den forbryteren, vet du. Og du kan tenke deg, jeg kom med de tatoveringene. Jeg hadde fem års sikring, jeg, før jeg satt meg ned.”¹⁴⁶

I tillegg til tidligere erfaring med rettspsykiatrien, er det flere av de innsatte som påvirkes av de andre innsatte eller det fengselsbetjenter sier. En av de innsatte har fått beskjed av en fengselsbetjent at han bør være forsiktig i samtalen med de sakkyndige. Vedkommende innsatt var i begynnelsen ikke skeptisk til den sakkyndige, men sier han ble det etter den første samtalen. Kongshavn stiller spørsmålet ”hvorfors det?” og får til svar:

”Nei, det var en betjent i fengslet som sa jeg skulle være forsiktig med å snakke med de. Og da begynte jeg å lure på hva slags karer det var.”¹⁴⁷

¹⁴⁴ H. Kongshavn. op.cit., s. 92, avsnitt 3

¹⁴⁵ Ibid. s. 92, avsnitt 3

¹⁴⁶ Ibid. s.92, avsnitt 3

¹⁴⁷ H. Kongshavn. op.cit., s.93, avsnitt 9

Når den innsatte tidligere har hatt erfaring med sakkyndige, eller blir oppfordret til å være skeptisk er det naturlig at dette blir tilfellet i møtet mellom de to gruppene. Den innsatte er klar over at den sakkyndiges rapport vil ha mye å si på om vedkommende idømmes daværende ordning med sikring, eller om den innsatte slipper dette. I mange tilfeller oppfatter den innsatte den sakkyndige som en etterforsker. Dette vil være naturlig da den sakkyndiges arbeidsoppgave er å undersøke hvorvidt det foreligger momenter som virker inn på ileggelsen av straff. Den sakkyndige opptrer ikke som en vanlig lege eller psykolog i en observasjonssituasjon. Denne rolleendringen kan muligens være uklar eller ukjent for den innsatte. Situasjoner hvor den innsatte opplever at den sakkyndige blander sine egne roller vil kunne bidra til å forsterke dette inntrykket av den sakkyndige. En god illustrasjon på dette fikk Faber av en av sine informanter, som forteller om en episode hvor en sakkyndig ikke besørget å skille mellom de ulike rollene han hadde:

”Den sakkyndige må holde det ryddig i egne bed, men overlegen må også være ryddig på det. Men det har jeg sett i sakspapirer at den ryddigheten ikke har funnet sted hos alle. Jeg hadde nylig en sak hvor en meget erfaren sakkyndig, er det ikke det det heter, opptrådte friskt i rollen som sakkyndig, i rollen som politilege, avga troverdighetserklæring, avga soningsudyktighetserklæring og igjen dansa friskt inn på banen som rettspsykiatrisk sakkyndig. Det var så mange sammenblandinger og hatter at jeg ikke har sett på maken jeg.”¹⁴⁸

10.4 Rammen rundt samtalen

Rammen rundt samtalen mellom den sakkyndige og observanden er viktig for resultatet av samtalen. Med rammen menes sted, forstyrrelser og liknende forhold som er egnet til å kunne påvirke observanden. I NOU 1974;17 skriver Helge Røstad at den judisielle observasjonen kan gjennomføres på flere forskjellige måter. En måte er samtale på den sakkyndiges kontor, alternativt at undersøkelsen foregår på sykehus. Det mest vanlige er likevel at den siktede blir observert i fengselet. *”Hvis siktede er undergitt varetektsfengsling, vil observasjonen som regel bli foretatt i forbindelse med varetektsoppholdet, ved at de observerende leger oppsøker siktede i fengsel, eller at denne – i særlige tilfelle- fremstilles for legene uten for fengselet”.*¹⁴⁹

Kongshavn finner i sin undersøkelse at for 18 av de 38 innsatte som deltok i undersøkelsen ble denne foretatt i fengselet. Dette samsvarer med det Røstad skriver. For to av de 18 ble

¹⁴⁸ M. Faber, ”Rettspsykiatrien – sett med sakkyndigøyne”

¹⁴⁹ NOU 1974:17, s.226, avsnitt 2.

undersøkelsen foretatt på daværende fengselssykehus ved Oslo kretsfengsel. De øvrige finner sted på besøksrom eller legekontor. Av de resterende 20 så er det for syv stykker foretatt to observasjoner hvorav ett har vært på legekontor og ett i fengsel. En annen gruppe på syv av de 20 har blitt observert på privat sykehus og/eller privat legekontor. Fire har blitt observert i forbindelse med innleggelse på psykiatrisk sykehus. De siste to ble undersøkt på den lokale politistasjonen.

En innsatt formulerer det slik:

”Det er jo ikke akkurat noen koselig atmosfære, du sitter på pinnestoler ved respatexbord, så.... Jeg tror det kunne vært noe for seg og tatt deg ut av fengselet for observasjonen. Du føler deg nokså trykket i selve fengselsatmosfæren og det hele”¹⁵⁰

Kongshavn stilte den innsatte spørsmål vedrørende om ”settingen” påvirket ham. Svaret han fikk var:

”Nei, det er vanskelig å si. Jeg vet ikke. Men jeg tror jeg ville vært litt mer avslappet under mer trivelige omstendigheter. Det er jo veldig vanskelig å svare på det spørsmålet”¹⁵¹

Funnene som viser at majoriteten av observasjonene finner sted i fengselet, stemmer overens med det som kom fram i min undersøkelse med de sakkyndige. De ble ikke stilt spørsmål om hvor observasjonen ble gjennomført men flertallet kom inn på dette momentet underveis i intervjuet. Flertallet av de sakkyndige sier de gjennomfører undersøkelsene i fengselet. Mindretallet har samtaler med observanden i undersøkelsesrom i fengselet, eller på sine kontor. Dette har sammenheng med den gruppen av observander de får i oppdrag å undersøke. Av hensyn til anonymitet er det ikke mulig å utrede grundigere under dette punkt.

En av de sakkyndige sier det slik:

”Ofte så blir disse undersøkelsene gjennomført på besøksrommet i fengselet. Det er ikke en ideell situasjon. Jeg har opplevd å bli forstyrret tre ganger i løpet av en samtale, noe som

¹⁵⁰ H. Kongshavn. op.cit., s.65,avsnitt 3

¹⁵¹ l.c

*resulterer i at den innsatte blir urolig. Du skjønner, når man skal vurdere en ustabil person skal det ikke mye til før vedkommende blir vanskelig å undersøke”.*¹⁵²

Kongshavns undersøkelse viser at de innsatte ikke synes at undersøkelser gjennomført i fengselet er det best for dem selv. Dette samsvarer godt med resultatene av mine intervjuer der majoriteten av de rettspsykiatriske sakkyndige konkluderer med at undersøkelser gjennomført i fengselslokaler ikke er det beste alternativet. De sakkyndige er imidlertid mer realistiske når det kommer til dette punktet. Mange av dem mener at det ikke er noe alternativ til å gjøre undersøkelsene i fengsel. Praktisk sett er det ikke alltid mulig å ta observanden ut av fengselet og gjennomføre undersøkelsen på et legekantor eller sykehus. En slik praksis ville også medføre økt ressursbruk, hvilket trolig ikke er ønskelig.

Kongshavn undersøker videre om den innsatte opplever den sakkyndiges besøk som et lyspunkt i tilværelsen. Nesten samtlige av de innsatte satt i varetekt på tidspunktet for undersøkelsen. Sikkerheten ved varetektssoningen kan variere. Noen sitter med brev og besøksforbud mens andre slipper dette. Av de 38 innsatte var det ti som var varetektsfengselet med brev og besøksforbud. Å sitte i isolat er ensomt og vil til tider være svært psykisk tungt. I Kongshavns undersøkelse kommer det frem at majoriteten av de ti som sonet i isolasjon syntes besøket fra de sakkyndige var et lyspunkt. En av informantene sier:

*”Åja. Ja, det er helt klart det, da fikk jeg komme ut av cella. Jeg var helt i hundre, jeg. Jeg smilte fra øre til øre, og da sier han legen et jeg ler av hele saken, og at jeg har psykopatiske islett eller psykopatiske trekk eller hva det heter – noe sånt helt sprøtt.”*¹⁵³

En annen innsatt, som også sitter i isolasjon, sier:

*”Jeg satt jo på brev og besøksforbud og hadde ikke anledning til å lese aviser eller høre på radio eller TV. Derfor synes jeg det var en befrielse å få komme ut og snakke med andre. Du får et enormt behov for det. Men etter brev og besøksforbudet ble opphevet, så ble det litt annerledes...”*¹⁵⁴

¹⁵² Sakkyndig E

¹⁵³ H. Kongshavn. op.cit. s.67, avsnitt 6

¹⁵⁴ H. Kongshavn. op.cit. s 68, avsnitt 3

Det å sitte på isolasjon med brev og besøksforbud er svært psykisk tungt, og det vil være naturlig å legge til grunn at et hvert besøk utenifra som medfører at den innsatte kommer ut av cellen oppfattes positivt. Kongshavn finner imidlertid at situasjonen mellom de som sonet under isolasjon og de som ikke satt i isolasjon var liten. Han konkluderer med at dette skyldes at det er tungt å sitte i varetekt uansett. For de som blir observert utenfor fengselet er majoriteten positive til besøket hos den sakkyndige. En innsatt formulerer det slik:

*”Ja, sjølve reisa, da. Slippe de jævla vegga rundt meg med låst dør og sånn. Jeg følte meg jo mye friere. Jeg så vel kanskje frem til legeb besøket og, på en måte”.*¹⁵⁵

Kongshavn stilte oppfølgningsspørsmålet: på hvilken måte da? Hvorpå den innsatte svarer:

”Ja, et lite avbrekk i en kjedelig tilværelse”.

Majoriteten av de innsatte i Kongshavns undersøkelser oppfatter legeb besøket som et lyspunkt i hverdagen uavhengig av om vedkommende sitter i full isolasjon eller ikke. Det må kunne legges til grunn at soning generelt er et såpass sterkt inngrep i den enkeltes personlige frihet at det å motta et besøk, uavhengig av hvem den besøkende er, må sies å kunne oppleves positivt for den innsatte.

10.4.1 Tiden på samtale

Faber har undersøkt blant annet hvor mange samtaler den sakkyndige gjennomfører med observanden. Resultatene viser at de sakkyndige mener to samtaler per sakkyndig danner et godt grunnlag for å besvare mandatet. Også Kongshavn undersøker dette temaet sett fra observandens side. Resultatene viser at majoriteten av de sakkyndige gjennomførte enten en eller to samtaler med observanden, og gjennomsnittstiden på samtale var mellom en og en halv time til en time og førtifem minutter.¹⁵⁶ Det presiseres i hans avhandling at dette er gjennomsnittstall. Noen innsatte hadde lengre samtaler og noen hadde kortere samtaler med de sakkyndige.

En innsatt svarer slik på spørsmålet om hvor ofte han møtte den sakkyndige:

¹⁵⁵ l.c., avsnitt 9

¹⁵⁶ Ibid., s 107 – 111.

”To ganger, hvis jeg ikke husker feil. Så jeg regner med at jeg hadde en samtale tid på til sammen én til tre timer. Husker ikke nøyaktig.”¹⁵⁷

På spørsmålet om hvor lenge samtalene med den andre sakkyndige vedvarte er svaret:

”Det var kanskje litt kortere. Det var ikke snakk om lange tida, sånn at dem kunne finne ut hvem jeg egentlig var.”¹⁵⁸

Konklusjonen etter intervjuene med alle de 38 innsatte, er at majoriteten mener samtalene var for få og var for korte til at de mente at den sakkyndige kunne skrive erklæringen. Dette er et syn som også kommer frem under intervjuene med dommerne. Noen av dommerne setter spørsmålsteget ved antallet samtaler de sakkyndige har med observanden ved utarbeidelsen av erklæringen. En dommer sier det slik:

”Det er jo bare noe jeg tenker når jeg er tilbake på kontoret. Hvordan kan man vurdere hvorvidt en person var tilregnelig eller ikke, eller vurdere hans farlighet på så kort tid.”¹⁵⁹

På spørsmålet om hvorvidt dommeren da stiller dette spørsmålet til den sakkyndige er svaret:

”Som sagt er dette noe jeg tenker i mitt stille sinn. Jeg regner jo med at de har kompetanse til å vurdere dette selv. Og så har vi jo rettsmedisinsk kommisjon. Det er en trygghet for meg.”¹⁶⁰

En annen dommer sier det slik:

”Det er etiske aspekter når man erklærer noen for å være utilregnelig. Det er et begrep som kan være belastende for den tiltalte. Og det er den sakkyndige nødt til å være klar over, og bør derfor legge et godt nok grunnlag for å kunne vurdere dette. Men noen ganger har det hendt at jeg har diskutert med mine kolleger på bakrommet. Dersom man føler de ikke har brukt nok tid

¹⁵⁷ H. Kongshavn.op.cit.,s.111, avsnitt 3

¹⁵⁸ l.c

¹⁵⁹ Dommer C

¹⁶⁰ Dommer C

*har man som dommer bare muligheten til å sette hele erklæringen til side og oppnevne nye sakkyndige. Men erfaringen min er at det ikke skjer ofte.*¹⁶¹

Resultatene viser at dommeren og observanden tviler på hvorvidt den tiden sakkyndige anvender på samtalene er nok for å vurdere den tiltalte. Det er derimot vanskelig for de to gruppene å vurdere dette. Det er de sakkyndige selv og Den rettsmedisinske kommisjon som har faglig kompetanse til å foreta vurderingen. Dommeren og observanden må derfor stole på den sakkyndige og DRK på dette punkt.

10.5 Rettssaken

Når den judicielle observasjonen er gjennomført og den sakkyndige erklæring er avsluttet, er det retten som skal foreta vurderingen. Hvordan observanden opplever den sakkyndige og dommeren under rettssaken er interessant. Kongshavn har undersøkt hvordan den tiltalte opplever alle de forskjellige grupper som opptrer i rettssalen, herunder dommeren, jury, aktor, forsvarer, publikum og journalister. Her vil kun Kongshavns resultater vedrørende dommeren og den sakkyndige presenteres. De resterende gruppene faller utenfor oppgavens tema.

10.5.1 Dommeren

De innsatte ble ikke stilt spørsmål om hvordan de oppfattet dommeren under rettssaken, men Kongshavn mener det er interessant at ingen av de 38 innsatte nevner dommeren frivillig, til tross for at det er den part som aviser dommen. Han mener det kan være flere årsaker til dette. I lagmannsretten er det juryen som avgjør skyldspørsmålet, noe som innebærer at dommeren får en mindre synlig rolle under rettssaken. Den tiltalte er muligens mer fokusert på juryen. Men dette er ikke tilfellet i tingretten. Hva kan det skyldes at observanden ikke nevner dommeren i denne rettsinstansen? Kongshavn mener det kan være at den tiltalte ser på dommeren som nøytral siden dommerens oppgave er å lytte til begge parter. Også dommerens plassering i rettssalen kan være et moment som påvirker den tiltaltes syn. Dommeren sitter opphøyd på et lite podium, noe som kan medføre at de ikke er synlige for den tiltalte som sitter langs kanten av rommet. Den innsatte vil lettere få øyekontakt med aktor eller sin egen forsvarer som normalt vil sitte ved siden av vedkommende. Videre vil ikke dommeren under en rettssak være svært aktiv. Dommerens oppgave er å stille spørsmål til begge parter der det er nødvendig, men ellers er dommerens funksjon å lytte til partene. Dette kan bidra til at den tiltalte oppfatter dommeren som en nøytral part, noe som jo medfører riktighet.

¹⁶¹ Dommer G

10.5.2 Den sakkyndige

Intervjuobjektene til Kongshavn ble stilt spørsmålet om hvorvidt de hadde tillit til den sakkyndige og deres arbeid under rettssaken. Tjuetre av de 38 svarte at de ikke hadde tillit til de sakkyndige verken under observasjonen eller under rettssaken, eller kun hadde tillit til den ene av de sakkyndige. Hva kan dette skyldes? En av de innsatte, som leste rapporten sier det slik:

”Ja, tillit! Etter å ha gjennomlest det hele – lest rapporten – så var det ikke mye tillit igjen. Det var jo ikke mennesker jeg ville ha oppsøkt som psykiatere i fri tilstand. Det var lite å hente der. Jeg fikk jo en slags tvil til den psykiatriske stand, jeg gjorde nok det.”¹⁶²

Den sakkyndiges rolle både under observasjonen og under rettssaken er ikke egnet til å skape tillit mellom den sakkyndige og observanden. Dette skyldes at den sakkyndiges arbeidsoppgave er å karakterisere den siktede, ikke å hjelpe denne. De konklusjoner som kommer fram i rapporten kan være tunge for observanden å ta inn over seg. Forventningen til observanden om hva som skal komme ut av observasjonen kan muligens være i utakt med den sakkyndiges oppgave. Dette igjen kan trolig føres tilbake til den rollen en sakkyndig normalt vil utøve, nemlig rollen som psykolog eller psykiater. Dette er en rolle hvor observanden vil oppleve psykologen eller psykiateren i en behandlingssituasjon. Det vil si som en person som skal bistå med hjelp. Rollen som sakkyndig vil stride imot behandlingsrollen en sakkyndig normalt vil inneha. Dette er en diskusjon som imidlertid tas under kapittel. 11.

Det viser seg at majoriteten av intervjuobjektene, 19 av 38, opplevde at den sakkyndiges konklusjoner er annerledes enn de hadde trodd. Situasjonen for det 19 illustreres godt ved følgende utsagn:

”Nei, jeg visste ikke at dem skulle gjørra det i det hele tatt. Leste opp hele fortida mi – jeg gikk ut av retten, jeg, nekta å være til stede. Ramsa opp alt fra fortida mi, sånn som en prøver å komme vekk fra. Det er som å bli dytta ned i den møkka en prøver å komme opp fra igjen, det.”¹⁶³

Oppfatningen blant de innsatte er at den sakkyndige fokuserer på det negative, ikke bare lovbruddet, men negative aspekter fra tidligere. En innsatt formulerer det slik:

¹⁶² H. Kongshavn. op.cit.s.181, avsnitt 6

¹⁶³ H. Kongshavn.op.cit.s.190, avsnitt 4

”Det var de negative sidene med meg det ble lagt vekt på. Det synes som om det var det som telte i den sammenhengen der. De positive ble gjemt og glemt.”¹⁶⁴

Dette kan skyldes at den sakkyndige ved utarbeidelsen av rapporten skal, i tillegg til samtaler med observanden, hente inn informasjon om den tiltalte på grunnlag av dokumenter og andre opplysninger om observandens fortid, noe som naturlig vil medføre at hovedfokuset vil være på de negative aspekter ved livet til observanden.

På bakgrunn av de overnevnte aspekter er det forklarlig at kun to av de 38 innsatte mener at den sakkyndige har hjulpet deres situasjon.¹⁶⁵ Dette illustrer den graden av negativitet som observanden har mot den sakkyndige. Som tidligere nevnt er det flere årsaker til denne negativiteten. Den sakkyndige er i en særstilling sett i forhold til dommeren, som har en klart definert rolle. Observanden forstår dommerens rolle under rettssaken, mens den sakkyndige som ofte strides mellom en rolle som behandler og rollen som nøytral sakkyndig vil kunne skape forvirring hos observanden. Observanden vil i mange tilfeller kunne oppleve den sakkyndiges erklæring som avgjørende for om vedkommende får høy straff. Dermed vil den rettspsykiatriske sakkyndige kunne oppleves som den som avgjør saken. Tidligere relasjon mellom den sakkyndige og observanden kan bidra til at den innsatte opplever uttalelser i retten som et tillitsbrudd.

Til tross for at den rettspsykiatriske sakkyndige alltid skal redegjøre for sin rolle for observanden, kan man nok legge til grunn en slik redegjørelse ikke alltid vil bidra til at observanden forstår. En slik redegjørelse kan også bidra til at observanden vil være mindre medgjørelig. Dette bekreftes av en av de innsatte i Kongshavns undersøkelse.

”Jeg tror også det (informasjon) var en ting som kom veldig dårlig fram. Hvis det skremslet der kommer først, så vil det sikkert hemme litt på kommunikasjonen, det er jeg sikker på.”¹⁶⁶

Bruken av rettspsykiatriske sakkyndige i straffesaker må skje under forutsetning av at den som observeres forstår å skille mellom de forskjellige roller en sakkyndig kan inneha. En judisiell

¹⁶⁴ Ibid, s.191, avsnitt 6

¹⁶⁵ Ibid. side 194, siste avsnitt

¹⁶⁶ H. Kongshavn. op.cit. s.104, avsnitt 1

observasjon er en inngripen i den innsattes personlige liv, og vil i mange tilfeller oppleves deretter. Det taler for klarere rammer ved samtale med den sakkyndige. Dette kan gjøres ved at innsatte får mer informasjon om sine rettigheter under samtale og at det gis mer informasjon fra den sakkyndige selv om vedkommendes rolle under observasjonen og under rettssaken.

11. Kan vi stole på rettspsykiatrien?

”Det er blant oss psykiatere en usikkerhet som gjør at jeg ber Gud bevare meg for å komme under psykiatrisk bedømmelse.”¹⁶⁷

11.1 Innledning

For å forhindre at en psykisk syk person idømmes fengselsstraff er det nødvendig at psykologer og psykiatere får undersøkt vedkommende, for deretter å fremlegge sin vurdering for retten. Som min undersøkelse viser er hovedregelen at dommerne legger de sakkyndiges vurdering til grunn ved domsavsigelsen. Dommerne kan ikke med sin faglige bakgrunn reelt sett overprøve den rettspsykiatriske erklæringen, noe som medfører at spørsmålet om vi kan stole på rettspsykiatrien er svært viktig.

Kritikken mot rettspsykiatrien og den sakkyndige har kommet fra mange hold. Ikke minst fra deres egne rekker.¹⁶⁸ Kritikken har også kommet fra kriminologien og rettssosiologiens fagfolk, representert blant annet ved Nils Christie som fremsetter kritikk mot rolleblanding.

Bruken av rettspsykiatrisk sakkyndighet reiser flere spørsmål. Kan dommerne anvende den kunnskap som de får gjennom de sakkyndige uten å bryte med grunnleggende profesjonelle prinsipper? Kan psykiatrien og psykologien fremdeles være en verdinøytral vitenskap, på samme tid som kunnskapen som anvendes får rettslige konsekvenser? Hvilke konsekvenser kan det innebære at en profesjon i praksis får en avgjørende rolle på en annen profesjons felt? For å forsøke å besvare dette er det påkrevet å stille spørsmålet: kan vi stole på rettspsykiatrien?

11.2 Kritikk fra egne rekker

Medisinere har bidratt til strafferettspleien gjennom århundrer, da særlig med tanke på torturmetoder, sterilisering, lobotomering og lignende tilfeller. Til tross for at dette selvfølgelig ikke faller inn under arbeidet til en rettspsykiatrisk sakkyndig i dag er det et viktig moment at kritikken mot rettspsykiatrien også har kommet fra egne rekker. Fokuset for kritikken har blant annet vært etiske utfordringer ved dobbeltrollen og rettspsykiatriens metodebruk.

¹⁶⁷ L. Holum og P. Grøndahl, *Rammebetingelser og kriterier som ligger til grunn for en rettspsykiatrisk erklæring*, s.2 avsnitt 2

¹⁶⁸ P. Grøndahl. *A comparative and empirical analysis of practises in Norwegian forensic psychiatry*

K. Rasmussen i http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=60382&a=2 lest 02.10.11

Rettspsykiatrien er en såkalt "myk vitenskap" som ikke kan gi absolutte svar.¹⁶⁹ Både med tanke på dette, og den historiske bakgrunnen, er det nødvendig at profesjonen retter et kritisk blikk mot seg selv.

Sosiolog Bjørn Gustum har i sin avhandling undersøkt forholdet mellom de sakkyndige og dommerne. Som en del av undersøkelsen har han undersøkt kritikken mot rettspsykiatrien som har kommet fra deres egne rekker. Kritikken mot rettspsykiatrien var først og fremst myntet på sikringsinstituttet og de sakkyndiges vurdering av den tiltalte "sjelsevner." Legene Odd Steffen Dalgard og Hans Jacob Strand undersøkte et stort antall rettspsykiatriske erklæringer i den hensikt å undersøke hvilke psykiatriske diagnoser som kan begrunne konklusjonen "mangelfullt utviklede og/eller varige svekkede sjelsevner."¹⁷⁰ Bakgrunnen for kritikken var at ordlyden var rent juridisk og ikke hadde et psykiatrisk innhold. Dette har, etter lovendringen, forandret seg. De momentene som de sakkyndige nå skal vurdere har forankring innenfor psykiatrien. Det kritiske punkt er imidlertid å være bevisste på om man legger den psykiatriske vurderingen eller den juridiske vurderingen til grunn.

11.2.1 Etske problemstillinger

Etske problemstillinger som reises kan til dels knyttes opp mot rolleblanding som nødvendigvis må forekomme ved sakkyndig arbeid. Men etske problemer ved sakkyndighet kan i tillegg være relatert til spørsmål om habilitet. De sakkyndige vil normalt utføre arbeid ved siden av sitt virke som sakkyndig. En person som er siktet i en sak kan derfor også tidligere ha vært til behandling hos vedkommende sakkyndig. Det vil dermed kunne oppstå situasjoner hvor habilitet kan være et spørsmål. Det er den sakkyndige selv som må være seg bevisst denne problemstillingen, og meddele retten dersom dette er tilfellet. Straffeprosessloven hjemler habilitetsreglene for den sakkyndige.¹⁷¹ Dette faller utenfor oppgavens tema og vil derfor ikke få en nærmere presentasjon her.

11.2.1.1 Rolleblanding

Rolleblanding oppstår når den rettspsykiatriske sakkyndige på den ene siden er avhengig av fortrolighet med sin pasient for å gjøre en rett vurdering med tanke på behandling av pasienten, og på den annen side ikke gjøre vurderingen til pasientens beste, men av hensynet til samfunnet.

¹⁶⁹ P. Grøndahl. <http://www.bt.no/meninger/kronikk/article545226.ece> Lest 01.10.11

¹⁷⁰ B. Gustum. *Jus og psykiatri i rettssalen: samarbeid, dilemma og konflikt*. Kap. 2, side 21

¹⁷¹ Straffeprosessloven § 142

Fokuset og prinsippene for vurderingen er derfor en annen enn det den sakkyndige normalt forholder seg til som behandlende lege, psykiater eller psykolog.

Faber i sin undersøkelse har konkludert med; kun mindretallet av de rettspsykiatriske sakkyndige føler selv rolleblanding som problematisk.¹⁷² Til tross for at undersøkelsen viser at majoriteten av de sakkyndige klarer å skille mellom de to rollene, er det ikke opplagt at observanden mestrer å skille mellom sakkyndiges rolle som lege og som sakkyndig.

Kriminolog Nils Christie anfører at det er flere årsaker til at de sakkyndige kommer i konflikt med rollen som behandler.¹⁷³ For det første er rettspsykiatri diagnostikk. Med dette mener han at problemet til den tiltalte først begynner etter diagnostiseringen. For det andre anfører Christie at det som finner sted etter diagnostiseringen i liten grad påvirkes av standarder for god psykiatri. Det Christie sikter til er at, etter hans syn, de sakkyndige er dyktige på å avsi en diagnose med den konsekvens at tiltalte havner innenfor et system. Men de sakkyndige har liten påvirkningsmulighet for å få vedkommende ut av systemet. For det tredje er det liten grunn til å anta at den reaksjon som den tiltalte idømmes, har noen innvirkning på vedkommende. Dersom man legger til grunn at Christies utsagn er riktig, innebærer dette at den innsatte i et fengsel ikke rehabiliteres, eller at behandlingen av den som idømmes tvungen psykisk helsevern ikke gir resultater. Han mener det er likegyldig hvilken reaksjon det idømmes, for *”sluttr resultatet blir stort sett det samme.”*¹⁷⁴ På bakgrunn av blant annet de overnevnte begrunnelser mener Christie at et oppdrag som rettspsykiatrisk sakkyndig kommer i strid med legerollen.

I tillegg til at den sakkyndige kommer i strid med sin profesjon opptrer han etter Christies syn *”i en utpreget tjenerrolle”*¹⁷⁵ for retten, med den konsekvens at det er naturlig at observanden vil se på den sakkyndige som sin motpart. Christies synspunkter på dette er sammenfallende med resultatene av Kongshavns undersøkelser. Majoriteten av de 38 innsatte ved Ila som svarte på hans undersøkelse mener de sakkyndige ikke var på deres side. En av de innsatte svarer:

¹⁷² M. Faber, *Rettspsykiatrien – sett med sakkyndigøyne*, s.102

¹⁷³ N. Christie. *Rettspsykiateren i strid med legerollen*, *Nordisk Medicin* 87:307 -308, 1972

¹⁷⁴ *Ibid.* s. 308, avsnitt 6

¹⁷⁵ *Ibid.* s. 308, avsnitt 9

”I utgangspunktet, når de kom inn, fikk jeg inntrykk av at de sto på min side. Men etterpå, da de var gått, så visste jeg ikke hva jeg skulle tro. Jeg skjønnte ikke hva det gikk ut på – det skjønnte jeg først da jeg kom i retten, hvilken funksjon de hadde.”¹⁷⁶

De innsatte har dette inntrykket av de sakkyndige selv etter rettsaken. Kongshavn konkluderer med at de innsatte opplever to ulike situasjoner. Den ene er at de sakkyndige presenterer et annet resultat enn det den innsatte hadde forventet seg. Den andre situasjonen er at en stor andel av de innsatte er negative til de sakkyndige når rettssaken begynner, med den konsekvens at de ikke er forunderet over det den rettspsykiatriske erklæringen inneholder.¹⁷⁷

Kongshavns resultater underbygger Christies teori om at rolleblanding kan bidra til at den tiltalte føler at den sakkyndige er en motpart.

Nils Christie mener den rettspsykiatriske sakkyndige må trekke seg ut av rettssalen og kun forholde seg til den tiltalte som behandlende lege, psykiater eller psykolog. Under dette ligger det at den sakkyndige i egenskap av å være behandler, kun skal fokusere på den tiltaltes behov ikke rettens.

Det er etisk betenkelig at den rettspsykiatriske sakkyndige havner i en dobbeltrolle ved utøvelsen av sitt virke som sakkyndig. Imidlertid er det lovgivers ønske at det er rettspsykiatriske sakkyndige som skal vurdere den tiltalte, ikke dommeren. Om man ønsker en endring i situasjonen, er det nødvendig med en lovendring. Uten lovendring vil det være riktig av den sakkyndige, også sett fra en beholders side, å stille opp for å undersøke tiltalte. De sakkyndige kan med sin kompetanse bidra til å forhindre at psykisk syke lovovertredere idømmes fengselsstraff og dermed ikke mottar behandling. Vi må legge til grunn at de sakkyndige innehar så mye integritet at de så godt det lar seg gjøre prøver å forhindre at dobbeltrollen kommer i veien.

11.3 Arbeidsmetoder innen rettspsykiatrien og kvalitetssikring

Psykologspesialist Pål Grøndahl undersøker forskjeller i arbeidsmåtene og organiseringen av rettspsykiatrien i artikkelen *”Scandinavian forensic psychiatric practices – an overview and*

¹⁷⁶ H. Kongshavn, *Rettspsykiatri – slik fanger ser den*, s. 83 avsnitt 5

¹⁷⁷ H. Kongshavn, *Rettspsykiatrien – slik fanger ser den*, kap. 4.3.1,4.5.7 og 5.3

evaluation".¹⁷⁸ Her viser han at det er stor forskjell på hvordan rettspsykiatrien i Danmark, Sverige og Norge organiseres, og hvilken metode de sakkyndige bruker for å evaluere den tiltalte.

Hvordan et land velger å organisere rettspsykiatrien er ikke nødvendigvis relevant for evaluering av det rettspsykiatriske faget, men kan likevel bety noe. På spørsmålet om vi kan stole på rettspsykiatrien kan man, basert på Grøndahls forskning, konkludere med at det er klare tegn på at systemet kunne vært organisert bedre for å unngå tap av informasjon. Dette kan igjen gjøre at rettsikkerheten ikke blir så god som den kunne vært.

Grøndahl foretar en komparativ undersøkelse av hvilke metoder rettspsykiaterne bruker. Ut ifra den undersøkelsen er det rimelig å anta at variasjon i bruken av rettspsykiatriske metoder vil være viktig for resultatet. Statistikk kan også si noe om hyppigheten i bruken av disse metodene, kontra mer subjektive metoder som klinisk observasjon. Grøndahl beskriver under kapittelet om "*The content of the report and the methods used*" at det svenske systemet både hyppigere bruker psykiatriske tester, og en større variasjon av dem enn det som gjøres i både Danmark og Norge.¹⁷⁹ Bruk av standardiserte metoder inngir tillit da disse vil være mer etterprøvbare enn den sakkyndiges uttalelse. Likevel er det ikke nødvendigvis slik at de vil være mer riktige. Det er til syvende og sist den sakkyndiges bruk av sin samlede kompetanse som vil være utslagsgivende for hvor god den rettspsykiatriske erklæringen blir, slik Grøndahl påpeker.

Det er ikke til å komme utenom at dommere og andre som ikke har god innsikt i rettspsykiatrien vil oppfatte at standardiserte metoder og tester gir en trygghet utover det en ekspertuttalelse kan gi. Dette er blant annet grunnen til at noen dommere henviser til DRK som viktig instans for kontroll og sikring av rettssikkerheten.¹⁸⁰ Begrunnelsen for dette er antakelig systematikk/metode, og det faktum at alle erklæringer blir gjennomgått av en institusjon hvis hovedoppgave er å kontrollere.

Jurist Mauritz Aarskog diskuterer informasjonsinnhenting i sin hovedoppgave. Han analyserte 35 erklæringer og fant at det var variasjon i hvordan de rettspsykiatriske sakkyndige arbeidet. Hovedregelen var at de benyttet sakens dokumenter og samtaler med observanden. Utover dette

¹⁷⁸ P. Grøndahl undersøker dette i sin doktoravhandling: *A comparative and imperial analyses of practices in Norwegian forensic psychiatry*. Doktoravhandlingen består av 4 ulike artikler.

¹⁷⁹ P. Grøndahl. Ibid, artikkel 1, s.8

¹⁸⁰ Her henvises det til intervjuene med dommerne i kapittel 8.

var det ingen andre informasjonskilder som fremsto som vanlig å bruke. Aarskog argumenterer med at dette bør være den sakkyndiges valg. Det vil si at Aarskog mener den sakkyndige bør ha både ansvar og tillitt til å kunne bruke de metoder denne mener best egnet i det enkelte tilfellet.¹⁸¹ Her støtter han Grøndahls påstand om at erklæringen til syvende og sist er ekspertens ansvar.

Dersom man mener at tester/metodikk og organisering av rettspsykiatrien er viktig for å kunne ha tillit til de erklæringene som gis, bør retten gjennom mandatet sette de nødvendige krav til den sakkyndiges arbeidsmetoder. Dette kan for eksempel være krav til antall samtaler med observanden eller krav om bruk av standardiserte tester.

11.4 Sammenlikninger av rettspsykiatriske sakkyndiges uttalelser med psykologers og legmanns uttalelser

En måte å kvalitetssikre, eller i alle fall lage en målestokk på psykiatriske erklæring, er å sammenlikne analyser gjort av psykiatere med tilsvarende analyser gjort av andre. For eksempel psykologer eller rett og slett allmenne oppfatninger. Eventuelle forskjeller mellom psykiatere og andre vil kunne gi et bilde av psykiateres erklæring, og på hvilke områder de skiller seg fra psykologenes eller lempersoners konklusjoner. Videre vil disse betraktningene kunne si noe om hvorvidt psykiaternes ekspertise gir retten verdifull informasjon utover de betraktninger den selv kan gjøre, og i hvilken grad.

Grøndahl har utført et case-studie der psykiatere, psykologer og borgere som tidligere har vært jurymedlemmer har vurdert et sett med beskrivelser av 18 ulike tiltalte med saksopplysninger.¹⁸²

Studien til Grøndahl viser at det er klare forskjeller på konklusjonene til ekspertene og til lempersonene. På mer eller mindre alle områder har lempersonene en tendens til å vurdere den tiltalte som mer "gal", "med høy risiko for gjentakelse" og "med behandlingsbehov" sammenlignet med psykiatere og psykologer. Et annet funn som må sies å være viktig er at beskrivelser av siktede som inneholdt opplysninger om "negative karakteristikk/alvorlig kriminalitet" ga mer varierende konklusjoner fra både psykologer og psykiatere enn fra

¹⁸¹ M. Aarskog. *Rettspsykiatrisk sakkyndighet som bevismiddel i straffesaker – bruk av sakkyndighet ved vurdering av tilregnelighet, nedsatt straffereaksjon og særreaksjoner*, punkt 5.4.

¹⁸² P. Grøndahl. *Scandinavian forensic psychiatric practices – an overview and evaluation*, artikkel nr. 4

legfolk.¹⁸³ Dette skulle kunne tilsi at ekspertene er flinkere til å se vekk fra lovovertrедelsen og vurderer personene bak. Denne egenskapen må antas å være svært viktig for rettssikkerheten.

Selv om Grøndahl konkluderer med det overnevnte i sin artikkel er datagrunnlaget begrenset og undersøkelsen er gjennomført som en case studie. Det vil si at resultatene i retten ikke nødvendigvis ville være de samme som når man simulerer situasjonen. Psykiaterne, som også hadde mer erfaring med vurderinger enn psykologene i testen, var også i snitt mer restriktive med å karakterisere den tiltale som psykisk syk, med høy gjentakelsesfare eller med behov for behandling.¹⁸⁴

Medfører de funn Grøndahl gjør at vi kan sette større lit til rettspsykiatrien? Svaret er antakelig at den underbygger verdien av de sakkyndiges uttalelser. Særlig ved at de sakkyndiges erklæringer gir flere nyanser enn det legmenn gir. Man kan muligens si at dette er naturlig for eksperter generelt, men det burde i alle tilfeller gi en pekepinn om verdien av den sakkyndiges uttalelser, og inngi tillit.

11.5 Reiser møtet mellom dommere/jurister og rettspsykiatriske sakkyndige problemer?

Sosiolog Vilhelm Aubert fastslår at metodebruken som anvendes i de to profesjonene er ulike. Han sier *"the legal handling of a human problem consists in "answering" a specific act or omission with a specific type of reaction."*¹⁸⁵ Psykiatriens arbeidsmetode beskrives slik: *"The therapist's way of handling a human problem attempts to be scientific and consists ideally in a broadly responsible answer to the situation of a total personality."*¹⁸⁶ Hva mener Aubert med dette?

Rettspsykiatrien er en del av den medisinske vitenskap, noe som medfører at den er avhengig av resultater som oppnås gjennom behandling og terapi. Dette danner psykiatriens og psykologiens legitimitet. Ettersom det vil være svært mange faktorer som spiller inn på en persons psyke og handlingsmønster vil det være en utfordring for disse vitenskapene å kunne fastslå entydige

¹⁸³ P. Grøndahl.op.cit., side.1

¹⁸⁴ P. Grøndahl.op.cit.,s. 25

¹⁸⁵ V. Aubert. *Legal justice and mental health*, s.2 avsnitt 2

¹⁸⁶ V. Aubert. *Legal justice and mental health*, s. 4 avsnitt 2

sammenhenger. Dette tilsier at legitimiteten er vanskeligere å oppnå for psykiatrien og psykologien kontra andre vitenskaper som f.eks fysikk og kjemi, der resultater ofte kan bevises.

Jusen på sin side henter ikke sin legitimitet fra vitenskapen, men fra tidligere rettspraksis og allmenn rettsfølelse. Dette tilsier at jusen og rettspsykiatrien sin legitimitet baserer seg på forskjellige og potensielt konkurrerende oppfatninger av lovovertrederen. I sum vil dette si at psykologi og psykiatri som *"myke vitenskaper"*¹⁸⁷ og jusen som en ikke vitenskapelig kompetanse, potensielt kan ha mange utfordringer.

Et viktig spørsmål er om bistand fra rettspsykiatriske sakkyndige bidrar til at retten får et sikrere grunnlag for å kunne ta en avgjørelse? Eller om det blir en ekspertuttalelse som utgjør en ekstra utfordring for retten? Juristen Nils Kristian Sundby mener at visse adferdsmåter som oppfattes som moralsk forkastelig tolkes som sykdom eller medisinsk defekt hos vedkommende.¹⁸⁸ Basisen for å definere mennesker som syke er dermed ofte ikke annet enn de handlinger de har begått, cogito ergo sum. Dette vil tilsi at f.eks Anders Behring Breivik ville oppfattes som psykisk syk kun på bakgrunn av sine handlinger.

Ifølge sosiolog Dag Ellingsen gir rettspsykiatrien retten et forenklet svar som det er mulig å forholde seg til. Som en følge av dette slipper dommeren derfor å gå inn på de problemstillingene rettspsykiatrien har gitt retten en *"fasit"* på. I motsatt tilfelle ville man sannsynligvis undersøkt sammenhengen mellom individ og samfunn, det vil si årsak og sammenheng. Retten kunne da muligens finne at den tiltalte nødvendigvis ikke alene er ansvarlig for sine handlinger.¹⁸⁹

11.6 Avslutning

I kapittel 11 har jeg undersøkt om vi kan stole på rettspsykiatrien ved å se på følgende; rolleblanding, arbeidsmetodikk, en komparativ studie av beslutningsprosesser og møtet mellom de to profesjonene.

Innledningsvis stilte avhandlingen spørsmål om hvorvidt dommerne kan anvende den kunnskap som de får gjennom de sakkyndige uten å sette rettsikkerheten i fare? Ved at retten benytter seg

¹⁸⁷ P. Grøndahl. <http://www.bt.no/meninger/kronikk/article545226.ece>. Lest 01.10.11

¹⁸⁸ D. Ellingsen. *Kan vi stole på rettspsykiatrien?*, s. 149

¹⁸⁹ D. Ellingsen. op.cit., s. 150

av sakkyndige, som til vanlig innehar andre oppgaver enn den de utfører for retten, vil det kunne medføre blanding av roller, se punkt 11.2.1.1.

Intervjuene med dommerne og de sakkyndige viser at ekspertenes erklæringer får stor betydning for dommen. Grøndahl finner i sin doktoravhandling at det er klare muligheter for forbedring vedrørende vitenskapelig testet metode. Sakkyndige i Norge baserer store deler av sin erklæring på kliniske samtaler med observanden, i tillegg til den informasjon som fremkommer av saksdokumentene. Dette underbygges av den informasjon som Aarskog finner fra sine undersøkelser av de sakkyndiges erklæringer. Det vil si at etterprøvbareheten ikke er så god som den juridiske profesjon skulle ønsket.

Når det kommer til eksperter, uavhengig av fagområde, må retten alltid velge om den skal vektlegge den informasjonen som fremkommer eller ikke. Men retten kan, for å ivareta rettsikkerheten ytterligere, sette krav underveis til alt fra arbeidsmetoder til spesifisering av oppgaven til de sakkyndige. Til tross for at lovgiver ønsker å anvende det medisinske prinsipp i straffeloven, noe som medfører at retten blir avhengig av eksperter på området, kan dommeren selv sette vilkår for arbeidet til de sakkyndige. Det er retten, ikke eksperter, som ene og alene har ansvaret for å ivareta rettsikkerheten. Dersom den allmenne borger ikke kan stole på at domstolene og deres ansatte er nøytrale, kan ikke jusen lenger påberope seg sin legitimitet.

Rettspsykiatriens inntreden i rettssalen var mer kontroversielt før lovgiver endret ordlyden, og begrepet mangelfullt utviklede sjelsevner forsvant. Rettspsykiaternes vilje til å vurdere observanden basert på et rent juridisk begrep har trolig skadet deres troverdighet. Likevel har deres evne til selvkritikk trolig bidratt til å styrke profesjonens troverdighet blant jurister. Det kan dermed legges til grunn at retten kan stole på rettspsykiatrien og de sakkyndiges vurderinger. Likevel er det rom for endringer hos begge profesjoner. Norsk rettspsykiatri kan anvende mer vitenskapelig etterprøvbare metoder ved vurderingen av lovovertrederen. For jusens del er det viktig at dommeren, og jurister generelt stiller spørsmål til profesjoner som bidrar med informasjon de ikke reelt sett kan overprøve faglig.

12. Avslutning

12.1 Innledning

Avhandlingens målsetting har vært å undersøke den rettspsykiatrisk sakkyndiges rolle i straffesaker, og hvorvidt deres veiledning til retten setter rettsikkerheten i fare. Avhandlingen har ved å presentere en innføring i de sakkyndiges plass i rettsystemet, deres arbeidsoppgaver og deres forhold til dommeren og observanden forsøkt å besvare overnevnte spørsmål.

12.2 Lovgivningen og den sakkyndiges rolle

Straffelovgivningen vedrørende vurderingen av tilregnelighet er bygd på det medisinske prinsipp, noe som naturlig medfører at en jurist ikke alene kan vurdere hvorvidt lovovertræderen kan straffes etter norsk straffelovgivning.

Om en knytter lovgivers intensjoner opp mot rettspsykiatriens historie finner en at de rettspsykiatriske sakkyndige har hatt en plass i det juridiske system i lang tid. Også ved vurdering av om den tiltalte skal idømmes særreaksjon er den sakkyndiges kunnskap viktig. Retten har som hovedregel anvendt rettspsykiatriske sakkyndige ved vurderingen, i strid med lovgivers ønske om en redusering av bruken av de sakkyndige. En kan ikke med sikkerhet fastslå hva rettens valg skyldes, men det er en klart fravik fra lovgiver ønske, se avsnitt 6.5, og en befestning av den sakkyndiges rettslige betydning.

Vurdert ut ifra et rettsikkerhetsmessig ståsted er det riktig å stille spørsmålstegn ved den sakkyndiges vurderinger av lovovertræderen ved idømmelse av forvaring. Rettspsykiatri er myk vitenskap, noe som medfører at det ikke kan konkluderes absolutt. Likevel konstaterer jeg at de sakkyndiges vurderinger som hovedregel legges til grunn, også i saker hvor det er nedlagt påstand om forvaring. Er det riktig av rettsapparatet å lene seg på råd fra en profesjon som ikke kan gi absolutte svar på spørsmål? En fengselsstraff er i seg selv et inngrep i den personlige sfære, men idømmelse av forvaring oppleves som ekstra belastende, da lovovertræderen idømmes dette på bakgrunn av en potensiell fremtidig lovovertrædelse. En dømmes dermed for en handling som en enda ikke har utført, men som det er muligheter for at en kan utføre en gang i fremtiden.

Faren for gjentakelse skal måles på tidspunktet for idømmelsen av en straffereaksjon. En utelater dermed et viktig forhold i målingen av gjentakelsesfaren, nemlig fengselsstraffens individualpreventive funksjon. Dette faller riktignok inn under vurderingen om hvorvidt forvaringsstraffen skal forlenges. Til tross for dette er det etiske betenkeligheter å idømme en

lovovertreder til forvaring, basert på den sakkyndiges vurderinger av faren for gjentakelse. Det er dermed avgjørende for rettsikkerheten at det undersøkes hvorvidt dommeren foretar en reell vurdering av gjentakelsesfaren eller om det er den sakkyndiges vurderinger som i hovedsak avgjør dette spørsmålet.

Ved vurderingen av faren for gjentakelse stiller loven opp objektive vilkår. Dette tilsier at dommeren har mulighet til å foreta denne vurderingen uten de sakkyndiges vurdering av gjentakelsesfaren, og at erklæringen kun er et moment.

Den sakkyndige besvarer kun det mandat som gis retten. Konklusjonene fra min undersøkelse viser at de sakkyndige er bevisste på ikke å besvare spørsmål som faller utenfor mandatet. På lik linje påpeker majoriteten av dommerne at de er bevisste på at det er de selv som skal dømme. De sakkyndiges tilbakeholdenhet med å besvare spørsmål som faller utenfor mandatet er klokt med henblikk på den kritikk som ble rettet mot de sakkyndige på 1970 tallet.

Det er rettens oppgave å vurdere de bevis som fremlegges under saken. Det er også retten som er oppdragsgiver som må vurdere hvorvidt den sakkyndige har utført sine arbeidsoppgaver på en tilfredsstillende måte, herunder kontrollere, så langt det er mulig, den informasjon som fremkommer i erklæringen. Dersom lovgiver ønsker at de rettspsykiatriske sakkyndige ikke skal tillegges vekt ved tilregnelighetsvurderingen eller vurderingen av gjentakelsesfaren, må lovens ordlyd endres. Enn så lenge er det avgjørende for rettsikkerheten at de rettspsykiatriske sakkyndige foretar undersøkelsen av lovovertrederen.

12.3 Organiseringen av rettspsykiatrien i Norge, Sverige og Danmark

12.3.1 Sertifisering og utdanning

Organiseringen av rettspsykiatrien i Norge skiller seg delvis fra organiseringen i Sverige og Danmark. Den rettsmedisinske kommisjons hovedoppgave er å kontrollere de sakkyndiges erklæringer. Den sakkyndige har plikt til å sende inn sin erklæring til DRK etter straffeprosessloven § 147. Til tross for at organiseringen av rettspsykiatrien i stor grad fungerer på en tilfredsstillende måte, er det flere årsaker til at en annen organisering kunne vært mer hensiktsmessig. I NOU 2001:12 fremsetter utvalget forslag til hvordan rettsmedisinske tjenester bør organiseres.

Flere dommere oppgir at en av årsakene til at de stoler på de rettspsykiatriske sakkyndiges erklæringer, også i tilfeller hvor dommerne sitter igjen med noen spørsmål, er at Den

rettsmedisinske kommisjon har kontrollert erklæringen. I tilfeller hvor DRK har bemerkninger til informasjonen som fremkommer under erklæringen sier majoriteten av dommerne at de vektlegger DRKs bemerkninger.

Også en sakkyndig sier hun gjerne skulle sett at DRK var mer synlig for de sakkyndige. Kan en legge til grunn at flere sakkyndige ville følt det som en betryggelse å ha kommisjonen bak seg? Rettspsykiatrien er myk vitenskap, det vil derfor være en trygghet for de sakkyndige å ha et nettverk å rådføre seg med.

Om man velger å innføre en sertifiseringsordning for de rettspsykiatriske sakkyndige kan det medføre et problem om ordningen skal legges under DRK. Dersom det blir tilfellet er det nødvendig at DRKs organisering endres. I dag er DRK lite synlig både for allmennheten og de sakkyndige. Dersom DRKs arbeidsoppgaver skal utvides er det nødvendig at de administrative og faglige stillinger styrkes sammenlignet med dagens organisering. Under følger to mulig alternativer for å håndtere disse problemstillingene.

Alternativ I – spesialisering

For å sikre at kompetansen til de rettspsykiatriske sakkyndige er forsvarlig bør det utarbeides en spesialisering innenfor rettspsykiatri. Det bør inkludere en sertifiseringsordning eller en spesialisering. Dette kan gjøres ved at kursrekken som tilbys i regi av kompetansesentrene for sikkerhet, - fengsels - og rettspsykiatri og DRK blir obligatorisk. En liste over de sakkyndige som har gjennomført kursene bør være tilgjengelig for påtalemyndigheten og domstolene i større grad enn i dag.

Hvorvidt dette er en oppgave som bør være en del av DRK er jeg imidlertid noe skeptisk til. Det er ryddigst dersom det organ som skal kontrollere de sakkyndige ikke også har som oppgave å utdanne. Her vil det kunne være fare for lojalitetskonflikter.

Et alternativ ville vært at myndighetene opprettet et eget utdanningsorgan for rettsmedisinske sakkyndige, knyttet opp til universitetene, hvis eneste oppgave er å undervise og videreutdanne sakkyndige. Denne løsningen vil avhenge av ressurser og økonomi.

Alternativ II - økonomisk løsning

En omorganisering som omtalt i alternativ I krever naturligvis store ressurser, både økonomisk men også personalmessig. En annen løsning, basert på den organiseringen som allerede

eksisterer i dag, er at kompetansesentrene for sikkerhet-, fengsels og rettspsykiatri får i arbeidsoppgave å tilby alle kurs innenfor rettspsykiatri. Kursene må nødvendigvis være obligatoriske. I alternativ II vil DRK kun ha ansvar for kontrollopgaven.

En kompetanseøkning av dommere er også nødvendig. Dette er et ansvar som bør falle inn under Domstolsadministrasjonens oppgaver. En økning av dommeres kompetanse vil bidra til en selvstendigjøring av dommere. Dette vil innebære at dommeren lettere kan kontrollere den sakkyndiges erklæring der det er mulig.

Ved en kompetanseøkning hos dommere bør også kompetansesentrene være en del av dette. En mulig løsning er at Domstolsadministrasjonen anvender kompetansen ved de ulike avdelinger hos kompetansesentrene for å utvikle og gjennomføre kurs.

Uavhengig av hvilket alternativ som velges er det en nødvendighet at kvalitetssikringen og kompetansen hos begge profesjoner økes. Kanskje det er slik at det bør rettes et krav fra rettsapparatet og dommeren vedrørende dette punktet. Dersom rettsapparatet ikke klarer å ivareta rettsikkerheten på en tilfredsstillende måte vil det være vanskelig for jusen å påberope seg legitimitet.

12.3.2 Ekstern kontroll

Fagmiljøene i Norge, uavhengig av fag, er av begrenset størrelse. Det vil derfor være små muligheter for kontroll og kompetanseøkning. En større kompetanseøkning vil innebære å anvende forskning og kompetanse hentet fra utlandet. Grunnet nærhet geografisk og samfunnsmessig er det naturlig å øke samarbeidet med Danmark og Sverige. Dette kan gjøres med basis i dagens organisering, men også i modellene I og II.

Det er internasjonale diagnosebegreper som anvendes i rettspsykiatrien. Dette tilsier, i tillegg til det faktum at det er begrenset med rettspsykiatriske sakkyndige i Norge, at en bør arbeide for økt samarbeid mellom de skandinaviske landene. Et bedret samarbeid vil også åpne for dobbeltkontroll fra andre land. Få sakkyndige, slik situasjonen er i Norge, vil kunne medføre mindre kritikk, noe som kanskje ikke er ønskelig, sett fra et rettsikkerhetsmessig ståsted.

Dersom man åpner for en kompetanseutveksling bør man unngå at det blir en *“battle of experts”*. Økt samarbeid og kontroll av de sakkyndiges erklæringer avhenger av ressurser og økonomi. Når domstolene anvender en profesjon som ikke kan levere absolutte svar er det rettsikkerhetsmessig presserende at den informasjonen som retten får fremlagt er vitenskapelig.

12.4 Kontakt mellom profesjonene

En dialog mellom profesjonene kan også bidra til å øke kompetansen. Dette kan gjennomføres ved å ha en årlig konferanse hvor rettspsykiatriske sakkyndige og dommere møtes for å diskutere aktuelle problemstillinger.

12.5 Dommeren og den sakkyndige

Avhandlingen har med bakgrunn i resultatene fra intervjuene undersøkt hvordan dommeren oppfatter den rettspsykiatriske sakkyndige. Og hvordan de sakkyndige opplever rettssaken, sin rolle og dommeren. Undersøkelsen viser at dommerne mener de sakkyndige leverer et godt arbeid til retten. Resultatene viser også at dommerne som hovedregel legger den sakkyndiges erklæring til grunn ved domsavsigelsen. Noen dommere begrunner dette med DRKs kontrollfunksjon, andre sier de ikke har den faglige kompetansen til å overprøve. Utgjør den sakkyndiges inntreden i retten en fare for rettsikkerheten når dommeren ikke reelt kan overprøve den sakkyndiges vurderinger?

Det faktum at dommerne har så få muligheter til kontroll, gjør at erklæringene blir en slags type autoritative bevis. Det vil si rammevilkår som dommeren mer eller mindre må godta.

Dommerne bruker derfor standardmandatet, DRK sin kontrollfunksjon, som kontroll- og kvalitetssikringsmetode.

De interessante observasjonene som fremkommer fra min undersøkelse, er at dommerne gjør seg mange refleksjoner rundt de sakkyndige, erklæringene deres og opptredenen i retten. De dommerne som har kritiske bemerkninger har likevel tillit til de sakkyndige, og begrunner eventuell synsing eller kommunikasjonsvansker med ønske om å belyse saken best mulig. Et annet moment som nevnes er den begrensede tiden de sakkyndige bruker med observanden i forhold til oppgavens viktighet. Likevel har dommerne også på dette punktet tillit til faget og de sakkyndiges oppgave. Konklusjonen må bli at de intervjuede dommerne i noen grad har kritiske bemerkninger til de sakkyndige, men likevel tillit til både dem og systemet.

Fra de sakkyndiges synspunkt er standardmandatet greit å forholde seg til, men samtidig ønsker man mer spesifikke mandater tilpasset den enkelte sak. Standarder gir begrensninger, og hadde retten brukt mer ressurser på mandater kunne det faglige arbeidet blitt mer presist. Hva er så mulig å gjøre? Det viktigste vil sannsynligvis være kompetanseøkning hos dommerne. Dette kan for eksempel gjøres ved kursing, eller man kan kreve at dommeren i større grad selv spesifiserer mandatet (kombinasjon av standard og skreddersydd mandat). På den annen side så

vil denne typen tiltak koste ressurser i form av tid og penger, og gevinstene må ses i forhold til kostnadene.

Majoriteten av de sakkyndige oppfatter at dommeren er flink til å stille spørsmål, og få svar på eventuelle uklarheter i retten. Det er også noen som kommenterer at de forsøker ikke å anvende fagspråk for at de ulike gruppene i retten skal forstå mest mulig. En bevisstgjøring av begge profesjonene, gjennom kurs og seminarer vil kunne bidra til å redusere eventuelle kommunikasjonsproblemer.

12.6 Den sakkyndige og observanden

Inntrykket observanden får av den sakkyndige kan deles i to; den judisielle observasjonen og erklæringen i retten. Kongshavn har belyst dette temaet og finner at observanden sjelden stoler på den sakkyndige eller forstår deres rolle før etter at erklæringen blir fremlagt i retten.

I rollen som sakkyndig er målet imidlertid ikke å hjelpe pasienten, men å stille en diagnose. Dette skaper en potensiell utfordring som i oppgaven er omtalt som "*dobbelrollen*". Det formelle kravet til rolleklarhet er at de rettspsykiatriske sakkyndige skal opplyse observanden om hva deres rolle er, det vil innebære å opplyse om deres arbeidsoppgave.

For å bedre situasjonen bør de sakkyndige være seg selv svært bevisste på sin egen rolle. En mulig løsning er at fengselet eller psykiatrisk sykehuset o.l får i oppgave å formidle den sakkyndiges arbeidsoppgaver til observanden før observasjonen.

12.7 Kan jusen stole på rettspsykiatrien?

Både dommere og rettspsykiatere påpeker at det er problemer og utfordringer med rettspsykiatrien. For dommernes del handler det om kontroll, etterprøvbarehet og arbeidsmetoder. Dette er typiske problemer retten vil ha med alle former for ekspertise, men som likevel er svært spesielt for rettspsykiatrien. Dersom erklæringen fra de sakkyndige legges til grunn, hvilket den nesten alltid gjør, har de rettspsykiatriske sakkyndige et svært stort ansvar og en stor autoritet. Betyr dette at innflytelse er overført fra jusen til rettspsykiatrien?

De rettspsykiatriske sakkyndige er opptatt av den faglige vurderingens riktighet og rammevilkårene. En kan legge til grunn at de ønsker mest mulig ressurser, tid og mulighet til å kunne gjøre en god jobb. Likevel er det en god del uløste problemer. Arbeidsmetodene til de sakkyndige i Norge sammenliknet med de andre skandinaviske land viser at det er få objektive

vurderinger som benyttes i Norge. Videre er rekrutteringen et problem, og ikke minst at det ikke finnes egen sertifiseringsordning for rettspsykiatere.

Til tross for at de overnevnte problemer viser min undersøkelse at retten fester lit til de sakkyndige og deres arbeid. Oppgaven har ingen holdepunkter for å konkludere med at man ikke kan stole på rettspsykiatrien. Men undersøkelsen viser at det er områder hvor det er muligheter for forbedring. For å sikre rettsikkerheten bør man ta tak i disse punktene. Ansvaret for dette ligger både hos jurister og rettspsykiatriske sakkyndige, som sammen bør arbeide for å verne rettsikkerheten.

13. Litteraturliste

Skriftlige kilder

Litteratur

Andenæs, Johs., Alminnelig strafferett (Oslo 2004)

Aubert, Vilhelm, Legal justice and mental health (Oslo 1958)

Den rettsmedisinske kommisjons årsrapport 2010

Ellingsen, Dag, Kan vi stole på rettspsykiatrien (Oslo)

Eskeland, Ståle, Strafferett (Oslo 2006)

Faber, Marianne, Rettspsykiatrien - sett med sakkyndigøyne (Oslo 1998)

Grøndahl, Pål, A comparative and empirical analysis of practises in Norwegian forensic psychiatry (Oslo 2010)

Gustum, Bjørn, Jus og psykiatri i rettssalen: samarbeid, dilemma og konflikt (Oslo 1981)

Holum, Lene, Grøndahl, Pål, Rammebetingelser og kriterier som ligger til grunn for en rettspsykiatrisk erklæring, (Oslo 1995)

Jusleksikon, (Oslo 1999)

Kongshavn, Halvor, Rettspsykiatrien – slik fanger ser den (Oslo 1986)

Lidberg, Lars, Svensk rättspsykiatri – en handbok (Lund 2000)

Norsk Lovkommentar 2005 (Gyldendal)

Rosenqvist, Randi og K.Rasmussen, Rettspsykiatri i praksis (Oslo 2002)

Rosenqvist, Randi, Rettspsykiatri – en introduksjon (Oslo 2009)

Schanning, Espen. Kampen om den forbryterske sjel (Oslo 2002)

Aarskog, Mauritz, Rettspsykiatrisk sakkyndighet som bevismiddel i straffesaker – bruk av sakkyndighet ved vurdering av tilregnelighet, nedsatt straffereaksjon og særreaksjoner (Oslo 2007)

Lover

Lov av 22.08.1842, Lov angaaende Forbrydelser (Kriminalloven)

Lov av 22.05.1902 nr. 10, Almindelig borgerlig Straffelov (Straffeloven)

Lov av 22. 05. 1981 nr. 25, Lov om rettergangsmåten i straffesaker (Straffeprosessloven)

Lov av 20.05.2005 nr. 28, Lov om straff (Straffeloven 2005)

Forarbeider

Inst. O. nr. 34 (1996 – 1997)

NOU 1974:17 Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner

NOU 2001:12 Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker

NOU 1990:5 Strafferettslig utilregnelighetsregler og særreaksjoner

Ot.prp. nr. 45 (1993 - 1994)

Ot. Prp. 87 (1994 - 1998)

SOU:2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar

Rettsavgjørelser:

09-104347MED-OTIR/02

Høringsrapport

Rapport fra utredningsgruppe utnevnt av Justis –og politidepartementet 18 mai 2006 : *Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring*

Artikler

Christie, Nils, Rettspsykiateren i strid med legerollen. *Nordisk Medicin* 87:307 -308, 1972

Grøndahl, Pål, Sikring eller forvaring – refleksjoner over de nye særreaksjonene. *Tidsskrift for Den norske legeförening, år 2000 nr. 18*

Halvorsen, Pål, Rettspsykiateren – dommer uten kappe? *Tidsskrift for den norske legeförening år 2000 nr. 7*

Nilson, Pål, Bruk av rettspsykiatrisk sakkyndige i forvaringssaker. *Tidsskrift for strafferett 2005 nr.1*

Rosenqvist, Randi, Strafferettspsykiatri, en gjennomgang av strafferettslige rammer for sakkyndighet. *Psykologisk tidsskrift 2006 nr. 3*

Syse, Aslak, Strafferettslige (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer. *Tidsskrift for strafferett 2006 nr.3*

Internetsider

Store norske leksikon, http://snl.no/.sml_artikkel/rettspsykiatri. Lest 06.05.2011

Store norske leksikon, <http://snl.no/tilregnelighet/jus>. Lest 07.08.2011

Store norske leksikon, <http://snl.no/metode>. lest 06.09.2011

Store norske leksikon, http://snl.no/.sml_artikkel/sosiologi. Lest 06.09.2011

Store norske leksikon, <http://snl.no/rettsmedisin>. Lest 09.09.2011

http://psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=133442&a=4. lest 02.09.11

<http://www.justissekretariatene.no/upload/DRK/Nyhetsbrev%20mm/Nyhetsbrev%2017.pdf>, lest 09.09.2011

<http://www.justissekretariatene.no/nb/Innhold/DRK/Kommisjonens-arbeidsform/> Lest 12.09.11

http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=60382&a=2, lest 19.09.11

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article3981489.ece>.Lest 20.09.2011

<http://www.justissekretariatene.no/upload/DRK/Nyhetsbrev%20mm/Nyhetsbrev%2017.pdf>,

<http://www.rmv.se/?id=29>, lest 24.09.11

http://www.statensnet.dk/betaenkninger/1001-1200/1196-1990/1196-1990_pdf/searchable_1196-1990.pdf, lest 24.09.2011

<http://www.bt.no/meninger/kronikk/article545226.ece> Lest 01.10.11

http://www.museocriminologico.it/lombroso_2_uk.htm, lest 28.10.11

<http://www.vg.no/nyheter/innenriks/oslobomben/artikkel.php?artid=10030406>, lest 02.11.11

Muntlige kilder

Samtale med psykiater Randi Rosenqvist, 12.08.11

Samtale med psykologspesialist Pål Grøndahl, 30.08.11

Dommere

Dommer A, intervju gjennomført 12.07.11

Dommer B, intervju gjennomført 28.07.11

Dommer C, intervju gjennomført 29.08.11

Dommer D, intervju gjennomført 20.09.11

Dommer E, intervju gjennomført 28.09.11

Dommer F, intervju gjennomført 04.10.11

Dommer G, intervju gjennomført 16.09.11

Sakkyndige

Sakkyndig A, intervju gjennomført 22.08.11

Sakkyndig B, intervju gjennomført 09.09.11

Sakkyndig C, intervju gjennomført 12.09.11

Sakkyndig D, intervju gjennomført 18.09.11

Sakkyndig E, intervju gjennomført 22.09.11

Sakkyndig F, intervju gjennomført 28.09.11

Sakkyndig G, intervju gjennomført 02.10.11

Vedlegg A

Mandat

- 1 De sakkyndige anmodes om å utrede de punkter som angis nedenfor som ledd i en rettspsykiatrisk undersøkelse. De sakkyndige kan samarbeide ved utarbeidelsen av den skriftlige erklæringen, men det forutsettes at de foretar uavhengige vurderinger. Det må klart beskrives hvordan de sakkyndige har arbeidet og på hvilke områder de eventuelt har avvikende vurderinger.

Det skal gis kildehenvisning for all informasjon som tas inn i erklæringen (for eksempel opplysninger fra saksdokumenter, helsejournaler og komparenter).

Alle konklusjoner skal begrunnes. Usikkerhet i vurderingene skal presiseres. Dersom de sakkyndige må bygge sin vurdering på en oppfatning av sakens fakta som ikke fremkommer klart av sakens dokumenter eller som kan være usikker eller omtvistet, skal dette uttrykkelig angis. Da bør det også fremkomme om de sakkyndiges vurdering hadde blitt annerledes dersom et annet faktum hadde blitt lagt til grunn.

Er det behov for ytterligere etterforskning for å kartlegge premisser for den rettspsykiatriske vurdering, kan de sakkyndige kontakte politiadvokat xx

- 2 De sakkyndige skal klinisk utrede observandens livsløp før, under og etter de påklagete handlinger med spesiell vekt på atferd, herunder psykisk og sosial funksjonsevne og eventuell sykdomsutvikling og gjennomgått behandling. Relevant informasjon skal innhentes.

Siste versjon av det internasjonale diagnosesystem (for tiden ICD-10) skal benyttes ved diagnostikk og differensialdiagnostikk relevant for den rettspsykiatriske vurdering.

Inneholder mandatet spørsmål om prognose, må de sakkyndige spesielt redegjøre for den metode de benytter i utredningen og hvilke feilkilder som foreligger.

Er det nødvendig med videre utredning eller testing for å besvare mandatet, bes de sakkyndige gjennomføre dette. Mener de sakkyndige at en annen fagperson bør utføre en slik delutredning, må oppdragsgiveren kontaktes for godkjenning.

- 3 De sakkyndige bes vurdere om observanden var psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad på tiden for de påklagete handlinger (straffeloven § 44).
- 4 Dersom de sakkyndige kommer til at observanden ikke var i en tilstand som nevnt i punkt 3, bes de vurdere om observanden på handlingstiden:

hadde en alvorlig psykisk lidelse med en betydelig svekket evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen, men ikke var psykotisk, eller

handlet under en sterk bevissthetsforstyrrelse (straffeloven § 56 bokstav c).

- 5 Dersom de sakkyndige mener at observanden på handlingstiden hadde en bevissthetsforstyrrelse som kommer inn under straffeloven §§ 44 eller 56 bokstav c, må årsaken(e) til denne utredes. De sakkyndige skal ikke tal stilling til om bevissthetsforstyrrelsen var selvforskyldt.
- 6 de sakkyndige bes vurdere om observanden var psykotisk på tiden for undersøkelsen
- 7 Dersom de sakkyndige mener at observanden var i en tilstand som beskrevet i straffeloven § 44, eller er de i tvil om dette, bes prognosen for sykdommen/tilstanden utredet. De sakkyndige bes utrede hvilken behandling og hvilke andre tiltak som må tilfor å få en optimal prognose, hvilken bedring man da kan oppnå, og tidsperspektivet for

dette. Det skal særlig utredes hvilken oppfølging observanden får fra helsevesenet ved undersøkelsen.

De sakkyndige bes også utrede prognosen, herunder risiko for fremtidige straffbare handlinger, dersom observanden ikke får slik behandling/oppfølging

Vedlegg B

Intervjuprosessen:

- Presentasjon av masteravhandlingen
 - Jeg ønsker å undersøke hvordan rettspsykiatriske sakkyndige opplever rettssaken og dommerne. Blant annet vil jeg forsøke å finne ut av hvorvidt det kan forekomme misforståelser basert på faglig bakgrunn.
- Forespørsel om diktafon
 - For å sikre mest mulig riktig gjengivelse av samtalen
- I løpet av samtalen vil jeg stille spørsmål om følgende temaer:
 - Mandatet som gis av retten til sakkyndige
 - Utarbeidelse av den sakkyndiges rapport
 - Oppmøte i retten i forhold til opplesning av rapporten
 - Sakkyndiges juridiske kompetanse
 - Forståelse/misforståelser av faglige uttrykk og betegnelser
- Intervjuets form
 - Intervjuet vil være samtalepreget og vare i ca 60 min.
- Anonymitet
 - Det garanteres full anonymitet av person ved analyse av undersøkelsens resultater og i oppgaven.